

UDK 811.163.6'344.2:612.85

Tatjana Marvin

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

tatjana.marvin@guest.arnes.si

Saba Battelino

Medicinska fakulteta Univerze v Ljubljani

saba.battelino@kclj.si

Samo Beguš

Fakulteta za elektrotehniko Univerze v Ljubljani

samo.begus@fe.uni-lj.si

Jure Derganc

Medicinska fakulteta Univerze v Ljubljani

jure.derganc@mf.uni-lj.si

PORAZDELITEV FONEMOV V SLOVENŠČINI IN IZDELAVA MATRIČNEGA TESTA ZA GOVORNO AVDIOMETRIJO

V članku je predstavljen postopek izbire besed za slovenski matrični stavčni test, ki se uporablja za preizkus slušnega razumevanja pri govoru. Glavni poudarek prispevka je na določitvi fonemske porazdelitve v jezikovnem gradivu za test, ki se mora čim bolj približati porazdelitvi fonemov v jeziku testa. Ker porazdelitev fonemov v slovenščini še ni raziskana, jo določimo s pomočjo črkovne porazdelitve v korpusu pisne slovenščine ccKres v kombinaciji s fonetično podatkovno bazo v Mihelič (2006) za tiste primere, kjer črkovni zapis ne ustreza fonemskemu. Na osnovi ugotovljene fonemske porazdelitve nato predlagamo besede za slovenski matrični test.

Ključne besede: slovenščina, matrični stavčni test, fonem, govorna avdiometrija

This paper presents a word selection process in a Slovenian matrix sentence test for speech intelligibility measurements. We focus on phonemic distribution in the test, which should be approximated as closely as possible to distribution in the language. We establish a phonemic distribution for Slovenian by combining the orthographic distribution in the corpus ccKres and the phonetic distribution in Mihelič (2006) for cases where the orthographic record does not correspond to the phonetic one. The result is a proposal of a phonemically balanced matrix test for Slovenian.

Keywords: Slovenian, matrix sentence test, phoneme, speech audiometry

V članku je predstavljen postopek izbire besed za slovenski matrični test, ki se bo v klinični govorni avdiometriji uporabljal za preizkus sluha. Izdelava matričnega testa je pomembna tudi z jezikoslovnega in slovenističnega vidika. Mednarodne smernice za matrični test namreč zahtevajo, da se mora porazdelitev fonemov v jezikovnem gradivu za test čim bolj približati porazdelitvi fonemov v jeziku preizkusa. Ker porazdelitev

fonemov v slovenščini še ni raziskana, je glavni poudarek pričujočega prispevka vzpostavitev fonemske porazdelitve za slovenščino, rezultat pa doprinos h glasoslovnim raziskavam na področju slovenskega jezika. Fonemsko porazdelitev za slovenščino določimo na osnovi črkovne porazdelitve v korpusu pisne slovenščine ccKres, ki jo dopolnimo s podatki o porazdelitvi fonemov v primerih, kjer črkovni zapis ne ustreza fonemskemu. Pri tem si pomagamo s fonetično podatkovno bazo v Mihelič (2006). Na osnovi ugotovljene fonemske porazdelitve nato predlagamo besede za slovenski matrični test. V članku je najprej na kratko predstavljen koncept govorne avdiometrije (razdelek 1), splošna sestava matričnega testa (razdelek 2) in predstavitev zahtev glede priprave jezikovnega gradiva (razdelek 3). Sledi osrednji del, v katerem je opisan proces določanja pogostosti pojavljanja fonemov v slovenščini (razdelek 4). V zadnjem delu je predstavljen predlog matričnega testa za slovenščino, osnovan na splošnih navodilih za matrične teste in na glasovnih lastnostih slovenskega jezika (razdelek 5). Sledi zaključek (razdelek 6).

1 Govorna avdiometrija za slovenski jezik

Govorna avdiometrija je ena izmed standardnih metod za diagnozo tipa izgube sluha in za oceno sposobnosti sporazumevanja bolnika, saj z njo testiramo nivo razumevanja slišane in sposobnost ponovitve slišane (Musiek idr. 2011). V ta namen je bil v slovenski jezik leta 1968 preveden in adaptiran nemški besedni test, ki ga je razvil Hahlbrock leta 1953 in 1960, znan kot Freiburški test z enozložnicami in Freiburški numerični test (Pompe 1968). Test je bil prenovljen leta 2016 (Marvin, Derganc in Battelino 2016). Poleg besednih testov poznamo v govorni avdiometriji tudi teste s povedmi; le-ti bolj odražajo vsakodnevno rabo jezika in so se tako izkazali kot koristna in natančna diagnostična orodja v več jezikih. Na splošno se uporabljata dva tipa – testi, ki vsebujejo povedi z različno skladenjsko zgradbo iz vsakodnevne komunikacije (npr. Plomp & Mimpen 1979) ter t. i. matrični testi, kjer imajo vse povedi enako skladenjsko zgradbo z nepredvidljivo kombinacijo posameznih besed ter besednih pomenov (Hagerman 1982; Wagener 1999a, b, c; Ozimek idr. 2010; Hochmuth idr. 2012; Warzybok idr. 2015).

V tem prispevku predstavljamo postopek izbire besed za test z matrično strukturo, osnovan na slovenskem jeziku. Matrični test – prvi te vrste v Sloveniji – bo uporabljen za natančnejšo oceno sluha pri ljudeh z motnjo sluha, za ocenjevanje razumevanja govora pri ljudeh s centralnimi motnjami sluha in motnjami razumevanja, za ocenjevanje kognitivnih sposobnosti, za ocenjevanje izboljšanja razumevanja govora pri bolnikih z uporabo vsadkov in različnih slušnih pripomočkov in pri bolnikih s tinitusom. Pri izdelavi testa sledimo smernicam Mednarodnega kolegija za rehabilitacijsko avdiologijo (ICRA) (Akeroyd idr. 2015), ki dopolnjujejo standard ISO 8253-3: 2012 (Akustika. Avdiometrične preskusne metode – 3. del: Govorna avdiometrija) z zagotavljanjem korakov, ki so potrebni za izdelavo matričnega preskusa v posameznem jeziku.

2 Smernice za sestavo matričnega testa

Prvi matrični test je leta 1982 sestavil Björn Hagerman (Hagerman 1982); osnovan je bil na švedskem jeziku. Nekoliko spremenjena različica (Wagener idr. 1999a, b, c) je trenutno na voljo v 14 jezikih (npr. angleščina, nizozemščina, nemščina, francoščina, turščina itd.), od katerih sta le dva slovanska (poljščina in ruščina). Test je sestavljen iz povedi, ki vsebujejo 5 besed in so skladske oblike *Osebek – Povedek – Predmet*, npr. *Tone kupi pet velikih stolov*. Osebek je vedno enobesedno osebno ime, povedek je enobesedna glagolska zveza, predmet pa samostalniška zveza, katere jedro je samostalnik v množini, kot leva prilastka pa se pojavita števnik ter pridevnik. Obliko povedi lahko poenostavljeno povzamemo kot *Ime – Glagol – Števnik – Pridevnik – Samostalnik*.

Pri pripravi testa je najprej potrebno zbrati jezikovno gradivo, ki sestavlja osnovno matrico; le-ta obsega 50 besed, po 10 besed za vsako od petih pozicij v predpisani obliki povedi: 10 osebnih imen, 10 glagolov, 10 števnikov, 10 pridevnikov, 10 samostalnikov. Iz osnovne matrice je mogoče generirati skupaj 100.000 različnih povedi oblike *Ime – Glagol – Števnik – Pridevnik – Samostalnik* (vsako od desetih imen se kombinira z vsakim od desetih glagolov, vsaka taka kombinacija se nadalje kombinira z vsakim od desetih števnikov itd. Skupno število različnih kombinacij je $10 \cdot 10 \cdot 10 \cdot 10 \cdot 10 = 100.000$). Za potrebe testiranja se uporablja sezname z desetimi različnimi povedmi, v katerih se vsaka od besed pojavi samo enkrat.

Naslednji korak je snemanje povedi z rojenim govorcem, rezanje povedi v posamezne besede z ohranitvijo koartikulacije ter lepljenje v naključne kombinacije oblike *Ime – Glagol – Števnik – Pridevnik – Samostalnik*. Povedi mora brati rojeni govorec (m/ž), za katerega ni nujno, da ima formalno izobrazbo radijskega napovedovalca. Izgovarjava mora biti knjižna z nevtralno intonacijo in enakomerno jakostjo. Ker je z enim govorcem nemogoče posneti vseh 100.000 različnih povedi, si pomagamo tako, da posnamemo le minimalno količino jezikovnega gradiva, iz katerega nato z rezanjem in lepljenjem besed generiramo vseh 100.000 kombinacij.

Posneto gradivo mora vključevati vse kombinacije dveh besed, ki se lahko pojavita ena za drugo, kar ob nadaljnjem rezanju in ponovnem lepljenju zagotavlja ohranjanje koartikulacije in naravnih govora. Tako minimalno jezikovno gradivo obsega le 100 različnih povedi; seznam sestavimo po metodi iz Wagener idr. (1999a). Po snemanju je potrebno posneta zaporedja razrezati v posamezne besede, pri čemer je nujno ohraniti koartikulacijo na koncu vsake izrezane besede glede na besedo, ki ji sledi. Povedi so nato (računalniško) sestavljene s kombiniranjem posnetih besed, zraven pa je lahko dodan še maskirni šum. Preden se test sprejme v klinično uporabo, je potrebno izvesti še optimizacijo, evalvacijo in validacijo posnetega gradiva.

Iz posnetega gradiva lahko računalnik vsakič posebej pri testiranju generira povedi, ki jih nato uporabimo pri govorcih z motnjami sluha. Matrični test je enostaven za testiranje in je zaradi izjemnega števila možnih kombinacij besed v različne povedi koristno diagnostično orodje. Pacient si namreč povedi ne more zapomniti od enega do

drugega testiranja, prednost matričnega testa pa je tudi v medjezikovni primerljivosti rezultatov, v kolikor je za vse jezike uporabljen enak postopek priprave.

3 Priprava jezikovnega gradiva za slovenski matrični test

V pričujočem razdelku je opisan postopek zbiranja jezikovnega gradiva v osnovni matriči, ki je sestavljena iz 50 besed, tj. po 10 besed za vsako od petih pozicij besed povedi oblike *Ime – Glagol – Števnik – Pridevnik – Samostalnik*. Izbrano gradivo mora zadostiti različnim pogojem na pomenski, skladenjski ter glasoslovni ravni.

Pogoji glede izbora imen narekujejo, da pri tej kategoriji uporabimo 5 moških in 5 ženskih imen. Nadalje se v testu ne smejo pojavljati redke, zastarele ali čustveno zaznamovane besede, pri čemer je potrebno upoštevati, da ne smejo biti čustveno zaznamovane tudi kombinacije posameznih besed, v katerih posamezna beseda sama zase ni čustveno zaznamovana. Izogibati se je potrebno tudi ponavljajočim se kombinacijam, npr. *veliko velikih kamnov*, ali podobnim imenom, npr. *Jana, Jasna*.

Vse možne kombinacije besed, tj. vse povedi, ki jih lahko sestavimo iz teh besed, morajo biti slovnično pravilne. Ta pogoj pomembno vpliva na izbor glagolskega časa ter števnikov v samostalniški zvezi, ki označuje predmet. V matričnih testih za germanske jezike se pogosto uporablja pretekla oblika glagola, v obstoječih matričnih testih za slovanske jezike pa se uporabljata sedanjik ali prihodnjik. V slovenščini moramo v matričnem testu uporabiti sedanjo obliko glagola, npr. *Jana kupi tri velike škatle*. Uporaba preteklika ali prihodnjika bi namreč zahtevala dodatno mesto za pomožni glagol *biti* ter prispevala dodatne zaplete pri ujemanju deležnika na *-l* z osebkom po spolu (poleg ujemanja po številu).

Pri preizkusu se v slovenščini lahko uporabljajo samo števnik od vključno 5 dalje, saj ti brez izjeme zahtevajo, da jim sledita pridevnik in samostalnik v rodilniku množine (npr. *Jana kupi pet/šest/sedem/osem ... velikih škatel*). Števnike od 1 do 4 nadomestimo s kvantifikacijskimi izrazi, ki podobno kot števnik od 5 dalje zahtevajo rodilnik množine, npr. *malo, nekaj* (npr. *nekaj velikih stolov*).

Test mora zadostiti tudi nekaterim pogojem, ki spadajo v domeno glasoslovne ravnine. Preizkus je potrebno uravnotežiti glede na število zlogov izbranih besed in sicer tako, da je uravnotežena vsaka posamezna skupina desetih besed v osnovni matriči. Odločimo se za uporabo dvozložnih besed, izjemoma pa enozložnih in trozložnih, ko je taka raba posledica zahtevane fonemske uravnoteženosti. Matrični preizkus mora biti fonemsko uravnotežen na način, da pogostost fonemov v testu odseva pogostost fonemov v jeziku, na katerem je preizkus osnovan. Izpolnitev tega pogoja se je izkazal za najbolj zahtevnega, saj porazdelitev fonemov v slovenščini še ni raziskana. Fonemska uravnoteženost je tako postala osrednja jezikoslovna tema pričujočega raziskovalnega dela. Podrobno je obravnavana v razdelku 4.

4 Določanje porazdelitve fonemov

V slovenski znanstveni literaturi je najti številne raziskave, katerih cilj je določitev porazdelitve črk (npr. Jakopin 1999, Suhadolc 2013, Ključevšek 2016), ne obstajajo pa izračuni porazdelitve fonemov. To je razumljivo, saj je fonem abstraktna enota in zato zahteva ugotavljanje porazdelitve fonemov tudi jezikoslovno analizo, ki za obravnavo črkovnega zapisa v korpusih ni nujno potrebna. V tem razdelku predstavimo postopek določanja fonemske porazdelitve za slovenščino na osnovi črkovne porazdelitve v korpusu pisne slovenščine ccKres (4.1), ki jo dopolnimo s podatki o porazdelitvi fonemov v primerih, kjer črkovni zapis ne ustreza fonemskemu (4.2 in 4.3).

4.1 Izbira korpusa za določitev porazdelitve fonemov

Porazdelitev fonemov v slovenščini smo določili na osnovi korpusa ccKres, ki je največji žanrsko uravnotežen korpus sodobne pisne slovenščine, dostopen na spletnem repozitoriju CLARIN.SI. Vsebuje 10 milijonov besed iz različnih besedilnih zvrsti, od dnevnega časopisja, revij, knjig (leposlovje, neleposlovje, učbeniki) do spletnih strani. Ustreznost izbire smo preverili s primerjavo z dvema korpusoma govornje slovenščine, ki sta prav tako dostopna v repozitoriju, a sta v primerjavi s korpusom ccKres bistveno manjša in nista enako uravnotežena. Korpus govornje slovenščine GOS, tj. njegova ortografska transkripcija v knjižni slovenščini, vsebuje milijon besed. Ortografska transkripcija podatkovne zbirke SNABI, natančneje njen del *Lingua*, vsebuje 910 povedi iz različnih vrst besedil, kot npr. knjige ali časopisi (Kačič idr. 2002).

Izbrane korpuse smo glede na pojavnost črk primerjali z meritvami iz Jakopinovega dela (Jakopin 1999), kjer je prvič analizirana porazdelitev črk v številnih leposlovnih delih v slovenskem jeziku. Izsledki so predstavljeni v Tabeli 1.

Porazdelitev črk v korpusu ccKres se približno ujema tako s korpusoma govornje slovenščine kot tudi z Jakopinovo analizo. Ob tem opazimo, da ima korpus GOS relativno visoko pojavnost črk "a", "e" in "m", kar bi lahko pripisali uporabi teh črk (oz. glasov, ki jih te črke označujejo) v mašilih v govornji slovenščini.

4.2 Fonem, alofon, črka v slovenščini

Za določanje porazdelitve fonemov so ključni pojmi fonem, alofon in črka ter njihova medsebojna razmerja v slovenščini. Prva dva pojma sta pomembna z vidika jezikoslovne analize, zadnji pa z vidika jezikovnih orodij, ki so nam na voljo za določanje pogostosti – korpusi besedil so namreč najpogosteje zapisani s črkami, le redko z alofoni (fonetična transkripcija), s fonemi pa praktično nikoli. Pomembno je torej ugotoviti, kako črkovni in fonetični zapis pretvoriti v fonemski zapis, iz katerega bi potem lahko neposredno razbrali pogostost pojavljanja posameznih fonemov.

Fonem je v jezikoslovni teoriji definiran kot najmanjša glasovna enota, ki jo lahko izluščimo iz glasovne verige in je pomensko razločevalna znotraj posameznega jezika.

Tabela 1: Pogostost črk (v %) v treh obravnavanih korpusih ter v Jakopin (1999).

	a	b	c	č	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	o	p	r	s	š	t	u	v	z	ž
GOS	12.0	1.7	0.6	1.3	3.5	12.5	0.2	1.2	0.9	8.0	4.9	3.9	4.1	4.2	5.9	8.8	3.6	4.5	4.5	1.2	5.2	1.6	3.3	1.9	0.4
ccKres	10.4	1.8	0.9	1.4	3.5	10.2	0.2	1.5	1.1	9.0	4.3	3.7	4.6	3.1	6.9	9.3	3.5	5.3	4.8	1.0	4.6	2.0	4.1	2.2	0.6
Lingua	9.7	1.9	0.7	1.6	3.5	10.9	0.2	1.4	1.2	8.8	4.8	3.6	4.9	3.5	6.3	9.2	3.6	5.1	4.8	1.2	4.5	1.9	4.2	2.2	0.6
Jakopin	10.5	1.9	0.7	1.5	3.4	10.7	0.1	1.6	1.1	9.0	4.7	3.7	5.3	3.3	6.3	9.1	3.4	5.0	5.1	1.0	4.3	1.9	3.8	2.1	0.7

Pravimo, da glasova pripadata dvema fonemoma, kadar zamenjava enega z drugim menja besedni pomen. V slovenščini denimo kot fonema prepoznamo glasova /p/ in /b/, ki sta pomensko razločevalna v parih besed kot *piti - biti*, *brati - prati*, itd.¹ Fonemi so abstraktne enote, ki se v govoru udejanjijo glede na glasovno okolje. Pravimo, da je fonem skupek fonetično podobnih različic, ki jih imenujemo alofoni in jih opišemo s pravilom glede na okolje pojavljanja. Na primer, v slovenščini se fonem /n/ udejanja v treh različicah: kot [ŋ] pred glasovi [k, g, x] (*Anka, Anglija, Anhovo*), kot [nʲ] (pri nekaterih govorcih), ko mu sledi j# ali jC, (*konj, konjski*) ter kot [n] povsod drugje (*nos, ena, dan*). Ker ima v vsakem jeziku fonem vsaj eno različico, v kateri se udejanja, je število alofonov običajno večje od števila fonemov.

Sistemi, ki uporabljajo črkovni zapis, se med seboj razlikujejo – v nekaterih črka v grobem ustreza fonemu, v drugih pa alofonu. V slovenščini je pisava urejena tako, da v večini primerov ena črka označuje en fonem. Na primer, fonem /n/ bo zapisan s črko "n" tako v besedi *nos* kot v besedi *Anka*, čeprav se izgovora fonetično razlikujeta. Preslikava iz črkovnega zapisa v fonemski zapis pa ni enoznačna in na tem mestu izpostavljamo dve skupini težav, na katere naletimo in jih tudi upoštevamo pri analizi.

Najprej je treba pojasniti dejstvo, da imamo v jeziku manj črk kot fonemov, tj. 25 črk v abecedi, a 29 fonemov (glede nabora fonemov sledimo slovnici Toporišič (2000: 45)).² Razlogov za takšno stanje je več. V nekaterih primerih se ena črka uporablja za zapis več različnih fonemov. Tako označuje črka "e" tri foneme: ozki /e/ v besedi *led*, široki /ɛ/ v besedi *žep* ali polglasnik /ə/ v besedi *pes*, črka "o" pa dva fonema: ozki /o/ v besedi *nos* ali široki /ɔ/ v besedi *noga*.³ Nadalje se lahko en fonem zapiše z dvema črkama – tak je npr. fonem /dʒ/, ki se v slovenščini zapiše z "dž" (npr. *džip*).

Z navedeno razlago pojasnimo obstoj štirih fonemov, ki jih črke ne zaobjamejo, vendar se s tem kompleksnost preslikave črka-fonem še ne zaključí. Odnos med njima zamegljuje tudi obstoj primerov, ko se fonem izgovori, a ni zapisan z nobeno črko. Tak je npr. polglasnik /ə/ v besedah *vrt, rt, država*. Dobimo pa tudi obratno situacijo, tj. ko črka ne označuje fonema, temveč le nakazuje različico fonema, ki se izgovori v nekem okolju. Tako npr. v pisavi za besedi *konj* in *konjski* črka "j" nakazuje palatalizirano različico [nʲ] fonema /n/ in ne označuje fonema /j/.^{4,5} Navedeni primeri vsi potrjujejo, da je črka le približek fonema in da je potrebno pri prehodu iz črkovnega

¹ Za zapisovanje fonemov uporabimo poševne oklepaje (t. i. fonemski zapis), za zapisovanje alofonov pa oglate oklepaje (t. i. fonetični zapis). Glasove zapisujemo v sistemu IPA (Mednarodna fonetična abeceda).

² Jurgec (2011) utemeljuje, da ima slovenščina devet in ne osem samoglasnikov. Dodatni samoglasnik je nizek sredinski [ʌ], npr. v besedah *čas, brat*, itd. V tem članku privzamemo tradicionalen samoglasniški sestav kot v Toporišič (2000: 48).

³ V tej raziskavi dolžina in naglas nista upoštevana.

⁴ Nekateri govorniki izgovorijo namesto [nʲ] različico [n], v pisavi je tudi pri teh govoricah ohranjena črka "j".

⁵ Slovenski pravopis (2014: 75) in Toporišič (2000: 78) navajata, da se zvočnika /n/ in /l/ pišeta z dvočrkjema "nj" oz. "lj", kadar sta malo podaljšana ali zmeščana, tj. na koncu besede ali pred soglasnikom (npr. *konj, konjski, polj, poljski*); v teh primerih jima pred samoglasnikom ustrezata glasovna sklopa [nj] in [lj] (npr. *konja, polja*).

zapisa v fonemski zapis upoštevati jezikovna pravila slovenskega jezika. Natančna obravnava je predstavljena v razdelku 4.3.

4.3 Določitev porazdelitve fonemov v slovenščini

Za določitev porazdelitve fonemov se opremo na podatke o porazdelitvi črk v korpusu ccKres, ki jih dopolnimo na mestih, kjer črke ne odražajo neposredno posameznih fonemov (tj. za foneme /e/, /ɛ/, /ə/, /o/, /ɔ/, /dʒ/, /j/).⁶ To dosežemo tako, da dodamo foneme, ki se ne pojavijo v pisavi (/ə/), odvezamo foneme, ki se pojavijo v pisavi, a se ne izgovorijo (/j/) ter s sklicevanjem na razmerja med fonemi, ki so zapisani s črkama "e" in "o". Pri slednjima namreč črka "e" označuje kar tri foneme, /e/, /ɛ/, /ə/, črka "o" pa dva fonema, /o/, /ɔ/. Razmerja med fonemi z istim črkovnim zapisom določimo tako, da sledimo porazdelitvi omenjenih samoglasniških fonemov v delu Mihelič (2006), ki obravnava porazdelitev alofonov v 300.000 fonetično transkribiranih povedih.⁷

Celoten proces se izvede po naslednjih korakih:

1. Vse črke v korpusu ccKres se pretvorijo v male črke. Vsa naglasna znamenja na črkah "a", "e", "i", "o" in "u" se odstranijo; take črke se nadomestijo z ustreznimi črkami brez znamenj. Izbrišejo se tudi vsi znaki, ki jih ne najdemo v slovenski abecedi (razen "đ" in "ć").
2. Število pojavitev črke "ć" se prišteje k pojavitvam črke "č".
3. Število pojavitev fonema /dʒ/ se določi tako, da se prešteje število kombinacij črk "dž" ter število črke "đ".
4. Število pojavitev fonema /j/ je potrebno prilagoditi tako, da odštejemo primere, ko je izražen v pisavi, a se ne izgovarja, tj. v kombinacijah nj#, njC, lj#, ljC, kjer "C" označuje soglasnik, "#" pa besedno mejo.
5. Število fonemov /o/ in /ɔ/ je določeno tako, da se število pojavitev črke "o" razdeli glede na distribucijo /o/ in /ɔ/ v Miheličevi raziskavi, kjer je ugotovljeno razmerje med fonemoma 21 % proti 79 %, iz česar sklepamo, da 21 % pojavitev črke "o" označuje fonem /o/, 79 % pa fonem /ɔ/.

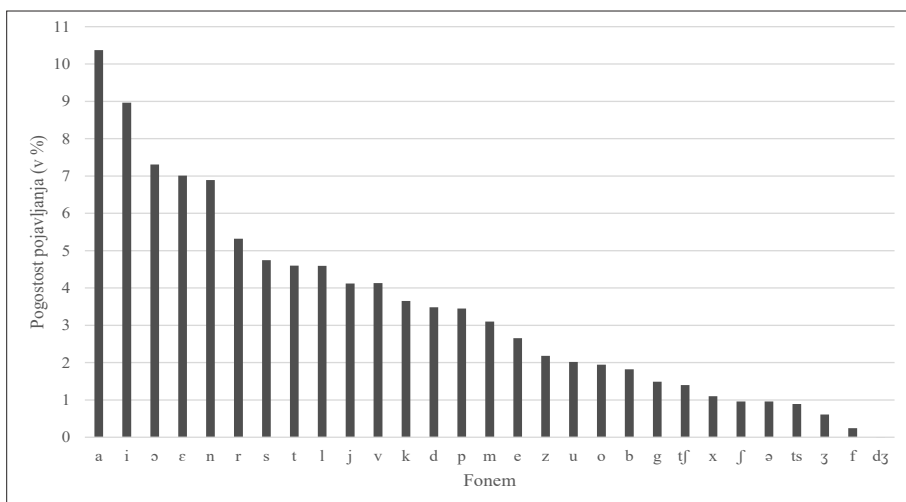
⁶ Do fonemske transkripcije bi lahko prišli tudi tako, da bi izhajali iz fonetične transkripcije. Ker pa v več primerih pride do prekrivanja alofonov različnih fonemov, bi za natančno fonemsko transkripcijo v vsakem primeru potrebovali tudi ortografski zapis. Na primer, fonema /l/ in /v/ se na koncu besede izgovarjata enako, npr. [piu] v besedah *pil* in *piv*, pri čemer je fonemski zapis besed različen, /pil/ ter /piv/.

⁷ Zbirka *Lingua* vsebuje tudi fonetične transkripcije povedi, ki bi lahko služile kot osnova za izračun razmerij med različnimi fonemi pri črkah "e" in "o". V primerjavi z Miheličevo zbirko, ki vsebuje 300.000 povedi, je *Lingua* precej manjša – 910 povedi. Razmerja pri črki "o" so podobna kot tista iz Miheličeve zbirke, 75 % črk "o" ustreza fonemu /ɔ/, 25 % pa fonemu /o/ (79 % proti 21 % pri Miheliču). Razmerja pri črki "e" v *Lingui* – /ɛ/ (51 %), /e/ (45 %), /ə/ (4 %) – pa se bistveno razlikujejo od tistih v Mihelič (2006) (66 % proti 25 % proti 9 %). Razliko lahko pripišemo dejstvu, da je Miheličeva zbirka osnovana na knjižni izgovarjavi, medtem ko *Lingua* vsebuje transkripcijo pogovornega jezika (večinoma) z območja Štajerske.

6. Število fonemov /e/, /ɛ/ in /ə/ določimo tako, da preštejemo pojavitve črke "e" ter pojavitve polglasnika, ko ta ni zapisan z nobeno črko. Sledimo analizi v Toporišič (2000: 58–59), kjer se fonem /ə/ pojavi v kombinacijah "CrC" (*grd, smrt, žanrski*), "Cr#" (*žanr*), "#rC" (*rdeč*), "lm#" (*film*), "jm#" (*sejm*), "jn#" (*dizajn*), "vl#" (*favl*), "vn#" (*favn*), "rn#" (*Murn*), "rm#" (*perm*), "lmN" (*filmček*), "jmN" (*sejmski*), "jnN" (*dizajnček*), "vln" (*favlček*), "vnN" (*favnček*), "rnN" (*Murnček*), "rmN" (*permski*), kjer "C" označuje soglasnik, "N" nezvočnik, in "#" besedno mejo.⁸ Nato se število pojavitev razdeli glede na distribucijo fonemov /e/, /ɛ/ in /ə/ v Miheličevi raziskavi, kjer je razmerje /e/ (25 %), /ɛ/ (66 %) ter /ə/ (9 %).

Opisano analizo korpusa ccKres smo izvedli s pomočjo programa Mathematica (Wolfram Research). Ugotovljena porazdelitev fonemov je predstavljena na Sliki 1 ter v Tabeli 2.

Slika 1: Pogostost fonemov v slovenščini (v %, korpus ccKres).

⁸ Prešteli smo vse tu našteje kombinacije. Po pregledu seznama besed pod vsako kombinacijo smo se odločili, da kot polglasnike obdržimo samo tiste, pri katerih je bila večina besed slovnično sprejemljiva. Zavržemo pojavnice polglasnika v kombinacijah Cr# (večinoma okrajšave *str, dr* in podobno), vl# (večinoma nepravilno zapisani glagoli kot *predstavl, spravl*), jnN (večinoma nepravilno zapisane besede *ljublajnskih, stojnci*), vln (npr. *bvlgari, življenju*, itd.) ter jmN (npr. *prejmkov, jms*). Našteti pojavitev je 11.754 (11.359 samo za Cr#), kar je zanemarljivo v primerjavi s skupnim številom pojavljanja polglasnika.

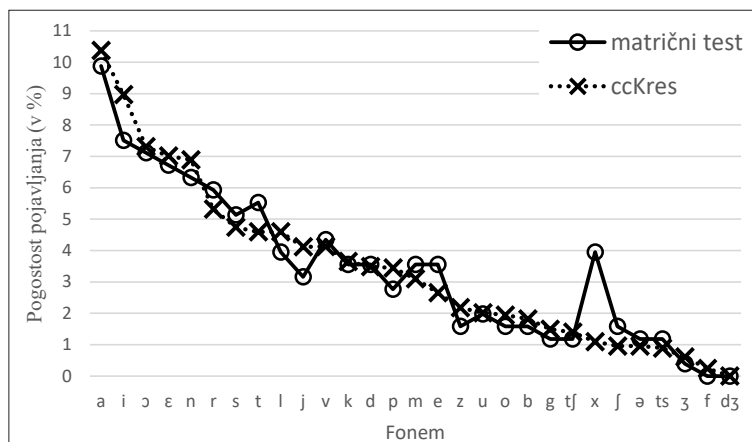
Tabela 2: Pogostost fonemov v slovenščini (v %, korpus ccKres).

fonem	ccKres	fonem	ccKres	fonem	ccKres
a	10.37	v	4.13	g	1.49
i	8.97	k	3.65	tʃ	1.40
o	7.31	d	3.48	x	1.10
ε	7.01	p	3.45	ʃ	0.96
n	6.89	m	3.10	ə	0.96
r	5.32	e	2.66	ts	0.89
s	4.74	z	2.18	ʒ	0.61
t	4.60	u	2.02	f	0.24
l	4.59	o	1.94	dʒ	0.01
j	4.12	b	1.82		

5 Matrični test za slovenščino

Na osnovi kriterijev, ki so bili podrobno predstavljani v razdelku 3, smo matrični test konstruirali ročno, pri čemer smo si pomagali z računalniškim programom, ki je med sestavljanjem matrice sproti izračunaval pogostost fonemov v njej in nas tako usmerjal proti končni želeni porazdelitvi iz Tabele 2. Izdelani slovenski matrični test je predstavljen v Tabeli 3; pod vsako besedo je navedena še fonemska transkripcija s simboli mednarodne fonetične abecede (IPA).

Porazdelitev fonemov v korpusu ccKres v primerjavi s porazdelitvijo fonemov v osnovni matrici za slovenščino je predstavljena na Sliki 2.

Slika 2: Pogostost fonemov (v %) v matričnem testu in v korpusu ccKres.

Tabela 3: Seznam besed s fonemsko transkripcijo v slovenskem matričnem testu.

Ime	Glagol	Števnik	Pridevnik	Samostalnik
Gregor /gɛgɔr/	kupi /kupi/	pet /pɛt/	velikih /vɛlikix/	stolov /stɔlɔv/
Tone /tone/	dobi /dɔbi/	šest /ʃɛst/	lepih /lɛpix/	copat /tsɔpat/
Jure /jɛrɛ/	najde /najdɛ/	sedem /sɛdɛm/	novih /nɔvix/	škatel /ʃkatɛl/
Urban /urban/	skrije /skrijɛ/	osem /osɛm/	čudnih /tʃudnix/	avtov /avtɔv/
Sašo /saʃɔ/	vzame /vzame/	enajst /ɛnajst/	starih /starix/	zvezkov /zvɛzkoʋ/
Branka /branka/	ima /ima/	sto /sto/	dobrih /dɔbrix/	koles /kɔlɛs/
Jana /jana/	pelje /pɛljɛ/	tristo /tristɔ/	dragih /dragix/	kamnov /kamnoʋ/
Nada /nada/	nese /nɛsɛ/	tisoč /tisɔtʃ/	modrih /modrix/	majic /majits/
Lara /lara/	proda /prɔda/	nekaj /nekaj/	rumenih /rumenix/	loncev /lɔntɛv/
Petra /pɛtra/	išče /iʃtʃɛ/	malo /malɔ/	zelenih /zɛlɛnix/	nožev /noʒɛv/

Predlagani slovenski matrični test ni edini možen, vendar zadovoljivo izpolnjuje vse različne zahteve iz standarda, njegova fonemska uravnoveženost pa presega uravnoveženost testov za poljščino in ruščino; za primerjavo glej Ozimek idr. (2010) ter Warzybok idr. (2015). Iz grafa je razvidno, da izrazito odstopa pojavnost fonema /x/, ki je v testu prisoten 3,5 krat pogosteje kot sicer v jeziku (podobno velja za poljski in ruski test). To lahko pripišemo lastnostim, ki sledijo iz predpisane skladenjske zgradbe povedi v testu: pridevniki, ki sledijo števnikom oz. kvantifikacijskim izrazom, se pojavijo v rodilniku množine, ki se pri vseh pridevnikih konča na fonem /x/ (*velikih, lepih, novih* itd.).

6 Zaključek

V članku smo predstavili postopek izbire besed za slovenski matrični stavčni test, ki se bo v klinični avdiologiji uporabljal za preizkus sluha pri govoru. Glavni poudarek prispevka je na določitvi fonemske porazdelitve v jezikovnem gradivu za test, saj se je ta morala čim bolj približati porazdelitvi fonemov v slovenščini. Ker fonemska

porazdelitev za slovenščino še ni analizirana, smo jo v pričujoči raziskavi vzpostavili tako, da smo črkovno porazdelitev v korpusu pisne slovenščine ccKres dopolnili s podatki o porazdelitvi fonemov v primerih, kjer črkovni zapis ne ustreza fonemskemu, pri čemer smo si pomagali s fonetično podatkovno bazo v Mihelič (2006). Na osnovi ugotovljene fonemske porazdelitve smo nato predlagali besede za slovenski matrični test.

Fonemska uravnoteženost je osrednja jezikoslovna tema pričujočega raziskovalnega dela, rezultat pa doprinos k avdiometričnim in statističnim glasoslovnim raziskavam na področju slovenskega jezika. Poleg tega lahko delo služi kot model nadaljnjih, še bolj natančnih določitev fonemske ali fonetične porazdelitve glasov v slovenščini. Ob tem velja – v luči prihodnjih raziskav – poudariti relativno naravo predstavljenih rezultatov. Kot prvo naj izpostavimo teoretična izhodišča, ki zadevajo odnos fonem-alofon-črka. Pri naši raziskavi smo privzeli fonemski sestav kot v Toporišič (2000), obstajajo pa tudi alternativni predlogi – tako Jurgec (2011) npr. že v osnovnem inventarju slovenskih fonemov prepozna še dodatni samoglasniški fonem, ki ga v naši obravnavi nismo upoštevali. Nadalje je dobljena porazdelitev fonemov odvisna tudi od korpusa, iz katerega črpamo podatke o pogostosti fonemov. V pričujočem članku smo izbrali največji uravnotežen korpus pisne slovenščine ccKres, ki pa seveda ni brez pomanjkljivosti – v njem je najti napačno zapisane besede, besede iz tujih jezikov, ki niso del slovenščine, in podobno. Na področju glasoslovnih raziskav slovenskega jezika je torej odprtih še mnogo raziskovalnih izzivov.

VIRI IN LITERATURA

- Michael A. AKEROYD, Stig ARLINGER, Ruth A. BENTLER, Arthur BOOTHROYD, Nibert DILLIER, Wouter A. DRESCHLER, Jean-Pierre GAGNE, Mark LUTMAN, Jan WOUTERS, Lena WONG in Birger KOLLMEIER, 2015: International Collegium of Rehabilitative Audiology (ICRA) Recommendations for the Construction of Multilingual Speech Tests. *International Journal of Audiology*, Early Online. 1–6.
- ccKRES, korpusna besedilna zbirka. Na spletu.
- GIGAFIDA, korpusna besedilna zbirka. Na spletu.
- GOS, korpus govornjene slovenščine. Na spletu.
- Björn HAGERMAN, 1982: Sentences for testing speech intelligibility in noise. *Scandinavian Audiology* 11. 79–87.
- Karl Heinz HAHLBROCK, 1953: Über Sprachaudiometrie und neue Wörterteste. *Arch Ohren Nasen Kehlkopfheilkd* 162. 394–431.
- Karl Heinz HAHLBROCK, 1960: Kritische Betrachtungen und vergleichende Untersuchungen der Schubertschen und Freiburger Sprachteste. *Zeitschrift für Laryngologie, Rhinologie, Otologie und Ihre Grenzgebiete* 39. 100.
- Sabine HOCHMUTH, Brand THOMAS, Melanie A. ZOKOLL, Franz Jozef ZENKER CASTRO, Nina WARDENGA idr., 2012: A Spanish matrix sentence test for assessing speech reception thresholds in noise. *International Journal of Audiology* 51. 536–44.

- Primož JAKOPIN, 1999. *Zgornja meja entropije pri besedilih v slovenskem jeziku*: Doktorska disertacija. Ljubljana. Na spletu.
- Peter JURGEC, 2011: Slovenščina ima 9 samoglasnikov. *Slavistična revija* 59/3. 243–68.
- Zdravko KAČIČ, Bogomir HORVAT, Aleksandra MARKUŠ ZÖGLING, Robert VERONIK, Matej ROJC, Andrej ŽGANK, Mirjam SEPESY MAUČEC in Tomaž ROTOVNIK, 2002: SNABI Database for Continuous Speech Recognition 1.2. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. Na spletu.
- Aleksander KLJUČEVŠEK, 2016: *Statistična analiza slovenskih jezikovnih korpusov*: Magistrsko delo. UL FRI. Ljubljana. Na spletu.
- Nataša LOGAR BERGINC in Simon KREK, 2012: New Slovene corpora within the communication in Slovene project. *Prace Filologiczne* 63. 197–207.
- Nataša LOGAR BERGINC, Miha GRČAR, Marko BRAKUS, Tomaž ERJAVEC, Špela ARHAR HOLDT in Simon KREK, 2012: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in ccKRES: gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina, FDV.
- Tatjana MARVIN, Jure DERGANČ in Saba BATTELINO, 2017: Adapting the Freiburg Monosyllabic Word Test for Slovenian. *Linguistica* 57/1. 197–210.
- Aleš MIHELIC, 2006: *Sistem za umetno tvorjenje slovenskega govora, ki temelji na izbiri in združevanju nizov osnovnih govornih enot*: Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani.
- Frank E. MUSIEK, Gail D. CHERMAK, Jeffrey WEIHING, Megan ZAPPULLA in Stephanie NAGLE, 2011: Diagnostic accuracy of established central auditory processing test batteries in patients with documented brain lesions. *Journal of the American Academy of Audiology* 22/6. 342–58.
- Edward OZIMEK, Anna WARZYBOK in Dariusz KUTZNER, 2010: Polish sentence matrix test for speech intelligibility measurement in noise. *International Journal of Audiology* 49. 444–54.
- Reiner PLOMP in A.M. MIMPEN, 1979: Improving the reliability of testing the speech reception threshold for sentences. *Audiology* 18. 43–53.
- Janko POMPE, 1968: *Razvoj avdiometrije na ORL kliniki v Ljubljani*. Neobjavljen rokopis. Univerzitetni klinični center Ljubljana.
- Slovenski pravopis. Elektronska objava, 2014. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Barbara SUHADOLC, 2013: *Statistična analiza slovenskih besedil*: Diplomsko delo. UL FRI. Na spletu.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Kirsten WAGENER, Brand THOMAS in Kollmeier BIRGER, 1999a: Entwicklung und Evaluation eines Satztests in deutscher Sprache Teil II: Optimierung des Oldenburger Satztests. *Zeitschrift für Audiologie* 38. 44–56.
- Kirsten WAGENER, Brand THOMAS in Birger KOLLMEIER, 1999b: Entwicklung und Evaluation eines Satztests für die deutsche Sprache Teil III: Evaluation des Oldenburger Satztests (in German). *Zeitschrift für Audiologie* 38. 86–95.
- Kirsten WAGENER, Kühnel VOLKER in Birger KOLLMEIER, 1999c: Entwicklung und Evaluation eines Satztests in deutscher Sprache I: Design des Oldenburger Satztests (in German). *Zeitschrift für Audiologie* 38. 4–15.

Anna WARZYBOK, Melanie ZOKOLL, Nina WARDENGA, Edward OZIMEK, Maria BOBOSHKO
in Birger KOLLMEIER, 2015: Development of the Russian Matrix Sentence Test.
International Journal of Audiology 54. 35–43.

SUMMARY

This paper presents a word selection process for a sentence test with a matrix structure that has been developed for Slovenian. The research is important from the clinical as well as the linguistic point of view. This will be the first matrix test available for Slovenian, and it will be used for a more accurate assessment of hearing in people with a hearing disorder, for assessing the understanding of speech in people with central hearing disorders and comprehension disorders, for assessing cognitive abilities, and for assessing the improvement of speech comprehension in patients using various removable and implanted mechanical and electronic hearing aids and in patients with disturbing tinnitus. In creating the test, we followed the guidelines of the International Collegium of Rehabilitative Audiology (Akeroyd et al. 2015), which provide the steps necessary to create a matrix test in any given language. In this paper, we focus on the preparation of the linguistic material, where the standard procedure crucially requires that the phonemic distribution in the words chosen for the test approximates as closely as possible the distribution in the language of the test. As the phonemic distribution of Slovenian has not yet been analyzed, we derive it from data on letter distribution based on the corpus ccKres (see Logar Berginc and Krek 2012; Logar Berginc et al. 2012 for more information on the corpus) in combination with data on phonetic distribution that is available in Mihelič (2006). The result is a proposal of a phonemically balanced matrix test for Slovenian.

UDK 811.163.6'374

Tanja Fajfar

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

tanja.fajfar@zrc-sazu.si

Mojca Žagar Karer

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

mojca.zagar@zrc-sazu.si

ANALIZA KRATIC V TERMINOLOŠKIH SLOVARJIH

V članku smo analizirali kratice v terminologiji, zanimal nas je zlasti njihov prikaz v terminoloških slovarjih. Med krajšavami so v pregledanih slovarjih daleč najpogostejše kratice, ostalo so okrajšave in simboli. Sicer je absolutni delež kratic v terminoloških slovarjih relativno majhen, po večji količini kratic pa izstopa področje farmacije. Izkazalo se je, da so kratice v pregledanih slovarjih skoraj izključno iz angleščine in slovenščine, kratic iz drugih jezikov je zanemarljivo malo. V absolutnem smislu je kratic iz angleških terminov več, podrobnejša analiza pa pokaže, da je pretežen izvor kratic odvisen predvsem od stroke.

Ključne besede: terminologija, krajšava, kratica, terminološki slovar, razvezava kratice

In this article, we analyzed abbreviations in terminology, in particular their presentation in terminological dictionaries. Abbreviations are the most common shortened forms of terms in the dictionaries reviewed; other shortened forms are abbreviations with full stops and symbols. The number of abbreviations in terminological dictionaries is relatively small in absolute terms. The dictionary that stands out based on the quantity of abbreviations is the *Farmaceutski terminološki slovar: 2., dopolnjena in pregledana izdaja* (Pharmaceutical terminological dictionary, 2nd edition). The analysis shows that abbreviations in the dictionaries reviewed are mostly formed from English and Slovenian terms. There are more abbreviations from English terms than from Slovenian terms in absolute number; however, a more detailed analysis shows that the origin of abbreviations depends a great deal on the field of expertise.

Keywords: terminology, shortened form of a term, abbreviation, terminological dictionary, full form of an abbreviation

1 Uvod¹

V terminologiji so kratice pričakovane, kar gre pripisati temu, da sledijo načelu gospodarnosti, ki je pomembno terminološko načelo, po katerem imajo krajši termini prednost pred daljšimi. Za kratice pa velja ravno to, da so v primerjavi s termini, iz katerih so tvorjene, krajše in zaradi tega sporočilno bolj učinkovite. To je npr. izpostavljeno v Slovenskem pravopisu 1962 v uvodu razdelka o kraticah,² v katerem je

¹ Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS.

² V Slovenskem pravopisu iz 1950 (člen 77) in Slovenskem pravopisu iz 1962 (člen 97) *kratica* označuje pojem, ki ga danes označuje *krajšava*.

hkrati opozorjeno tudi na drugo plat kratic oz. krajšav, in sicer na njihovo potencialno nerazumljivost. V členu 97 lahko preberemo:

Hitri tempo življenja nujno narekuje kratko izražanje, po drugi strani pa velika razčlenjenost in specializacija vsilijeta dolga opisna imena, da ne nastanejo zamenjave. Iz te stiske nas rešujejo kratice, okrajšave, dogovorjena znamenja, simboli in šifre, ki ponekod preraščajo že v poseben jezik. Njihova vrednost je v kratkosti, njihova slaba stvar pa v nenazornosti [...] Kratica pa more doseči svoj namen le, če je zadosti jasna, razumljiva in nedvoumna.

Kratice gotovo zagotavljajo nedvoumno sporočanje (Paulin 2009: 199), vendar to velja le za ustaljene kratice. Na nekaterih področjih znanosti, npr. v medicini in farmaciji, se namreč vse bolj opozarja na problem pretiranega tvorjenja in uporabljanja kratic, ki so večini nerazumljive, zaradi česar je oteženo strokovno sporazumevanje. To ugotavlja npr. James A. Kushlan (1995: 1), ki v uvodniku v *Journal of Child Neurology* izpostavi, da je pretirana raba kratic ovira za jasno strokovno sporazumevanje.³ Poudari, da je še posebej na področju medicine pomembno, da je sporočanje jasno in nedvoumno, saj so v nasprotnem primeru lahko ogroženi pacienti ali zavedeni drugi znanstveniki, katerih raziskovanje temelji ali je odvisno od ustreznega razumevanja znanstvenih besedil (Kushlan 1995: 1). V uvodniku k *Journal of Child Neurology* avtorja Rogerja A. Brumbacka (2009: 1477) prav tako lahko preberemo, da pretirana raba kratic ogroža varnost pacientov. Zaradi tega se je organizacija Joint Commission, ki akreditira in podeljuje certifikate več kot 21.000 zdravstvenim organizacijam in programom v ZDA,⁴ odločila, da bo spodbujala zmerno rabo kratic, ki naj bi prispevala k varnosti pacientov v bolnišnicah v ZDA (Brumback 2009: 1477). Tudi v članku *Odtujitev občinstva: Kako kratice ovirajo znanstveno sporazumevanje*⁵ avtorji priznavajo, da so kratice gospodarne in sporazumevalno učinkovite, vendar so v znanstvenem sporazumevanju prepogoste in pogosto nepotrebne (Hales, Williams, Rector 2017).

Kljub tem pomislekom, povezanih zlasti z rabo kratic v medicini, pa kratice na splošno v terminologiji niso nezaželene, vprašanje je le, koliko kratic prenese besedilo, da je še razumljivo, in koliko kratic prenese terminologija posamezne stroke, da sporazumevanje še ni oteženo. V kontekstu terminologije je zanimiv tudi izvor kratic, torej, ali je podstava kratice tujejezični (praviloma angleški) ali slovenski termin. Za prispevek bomo analizirali kratice (in primerjalno tudi druge krajšave) ter njihov prikaz v različnih terminoloških slovarjih, ki so nastali v Terminološki sekciji Inštituta za

³ V angleški terminologiji je *abbreviation* krovní pojem, ki vključuje akronime (ang. *acronyms*) in inicializme (ang. *initialisms*). Akronimi se lahko preberejo kot navadne besede, npr. SCUBA, pri inicializmah pa se prebere vsaka črka posebej, npr. FBI (Hales, Williams, Rector 2017). V slovenski terminologiji gre v obeh primerih za kratice, le da so prve nečrkovalne kratice, druge pa črkovalne kratice (Pravopis 8.0, poglavje Krajšave). V *Slovensko-angleškem glosarju jezikoslovnega izrazja* (Sicherl in Žele 2012) je slovenskim terminom *kratica*, *okrajšava* in *krajšava* pripisan angleški termin *abbreviation*, *akronim* pa ima angleški ustreznik *acronym*. *Akronim* se v slovenščini (sicer redko) uporablja kot sinonim za *kratico*. Ker pojmi v slovenskem in angleškem pojmovnem sistemu niso prekrivni, smo za potrebe članka uporabili naslednje angleške ustreznike za slovenske termine: *shortened form of a term* (slv. *krajšava*), *abbreviation* (slv. *kratica*), *abbreviation with a full stop* (slv. *okrajšava*).

⁴ The Joint Commission. Na spletu.

⁵ V izvorniku: *Alienating the Audience: How Abbreviations Hamper Scientific Communication*.

slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU po letu 2000. Gradivo obsega 14 slovarjev različnih strok, v katerih je več kot 60.000 slovarskih sestavkov.

2 Kratice

Najprej bomo predstavili različne definicije kratice, tvorjenje in klasificiranje različnih tipov kritic ter značilnosti kritic v terminologiji, zlasti glede na izvor termina, iz katerega so tvorjene.

2.1 Opredelitev kratice

Prvi, ki je kratico definiral kot vrsto krajšave, je bil Rode (1974). Krajšavo je opredelil kot del pisanega sporočila, pri katerem se zapisuje le del celotnega besedila. Deli se na okrajšavo in kratico. Okrajšava je praviloma zapisana z malimi črkami in s piko ter se pri branju izgovarja kot celotno sporočilo. Kratica pa je praviloma zapisana z velikimi črkami, brez pike in se pri branju ne razvezuje več (Rode 1974: 215).

V Slovenskem pravopisu 2001 (SP 2001) je to hierarhično razmerje med krajšavo in kratico ohranjeno. *Kratica* je opredeljena kot 'samostalni, nastal iz začetnih delov večbesednega poimenovanja' (SP 2001:§ 1135), krajšava pa kot 'ohranjeni del zapisane besede, okrnjene v nezačetnem delu' (SP 2001:§ 1135). Med krajšave spadajo še *okrajšava* (oz. < oziroma), *formula* (CO₂ < ogljikov dioksid) in *simbol* (t < čas) (SP 2001: § 1020). To je razlika glede na Rodetovo klasifikacijo, po kateri se med krajšave uvrščajo samo kratice in okrajšave, ne pa tudi simboli in znamenja, ki so »dogovorjeni znaki, s katerimi zaznamujemo posamezne pojme, ne da bi pri tem izpisovali celotno ime pojma, pri branju pa izgovorimo ime pojma, ne pa ime samega znaka: kg 'kilogram' in ne [kə-gə] ali [ka-ge]« (Rode 1974: 215). SP 2001 (§ 1021) pa simbol razume kot vrsto krajšave, ki se od kratice razlikuje v tem, da je tvorjen iz krna ene besede, medtem ko je kratica tvorjena iz krnov besedne zveze.

Tudi v predlogu prenovljenih pravopisnih pravil⁶ krajšave obsegajo kratice, okrajšave, simbole in formule. Kratica je definirana kot 'ustaljena krajšava večbesednih poimenovanj, ki je praviloma zapisana s samimi velikimi črkami'.⁷ V SSKJ2 je kratica definirana kot 'ustaljena okrajšava večbesednih imen, navadno iz začetnih črk ali zlogov', v *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992) pa kot 'beseda, nastala iz sklopljenih krnov večbesedne zveze'. Kot sinonim za kratico je v obeh priročnikih naveden *akronim*.

Korošec v razpravi *O krajšavah* (1993: 24, 27) povzame, da so kratice iz neenobesedne podstave, ne vsebujejo ločil, zanje velja odzadnja smer krnjenja, lahko so treh vrst, in sicer samo pisne, govorno-pisne in pisne ali govorno-pisne, z vidika ustaljenosti pa so

⁶ Pravopis 8.0, poglavje Krajšave.

⁷ Natančneje o spremembah in novostih glede zapisovalnih, slovničnih in skladijskih lastnosti kritic v predlogu prenovljenih pravopisnih pravil T. Lengar Verovnik (2018).

avtomatizirane ali priložnostne. A. Vidovič Muha (2000: 22–23) o kraticah razpravlja v okviru izrazne podobe samostalniškega leksema, ki je poleg besede lahko tudi stalna besedna zveza ali leksikalizirana krajšava. Med leksikalizirane krajšave šteje kratična poimenovanja in simbole, pri čemer opozori, da je treba ločevati med leksikaliziranimi krajšavami, ki so samo pisne, in leksikaliziranimi krajšavami, ki so tudi glasovne. Samo slednje razume kot prave lekseme. N. Logar (2003: 140) na podlagi analize gradiva dopolni opredelitev kratice, in sicer jo definira kot tvorjenko iz eno- ali večbesedne podstave, pri čemer je podstava največkrat samostalniška stalna besedna zveza, lahko pa tudi stavčna zveza.

2.1.1 Tvorjenje kratic in njihova tipologija

Rode (1974: 216–17) glede na način nastanka ločuje med inicialnimi, zlogovnimi ali kombiniranimi kraticami. Najpogostejše so inicialne kratice, ki se tvorijo tako, da se vsaki besedi neokrajšanega besedila vzame prva črka, te pa se nato združijo, npr. *Republiška izobraževalna skupnost – RIS*. Druga skupina so zlogovne kratice, ki nastanejo tako, da se vsaki besedi neokrajšanega besedila vzame prvi zlog, ti pa se nato združijo v novo besedo, npr. *Narodni magazin – NAMA*. Kombinirane kratice nastanejo s kombinacijo glasovno branih črk in zlogov, npr. *Tovarna motorjev Sežana – TOMOS*.⁸

V SP 2001 (§ 1021) lahko preberemo, da kratice nastajajo tako, da se besede ali stalne besedne zveze okrnijo, navadno prav do začetnih črk, npr. Slovenska akademija znanosti in umetnosti > S, A, Z, U. Tako dobljeni krni iz besednih zvez se nato strnijo v kratico (S, A, Z, U > SAZU). Prvotni krni v kratici se načeloma pišejo z velikimi črkami, izjemoma tudi mešano, npr. TAM, SAZU, BiH.⁹ V predlogu prenovljenih pravopisnih pravil je zapisano podobno: »Kratice nastanejo tako, da netvorjene in tvorjene besede ali stalne besedne zveze okrnimo, navadno prav do začetnih črk besed oziroma njihovih delov.« (Pravopis 8.0, poglavje Krajšave)

N. Logar (2003: 140–41) za kratice pravi, da nastanejo s krnjenjem vseh sestavin podstave, in sicer z zadnje strani in v vsaj dva krna. Ker sta obseg in način krnjenja pogosto nepredvidljiva, jih označi za jezikovnosistemske nepredvidljive tvorjenke.

2.2 Kratice v terminologiji

V nadaljevanju se bomo osredotočili na kratice v terminologiji. Večinoma gre za kratice, ki nastanejo iz terminov in imajo status termina – poimenovali smo jih kratični termini. Druga skupina pa so kratice iz lastnih imen, ki niso termini, vendar se avtorji terminoloških slovarjev včasih kljub temu odločijo, da jih je smiselno uvrstiti v slovar. Kot že omenjeno, so kratice v terminologiji zaradi svoje praktičnosti razmeroma pričakovani pojav.

⁸ O tvorjenju kratičnih imen podjetij A. Gložančev (1991: 62–77).

⁹ O rabi veznikov in predlogov pri tvorbi kratic M. Kompara (2015).

Za kratico kot najbolj tipično vrsto krajšave torej velja, da praviloma nastane iz začetnih črk večbesednega poimenovanja. Z rabo kratic je zadoščeno načelu gospodarnosti, ki je v funkciji učinkovitega sporazumevanja, hkrati pa je treba upoštevati, da pretirana raba kratic to učinkovitost onemogoča. Če je namen jasno in nedvoumno sporočilo oz. besedilo, je kratice treba uporabljati zmerno. Poleg prevelike količine kratic so ovira za razumevanje lahko tudi kratice, tvorjene iz angleščine.

2.2.1 Kratice v terminologiji glede na jezik termina, iz katerega so tvorjene

Kratice so lahko tvorjene iz slovenskega ali tujejezičnega termina, najpogosteje iz angleščine (prim. Bokal 2004: 49, Logar 2005: 221). Paulin (2009: 195) npr. za kratice na področju tehnike ugotavlja, da »se vse pogosteje pojavljajo [...] namesto večbesednih izrazov, predvsem za poimenovanja bolj z apletenih postopkov, npr. ALGOL za algoritemski programski jezik, DDTA za diferencirana diferenčna termična analiza. Praviloma so take kratice prišle iz tujega jezika, predvsem angleščine, le včasih iz nemščine, in ustrezajo tujejezični razvezavi«. Podobno tudi T. Leben - Pivk (1998: 57, 61–62) za kratice v gumarstvu ugotavlja, da so tvorjene v glavnem iz tujih jezikov, najpogosteje iz angleščine, kar povzroča težave v oblikoslovju in skladnji. V slovensko gumarsko terminologijo kratice s tujejezično podstavo prihajajo z mednarodnimi standardi, tehnično dokumentacijo, tujejezično literaturo in strokovnimi srečanji.

Velika količina kratic, tvorjenih iz angleških terminov, gotovo ne zadosti jasnosti in nedvoumnosti sporazumevanja, kar je osnovna funkcija terminologije. Nedvoumno pa je ta tip kratic v terminologiji prisoten, očitno še posebej na področju tehnike in naravoslovja (Logar 2003: 140).¹⁰ To potrjujejo tudi avtorji 2. izdaje *Farmacevskega terminološkega slovarja*, ki so v uvodu k slovarju izpostavili, da vsebuje razmeroma veliko mednarodnih in slovenskih kratic, pri čemer so mednarodne kratice predstavljene z angleško podstavo ter s puščico k slovenskemu nekratičnemu poimenovanju, slovenske pa samo k nekratičnemu poimenovanju (Zasnova in zgradba slovarja: 14). Izpostaviti velja še navodilo avtorjev *Angleško-slovenskega slovarja izbranih izrazov iz biokemije in molekularne biologije*, ki so v točki 8 Splošnih določb z naslovom Pogosto uporabljane kratice eksplicitno zapisali: »Angleških kratic, razen v poljudnih besedilih, ne slovenimo oziroma jih ne tvorimo iz slovenskih izrazov. Zgledi: ATP, DNA, dNTP, ELISA, PCR.«¹¹ Tudi Kališnik (1998: 82) za krajšave na področju medicine meni, da s »prisiljenim slovenjenjem mednarodno sprejetih in uveljavljenih ali prevladujočih kratic ne delamo usluge niti slovenščini niti Slovencem«. Njegov predlog je, da sprejeto kratico ob prvi uporabi v besedilu razvezemo po slovensko, kadar je mogoče, sicer pa

¹⁰ Navedimo še dva termina s področja avtomatike, in sicer termina *cenilka ISTSE* in *cenilka ISTAE*, ki sta slovenska ustreznika za angleška termina *integral of squared time multiplied by the squared error criterion* ali krajše *ISTSE criterion* in *integral of squared time multiplied by the absolute value of the error criterion* ali krajše *ISTAE criterion*. Termina sta iz *Terminološkega slovarja avtomatike* (2., dopolnjena in pregledana izdaja), v katerem je *cenilka ISTSE* definirana kot 'cenilka, ki je določena z integralom zmnožka kvadrata časa in kvadrata vrednosti pogreška', *cenilka ISTAE* pa kot 'cenilka, ki je določena z integralom zmnožka kvadrata časa in absolutne vrednosti pogreška'.

¹¹ O razmerju med kraticama DNA in DNK oz. o tem, katero kratico uporabiti v določenem tipu besedila, gl. terminološki odgovor z naslovom DNK, ki je objavljen v Terminološki svetovalnici na Terminologišču.

v izvirnem jeziku in dodamo slovenski prevod razvezave. Podobno lahko preberemo v *Medinstitucionalnem slogovnem priročniku* (razdelek 10.7), ki je referenčni jezikovni priročnik za institucije EU: »Kratice, ki so v enaki obliki sprejete v vseh jezikih, npr. za urade in agencije Evropske unije, naj se kot take uporabljajo tudi v slovenskem jeziku (npr. EMA ne prevajamo niti ne pišemo Ema, kot bi sicer predlagal SP; prav tako te kratice ni treba sklanjati).«

Tudi N. Logar (2003: 140) na podlagi raziskave o pogostosti terminoloških kratic v treh strokovnih oz. znanstvenih revijah s področja tehnike, naravoslovja in humanistike sklene, da je večina terminoloških kratic iz teh revij prevzetih iz angleščine in ne tvorjenih iz slovenščine. Korošec (1993: 26) pa ugotavlja, da deluje neko pravilo, da se tuje kratice izmikajo prevajanju. Navede primer kratice AIDS, ki je v slovenščini uveljavljena kratica, medtem ko predloga SPIN (iz *sindrom pridobljene imunske nezadostnosti*) stroka ni sprejela.

Strokovnjaki kratice iz tujejezične podlage praviloma uporabljajo neproblematično, saj jih ne razumejo kot tvorjenke iz angleškega termina, ampak kot ustaljen termin. Velja namreč, da se strokovnjaki (v nasprotju z jezikoslovci) praviloma redkeje sprašujejo o ustreznosti oz. neustreznosti termina glede na posamezni jezikovni sistem. Zanje je bistveno, da jim terminologija omogoča nemoteno sporazumevanje (prim. Cabré 1999: 11–12).

3 Kratice v terminoloških slovarjih

Kot smo že omenili v razdelku 2.2, kratice v terminologiji lahko razdelimo v dve skupini. V prvi so kratični termini, torej kratice, tvorjene iz terminov,¹² v drugi pa so lastnoimenske kratice, torej kratice, tvorjene iz lastnih imen. Te niso tipični termini, saj ne označujejo pojma. V terminološki slovar naj bi bili vključeni le kratični termini, vendar se avtorji slovarjev pogosto odločijo, da vanje vključijo tudi najpogostejše ali najpomembnejše lastnoimenske kratice. Ker so v analizo vključene vse kratice¹³ v pregledanih terminoloških slovarjih, bomo v nadaljevanju uporabljali poimenovanje kratica, čeprav gre najpogosteje za kratične termine.

Glede na zgornja teoretična izhodišča nas zanima, kolikšen je delež kratic v pregledanih slovarjih glede na ostale krajšave in kolikšen je delež kratic oz. krajšav glede na vse termine, uslovarjene v posameznem slovarju. Prav tako bomo preverili, kako so kratice prikazane v terminoloških slovarjih in kaj lahko iz tega prikaza sklepamo o njihovem normativnem statusu. Ker se v literaturi pogosto omenja tudi jezik termina, iz katerega nastane kratica, bomo v analizo vključili tudi ta vidik.

¹² Če so kratični termini, ki se uporabljajo v slovenski terminologiji, tvorjeni iz tujejezičnega termina, jih imenujemo citatni kratični termini.

¹³ Medtem ko so kratice v strokovnih besedilih lahko priložnostne ali ustaljene, pa so v terminološki slovar vključene samo slednje.

3.1 Analiza kratic

Pregledali smo 14 terminoloških slovarjev, ki so nastali v Terminološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU po letu 2000. Ti slovarji so (našteti so po vrstnem redu glede na leto izida): Planinski terminološki slovar (PITS, 2002), Geografski terminološki slovar (GeogTS, 2005), Gemološki terminološki slovar (GemTS, 2005), Geološki terminološki slovar (GeolTS, 2006), Čebelarški terminološki slovar (ČTS, 2008), Gledališki terminološki slovar (GledTS, 2011), Slovenski smučarski slovar (SSS, 2011), Botanični terminološki slovar (BTS, 2011), Tolkalni terminološki slovar (TTS, 2014), Terminološki slovar uporabne umetnosti – pohištvo, ure, orožje (TSUU, 2015), Urbanistični terminološki slovar (UTS, 2015), Terminološki slovar avtomatike (2., dopolnjena in pregledana izdaja) (TSA2, 2018), Pravni terminološki slovar (PTS, 2018), Farmaceutski terminološki slovar (2., dopolnjena in pregledana izdaja) (FTS2, 2019).¹⁴

V analizo smo poleg kratic primerjalno vključili tudi druge vrste krajšav, in sicer okrajšave in simbole. V nobenem od pregledanih slovarjev ni formul. V GeogTS, GledTS in TTS se pojavijo krajšave, ki pa niso razumljene skladno z aktualno terminologijo, kar pomeni, da ne označujejo krovnega pojma, ki vključuje štiri vrste krajšav.

V analizi smo krajšave iz GeogTS uvrstili med kratice, krajšave iz GledTS in TTS pa med okrajšave. Tudi v ČTS in GemTS se poleg kratic pojavi 5 krajšav,¹⁵ ki smo jih uvrstili med kratice.

Namen analize je torej ugotoviti troje:

- a) koliko kratic in drugih krajšav je v pregledanih slovarjih in kolikšen je njihov delež glede na vse termine v posameznem slovarju,
- b) kako so kratice v slovarjih predstavljene,
- c) iz katere podstave so te kratice tvorjene – iz slovenske ali tujejezične.

3.1.1 Delež kratic in drugih krajšav v pregledanih slovarjih

Najprej smo preverili število kratic in drugih krajšav v 14 terminoloških slovarjih. Dobljene podatke smo vnesli v preglednico 1. V prvem stolpcu so terminološki slovarji, vključeni v analizo, v drugem stolpcu je število kratic, v tretjem število okrajšav, v četrtem število simbolov in v petem število krajšav. Edini slovar, v katerem ni nobene krajšave, je TSUU. V TTS sicer ni kratic, so pa 3 okrajšave. V vseh drugih slovarjih kratice so. Največ jih je v FTS2, in sicer 307, kar predstavlja 54,8 % vseh kratic v pregledanih slovarjih. Sledijo mu BTS z 62 kriticami, kar predstavlja 11,1 % vseh kratic v slovarjih, UTS z 59 kriticami, kar predstavlja 10,1 % vseh kratic v slovarjih, in GeogTS s 40 kriticami, kar predstavlja 7,1 % vseh kratic v slovarjih. Ostalih 10 slovarjev ima skupno 92 kratice, kar predstavlja 16,4 % vseh kratic v pregledanih slovarjih.

¹⁴ Vsi slovarji razen FTS2 so objavljeni tudi na Terminologišču.

¹⁵ 3 krajšave v ČTS in 2 krajšavi v GemTS.

Preglednica 1: Število kratic, okrajšav, simbolov in krajšav v pregledanih terminoloških slovarjih.

slovar	kratice	okrajšave	simboli	krajšave
PITS	17		4	21
GeogTS	40		4	44
GemTS	18		6	24
GeolTS	4	3		7
ČTS	7			7
GledTS	1	1		2
SSS	15		51**	66
BTS	62	30		92
TTS		3		3
TSUU				0
UTS	59			59
TSA2	10			10
PTS	20	8		28
FTS2	307	319*		626
skupno	560 (56,6 %)	364 (36,8 %)	65 (6,6 %)	989 (100 %)

Skupno je v 14 terminoloških slovarjih 560 kratic, kar predstavlja 56,6 % vseh krajšav, vendar je pri interpretaciji preglednice oz. rezultatov treba upoštevati dvoje:

1. Na delež krajšav bistveno vpliva število okrajšav iz FTS2. Okrajšave v tem slovarju predstavljajo kar 87,6 % (319 od 364) vseh okrajšav v pregledanih terminoloških slovarjih (v preglednici označeno z eno zvezdico). Če bi okrajšave iz tega slovarja izločili iz analize, bi bilo skupno samo 45 okrajšav, ki bi predstavljale 6,7 % (45 od 670) vseh krajšav v slovarjih (z upoštevanjem okrajšav iz FTS2 pa ta vrsta krajšav predstavlja 36,8 % (364 od 989) vseh krajšav v pregledanih slovarjih). Z natančnejšo analizo okrajšav v FTS2 ugotovimo, da je kar 296 okrajšav, kar je 92,8 % vseh okrajšav v slovarju, latinskih. Vse imajo dodano pojasnilo, da gre za oznako na zdravniškem receptu. To pomeni, da ne gre za tipične termine, ampak za posebno skupino izrazja, specifičnega za farmacevtsko stroko.
2. Na delež kratic vpliva tudi število simbolov v SSS. Simboli v tem slovarju predstavljajo kar 78,5 % (51 od 65) vseh simbolov v pregledanih slovarjih (v preglednici označeno z dvema zvezdicama). Če bi simbole iz tega slovarja izločili iz analize, bi bilo skupno samo 14 simbolov, ki bi predstavljali 1,5 % (14 od 938) vseh krajšav v pregledanih terminoloških slovarjih (z upoštevanjem simbolov iz SSS pa ta vrsta krajšav predstavlja 6,6 % (65 od 989) vseh krajšav v pregledanih slovarjih).

nih slovarjih). O drugačnem statusu simbolov v primerjavi s kraticami so očitno razmišljali tudi avtorji SSS, saj so v slovar v knjižni obliki simboli vključeni kot dodatek. Zbrani so na seznamu, ki sledi slovarskemu delu. Ker simboli niso tipični termini, ampak gre za dogovorjeni znak, ki ga npr. Rode (1974) niti ne uvršča med krajšave, se nam zdi vključitev simbolov kot dodatek k slovarju smiselna odločitev.¹⁶

Preverili smo tudi, kolikšen delež bi kratice predstavljale med krajšavami v terminoloških slovarjih, če bi iz analize iz razlogov, navedenih v točkah 1 in 2, izključili okrajšave iz FTS2 in simbole iz SSS. Delež kratic bi se s 56,6 % povečal na 90,5 % (560 od 619). Ugotovimo torej lahko, da so od krajšav v obravnavanih terminoloških slovarjih daleč najpogostejše kratice.

Poleg razmerja med kraticami in krajšavami nas je zanimalo tudi, kolikšen delež iztočnic (torej terminov) predstavljajo kratice in krajšave v pregledanih terminoloških slovarjih. Podatki so v preglednici 2.

Preglednica 2: Število kratic in krajšav v pregledanih terminoloških slovarjih ter njihov delež v % glede na vse iztočnice.

slovar	št. kratic / št. krajšav	št. vseh iztočnic	% kratic / % krajšav
PITS	17 / 21	3599	0,5 % / 0,6 %
GeogTS	40 / 44	8922	0,4 % / 0,5 %
GemTS	18 / 24	3025	0,6 % / 0,8 %
GeolTS	4 / 7	10.805	0,04 % / 0,06 %
ČTS	7 / 7	3073	0,02 %
GledTS	1 / 2	2967	0,03 % / 0,06 %
SSS	15 / 66	4052	0,4 % / 2 %
BTS	62 / 92	6728	1 % / 1 %
TTS	0 / 3	635	0 / 0,5 %
TSUU	0 / 0	1200	0 %
UTS	59 / 59	2173	3 % / 3 %
TSA2	10 / 10	2020	0,5 % / 0,5 %
PTS	20 / 28	10.094	0,2 % / 0,3 %
FTS2	307 / 626	6454	5 % / 10 %
skupno	560 / 989 (56,6 %)	65.747 (100 %)	0,9 % kratice / 1 % krajšave

¹⁶ Simboli v SSS, objavljenem na Terminologišču, pa so prikazani v slovarskih sestavkih.

V prvem stolpcu so navedeni terminološki slovarji, vključeni v analizo, v drugem stolpcu so podatki o številu vseh kratic v določenem slovarju in številu vseh krajšav v tem slovarju (podatki so ločeni s poševnico), v tretjem stolpcu so podatki o številu vseh iztočnic v posameznem slovarju, v četrtem stolpcu pa so podatki o odstotku kratic in krajšav glede na vse termine v določenem slovarju (podatki so ločeni s poševnico).

Po deležu kratic izstopa FTS2, v katerem kratice predstavljajo okrog 5 % iztočnic, krajšave v celoti pa celo okrog 10 % iztočnic.¹⁷ Omeniti velja še UTS, v katerem so kratice edina vrsta krajšav in predstavljajo približno 3 % vseh iztočnic, in BTS, v katerem kratice (in tudi krajšave) predstavljajo približno 1 % vseh iztočnic. Če upoštevamo vse iztočnice v vseh slovarjih, kratice predstavljajo samo 0,9 % vseh iztočnic, krajšave pa 1 % vseh iztočnic. Glede na ugotovitve iz literature (npr. Logar 2003: 136–41), da število kratičnih in izkratičnih terminov narašča, je zanimivo, da v absolutnem smislu kratice oz. krajšave predstavljajo relativno majhen del v terminoloških slovarjih predstavljene terminologije.

3.1.2 Prikaz kratic v terminoloških slovarjih

V drugem delu analize smo preverili, kako so kratice v pregledanih slovarjih predstavljene. V vseh slovarjih, ki so nastali v Terminološki sekciji, razen v BTS in TSA2, so kratice prikazane v kazalčnih slovarskih sestavkih, v katerih s puščico normativno usmerjajo na nadrejeni termin.¹⁸ V slovarske sestavke je z označevalnikom *kratica* (ali *krat.*) vključen podatek, da gre za kratico, sicer pa je sistem prikazovanja kratic tak kot pri sinonimih. Primerjalno navajamo slovarska sestavka iz UTS, v katerih kratica *FZP* usmerja na svojo razvezavo, termin *urbano okolje* pa na nadrejeni termin *mestno okolje*:

FZP FZP-ja tudi -- [fəzəpə] m kratica → fáktor zelênih površín
urbáno okólje -ega -a s → méstno okólje

V polnem slovarskem sestavku je sinonim *urbano okolje* uveden z oznako S, kratica *FZP* pa s K:

fáktor zelênih površín -ja -- -- m količnik med zelenimi površinami na raščenem terenu in celotno površino gradbene parcele ali območja **K**: FZP

méstno okólje -ega -a s gosto poseljeno območje, ki zajema zazidane površine in odprti prostor, ustrezno opremljeno z gospodarsko in družbeno javno infrastrukturo, za katero so značilne posebne obremenitve, npr. hrup, prašni delci, energetski in snovni tokovi **S**: urbáno okólje

¹⁷ Še enkrat velja opozoriti, da na odstotek krajšav vpliva veliko število okrajšav, ki niso tipični termini, ampak latinske okrajšave kot oznake na zdravniškem receptu.

¹⁸ Nadrejeni termin razumemo kot termin, ki je glede na terminološka načela ustrežnejši, praviloma gre za termin, ki je v rabi bolj ustaljen.

BTS pa je uvedel nov sistem prikazovanja kratic, in sicer je kratica še vedno del kazalčnega slovarskega sestavka, v katerem pa je enosmerno puščico zamenjala dvosmerna puščica.¹⁹ V BTS (Zasnova in zgradba slovarja: 22) je uvedba dvosmerne puščice utemeljena z rabo: »Ker se kratice v besedilih pogosto pojavljajo, smo jih po rabi izenačili s polnimi oblikami terminov, na kar opozarja dvosmerna puščica«. Gre torej za odstop od siceršnje obravnave kratic v terminoloških slovarjih, ki je z uporabo enosmerne puščice kratice vsaj posredno normativno izenačevala s podrejenim oz. manj ustreznim sinonimom. Primeri:

NOR -- [nór] m neskl. (ang. nucleolar organizer region) krat. cit. ↔ organizátor jêdrca

PAR -- [pár] m neskl. (ang. photosynthetic active radiation) krat. fiziol., ekol. ↔ fôtosintézno aktivno sévanje

V uvodu je posebej izpostavljen primer kratic *DNA* in *DNK*, ki označujeta isti pojem, le da je prva kratica tvorjena iz angleškega termina, druga pa iz slovenskega. *DNK* je zato opremljena z dvosmerno puščico, *DNA* pa z enosmerno.²⁰

DNK -- [deenká] ž neskl. krat. gen., biokem. ↔ deóksiribonukleínska kislína

DNA -- [deená] ž neskl. (ang. deoxyribonucleic acid) krat. gen., biokem. → deóksiribonukleínska kislína

Praksi dvosmerne puščice so sledili tudi avtorji TSA2. V uvodu k slovarju so zapisali, da so kratični termini prikazani s posebno obojestransko puščico, ki usmerja na razvezano obliko termina, hkrati pa uporabniku prepušča odločitev, katero obliko bo uporabil, kar pomeni, da se normativno ne opredeljuje do tega, ali je primernejša polna oblika termina ali kratični termin. Za razliko od BTS, v katerem so kratice obravnavane enakovredno ne glede na jezik termina, iz katerega so tvorjene, v TSA2 obojestranska puščica velja samo za kratice, tvorjene iz predvidljive podlage, torej praviloma iz slovenščine.²¹ Kratice, tvorjene iz tujejezičnega termina (torej citatni kratični termini), pa v TSA2 z enosmerno puščico usmerjajo na slovenski termin. Medtem ko so avtorji BTS upoštevali rabo in zanemarili jezik termina, iz katerega je kratica tvorjena, so avtorji TSA2 upoštevali tvorbeni vidik kratice – kadar je kratica predvidljiva, tj. tvorjena iz slovenskega termina, je uporabljena obojestransko puščica, sicer pa enosmerna. Primer:

CNC -ja [ceencé] m (ang. computer numerical control) krat. → numêrično vódenje

¹⁹ V nekaterih primerih pa kratica na termin usmerja z enosmerno puščico, in sicer ne glede na to, ali je termin, iz katerega je tvorjena, slovenski ali ne (npr. *ADP*, *REK*). Sklepamo, da so avtorji to puščico enostavno spregledali.

²⁰ Isto velja npr. za kratice *RNK* in *RNA*.

²¹ Začetnice delov termina lahko sicer v slovenščini in angleščini tudi sovpadajo, npr. *GPS* (slv. *globalni pozicijski sistem*, ang. *global positioning system*) ali *DSP* (slv. *digitalni signalni procesor*, ang. *digital signal processor*).

V TSA2 kratice iz tujejezičnih terminov niso več obravnavane kot kratice, ampak kot sinonimi.²² Kratica *CNC* v slovarju ni več samo prikazana kot sinonim, ampak je kot sinonim tudi opredeljena. V slovarskem sestavku *numerično vodenje* ima namreč *CNC* status sinonima in ne kratice.

numêrično vódenje -ega -a s računalniško vodenje obdelovalnih strojev, ki omogoča popolnoma avtomatiziran postopek obdelave materiala in možnost neposredne povezave na programska orodja za računalniško podprto načrtovanje ali računalniško podprto proizvodnjo **S:** CNC

Kratice v pregledanih slovarjih so torej praviloma predstavljene v kazalčnih slovarskih sestavkih, ki kažejo na razvezano obliko termina, nekatere pa so obravnavane v polnem slovarskem sestavku, kar pomeni, da imajo definicijo. V SSS je npr. 13 kratic predstavljenih v kazalčnem slovarskem sestavku, 2 kratici pa v polnem slovarskem sestavku, kar pomeni, da sta definirani. V FTS2 ima 43 kratic od skupno 307 kratic definicijo. Večinoma gre za izlastnoimenske kratice, ki niso tipični termini. V TSA2 8 kratic usmerja na nekračni termin, 2 kratici pa sta definirani. Izjema sta PITS in GemTS, v katerih nobena kratica s kazalko ne usmerja na razvezano obliko termina. Nekatere kratice imajo definicijo, nekatere pa samo svojo slovensko razvezavo, ki nadomešča definicijo, npr.:

ŠPO -ja [špəó] m kratica športnoplezalni odsek

NCCS -a [ñcécécèès] m (ang. National Climbing Classification System) krat. ameriški sistem za ocenjevanje zahtevnosti več raztežajev dolgih alpinističnih smeri, ki upošteva dolžino smeri, število težkih raztežajev, povprečno oceno raztežajev, najtežji raztežaj, težavnost orientacije, vreme, za vzpon potrebni čas z F1 do F13

Prikaz kratic v terminoloških slovarjih torej ni enoten, vsekakor pa lahko ugotovimo, da imajo kratice v terminoloških slovarjih status termina (prikazane so na ravni iztočnic in ne le kot dodatek razvezani obliki termina), res pa je njihova oblika vsaj v primeru kratic iz slovenskih terminov tvorbeno predvidljiva, zato so v večini terminoloških slovarjev prikazane v kazalčnih slovarskih sestavkih z enosmerno puščico. Opozorimo, da enosmerna puščica v teh primerih ne pomeni, da je kratica manj ustrezna oblika termina, čeprav drži, da enosmerna puščica v terminoloških slovarjih načeloma nakazuje normativno neenakovredno razmerje. Ena od mogočih rešitev te zadrege je uporabljena v dveh slovarjih, kjer razmerje med kratičnim terminom in njegovo razvezano obliko ponazarja obojesmerna puščica.

3.1.3 Jezik podstave kratic

V tretjem delu analize nas je zanimalo, iz katere podstave – slovenske ali tujejezične – so tvorjene uslovarjene kratice. Dobljene podatke smo vključili v spodnjo preglednico.

²² Izjema je termin *CASE*, ki obstaja samo v kratični obliki in je tvorjen iz angleškega termina ter nima slovenskega ustreznika. Ker je to torej edina oblika termina, ki se uporablja v stroki, ima kratica *CASE* status nevtralnega termina, čeprav gre za citatni kratični termin.

Od skupno 560 kratic je 181 kratic tvorjenih iz slovenskega termina, 363 kratic iz angleškega termina, 4 kratice iz latinskega, 4 kratice iz francoskega in 1 kratica iz nemškega termina (latinskega, francoskega in nemškega izvora je torej le 0,02 % vseh v terminološke slovarje vključenih kratic). Pri 17 kraticah podstava ni neposredno razvidna iz podatkov, vključenih v slovarski sestavek, vsekakor pa ne gre za kratice iz slovenskega termina.²³ V PITS gre npr. za posebno skupino 6 kratic, ki označujejo ocene zahtevnosti plezalne ture po alpski lestvici, npr. *AD*, *D*, *ED*.

Preglednica 3: Jezik podstave kratic v pregledanih terminoloških slovarjih.

slovar	kratice	slv.	ang.	lat.	fra.	nem.	ni podatka o podstavi
PITS	17	5	7				6
GeogTS	40	26	12	1	1		
GemTS	18	1	10				7
GeolTS	4	2	1				1
ČTS	7	3	1				
GledTS	1						1
SSS	15	9	5				1
BTS	62	14	54	3		1	
TTS							
TSUU							
UTS	59	46	12		1		
TSA2	10	6	4				
PTS	20	15	4		1		
FTS2	307	54	253		1		
skupno	560	181	363	4	4	1	16

V 7 slovarjih je več kratic iz slovenske podstave kot kratic iz angleške podstave, pri čemer velja izpostaviti zlasti GeogTS, v katerem kratice iz slovenskega termina predstavljajo 65 % vseh kratic v slovarju, UTS, v katerem kratice iz slovenskega termina predstavljajo 78 % vseh kratic v slovarju, in PTS, v katerem kratice iz slovenskega termina predstavljajo 75 % vseh kratic v slovarju. V 4 slovarjih pa je več kratic iz angleške podstave kot kratic iz slovenske podstave, pri čemer velja izpostaviti BTS, v katerem

²³ Šeštevek vseh kratic, analiziranih po jeziku podstave, je večji od 560, ker posamezne kratice usmerjajo na več terminov. V UTS tako 59 kratic usmerja na 65 terminov.

kratice iz angleškega termina predstavljajo 87,1 % vseh kratic v slovarju, in FTS2, v katerem kratice iz angleškega termina predstavljajo 82,4 % vseh kratic v slovarju.²⁴

Če natančneje pogledamo 3 slovarje, ki vsebujejo največ kratic, ugotovimo, da v FTS2 in BTS prevladujejo kratice iz angleške podstave, v UTS pa kratice iz slovenskega termina. Na podlagi tega razmerja bi bilo mogoče sklepati, da kratice iz angleške podstave prevladujejo v naravoslovju, kjer so kratice tudi bolj pogoste. Če je kratic v določeni stroki res veliko, je manj verjetno, da se bo vzporedno razvijal sistem kratic, tvorjenih iz slovenskih terminov, tj. ustreznikov za angleške termine. Poleg tega je to očitno v nekaterih strokah celo nazaželeno (prim. 8. točko Splošnih določb v *Angleško-slovenskem slovarju izbranih izrazov iz biokemije in molekularne biologije* – glej razdelek 2.2.1).

Če povzamemo, v absolutnem smislu je kratic iz angleške podstave več, vendar pa se slika nekoliko spremeni, če si ogledamo stanje v vsakem slovarju posebej. V 7 slovarjih je več kratic iz slovenske podstave, v 4 pa je več kratic iz angleške podstave. Kratic, ki imajo podstavo iz drugih jezikov (latinščina, francoščina, nemščina), je zanemarljivo malo (0,02 %). To pomeni, da kratice v slovenski terminologiji nastajajo skoraj izključno iz angleških in slovenskih terminov. Rezultati analize nakazujejo, da sta slovarja z največ kraticami iz angleške podstave BTS in FTS2, slovar z največ kraticami iz slovenske podstave pa je UTS. Vsi trije slovarji tudi sicer iztopajo po številu kratic glede na vse iztočnice v konkretnem slovarju (FTS2 5 %, UTS 3 % in BTS 1 %). V drugih analiziranih slovarjih namreč odstotek kratic glede na vse iztočnice v slovarju ne preseže 0,6 %.

4 Zaključek

Za analizo kratic v terminoloških slovarjih smo pregledali 14 terminoloških slovarjev, ki so nastali v Terminološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU po letu 2000. Zanimalo nas je troje: koliko kratic in drugih krajšav je v pregledanih slovarjih in kolikšen je njihov delež glede na vse termine v posameznem slovarju; kako so kratice v slovarjih predstavljene in iz katere podstave so te kratice tvorjene – iz slovenske ali tujejezične.

Analiza je pokazala, da so najpogostejša vrsta krajšav v obravnavanih terminoloških slovarjih kratice, poleg tega pa so uslovarjeni tudi okrajšave in simboli. Če iz analize izločimo specifična primera FTS2, ki ima veliko število okrajšav, in SSS, ki vključuje veliko simbolov, kratice predstavljajo približno 90 % vseh krajšav v terminoloških slovarjih.

²⁴ V nekaterih primerih slovenska kratica obstaja, vendar v slovarju ni zabeležena, npr. v FTS2 terminu *biofarmaceutski klasifikacijski sistem* ustreza kratica BCS, tvorjena iz ang. termina *biopharmaceutics classification system*. Kratica BKS, tvorjena iz slovenskega termina, se pojavi npr. v diplomski nalogi A. Žmavc Določanje aktivnosti pankreatina ter in vitro lipolize na lipidih osnovanih sistemov s pH-stat metodo (2013), http://www.ffa.uni-lj.si/fileadmin/datoteke/Knjiznica/diplome/2013/Zmavc_Anja_dipl_nal_2013.pdf.

Preverili smo tudi delež krajšav glede na celoto iztočnic v vseh slovarjih in ugotovili, da krajšave v absolutnem smislu pravzaprav predstavljajo zelo majhen delež terminov, in sicer okrog 1 %. Odstotek pa ni enak v vseh strokah, po količini krajšav izstopajo FTS2 (10 %, od tega 5 % kratic), UTS (3 %, večinoma gre za kratice) in BTS (1 %, večinoma gre za kratice). V večini pregledanih slovarjev je krajšav manj kot 1 %.

Prikaz kratic v terminoloških slovarjih ni enoten, vendar pa imajo kratice v teh slovarjih nesporno status termina – prikazane so na ravni iztočnic in ne le kot dodatek razvezani obliki termina. Praviloma so predstavljene v kazalčnih slovarskih sestavkih z enosmerno puščico, ki kaže na razvezano obliko termina, nekatere pa so obravnavane v polnem slovarskem sestavku, kar pomeni, da imajo definicijo. Enosmerna puščica v teh primerih ne pomeni, da je kratica manj ustrezna oblika termina, čeprav drži, da enosmerna puščica v terminoloških slovarjih načeloma nakazuje normativno neena-kovredno razmerje. Ena od mogočih rešitev te zadrege je uporabljena v dveh slovarjih, in sicer v BTS in TSA2, kjer razmerje med kratičnim terminom in njegovo razvezano obliko ponazarja obojesmerna puščica.

Pokazalo se je, da v slovenski terminologiji kratice nastajajo skoraj izključno iz angleščine in slovenščine, kratic iz drugih jezikov je izjemno malo, le 0,02 %. V absolutnem smislu je kratic iz angleških terminov več, s podrobnejšo analizo pa smo ugotovili, da je pretežen izvor kratic odvisen predvsem od stroke. Rezultati analize so pokazali, da sta slovarja z največ kraticami iz angleške podstave BTS in FTS2. Slovar z največ kraticami iz slovenske podstave pa je UTS. Farmacija, urbanizem in botanika pa so tudi sicer področja, ki po naši analizi izstopajo po količini uslovarjenih kratic.

VIRI IN LITERATURA

- Angleško-slovenski slovar izbranih izrazov iz biokemije in molekularne biologije.* 2012. Ur. M. Žakelj - Mavrič in M. Dolinar. Ljubljana: Slovensko biokemijsko društvo. Na spletu.
- Ljudmila BOKAL, 2004: Znamenja angleščine kot globalnega jezika v slovenščini, še posebej s stališča terminologije. *Terminologija v času globalizacije.* Ur. M. Humar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 45–55.
- Botanični terminološki slovar.* 2013. Ur. F. Batič in B. Košmrlj - Levačič. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU. Na spletu.
- Roger A. BRUMBACK, 2009: ABRV (or Abbrevobabble Revisited). *Journal of Child Neurology* 24/12. 1477–79. Na spletu.
- Maria Teresa CABRÉ, 1999: *Terminology: Theory, methods and applications.* Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Farmacevtski terminološki slovar: 2., dopolnjena in pregledana izdaja.* 2019. Ur. M. Humar, J. Šmid - Korbar in A. Obreza. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Alenka GLOŽANČEV, 1991: *Enobesedna imena slovenskih podjetij.* Ljubljana: ISJFR ZRC SAZU.

- Andrew H. HALES, Kipling D. WILLIAMS in Joel RECTOR, 2017: Alienating the Audience: How Abbreviations Hamper Scientific Communication *Observer* 30/2. Na spletu.
- Miroslav KALIŠNIK, 1998: O medicinskem izrazju v slovenskih besedilih. *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje*. Ur. M. Humar. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC. 79–83.
- Mojca KOMPARA, 2015: Raba veznikov in predlogov pri tvorbi kratic. *Jezikoslovni zapiski* 21/1. 51–62. Na spletu.
- Tomo KOROŠEC, 1993: O krajšavah. 29. *SSJLK*. Ur. M. Hladnik. Ljubljana: FF. 15–27.
- James A. KUSHLAN, 1995: Use and Abuse of Abbreviations in Technical Communication. *Journal of Child Neurology* 10/1. 1–3. Na spletu.
- Terezija LEBEN - PIVK, 1998: Krajšave v gumarstvu. *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje*. Ur. M. Humar. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC. 57–68.
- Tina LENGAR VEROVNIK, 2018: Obravnava kratic v prenovljenih pravopisnih pravilih: Novosti in spremembe. *Jezikoslovni zapiski* 24/2. 43–54. Na spletu.
- Nataša LOGAR, 2003: Kratice in tvorjenke iz njih – aktualna poimenovalna možnost. *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa/Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*. Ur. S. Gajda in A. Vidovič Muha. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Ljubljana: Univerza v Ljubljani, FF. 131–49.
- Nataša LOGAR, 2005: Norma v slovarju sodobne slovenščine: Zloženke in kratice. *Družboslovne razprave* XXI/48. 211–25. Na spletu.
- Medinstitucionalni slogovni priručnik*. Urad za publikacije EU. Na spletu.
- Andrej PAULIN, 2009: Tipologija slovenske tehniške terminologije. *Terminologija in sodobna terminografija*. Ur. N. Ledinek, M. Žagar Karer in M. Humar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 195–201.
- Pravopis 8.0: Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo*. Na spletu.
- Matej RODE, 1974: Poskus klasifikacije krajšav. *Slavistična revija* 22/2. 213–19.
- Eva SICHERL in Andreja ŽELE, 2012: *Slovensko-angleški glosar jezikoslovnega izrazja*. Ljubljana: FF. Na spletu.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika: Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*. 2014. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU. Na spletu.
- Slovenski pravopis*. 1950. Ljubljana: DZS. Na spletu.
- Slovenski pravopis*. 1962. Ljubljana: DZS. Na spletu.
- Slovenski pravopis*. 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Na spletu.
- Slovenski smučarski slovar*. 2013. Ur. L. Bokal. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Na spletu.
- Terminološki slovar avtomatike: 2., dopolnjena in pregledana izdaja*. 2018. Na spletu.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: CZ.
- Urbanistični terminološki slovar*. 2016. Ur. B. Mihelič, M. Humar in M. Nikšič. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU. Na spletu.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: FF.

SUMMARY

In this article, we analyze abbreviations in fourteen terminological dictionaries that were compiled in the Terminological Section of the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language. In performing the analysis, we were interested in three things: 1) the quantity of abbreviations in the dictionaries, 2) the way abbreviations are presented in the dictionaries, and 3) the language of terms from which abbreviations are formed (Slovenian terms or foreign terms). The number of abbreviations in terminological dictionaries is relatively small in absolute terms. Considering all entries in all fourteen dictionaries (65,747), abbreviations represent 0.9 % of the total. The dictionaries that have the most abbreviations are the *Farmacevtski terminološki slovar: 2., dopolnjena in pregledana izdaja* (Pharmaceutical terminological dictionary, 2nd edition), the *Urbanistični terminološki slovar* (Terminological dictionary of urban planning), and the *Botanični terminološki slovar* (Botanical terminological dictionary).

Abbreviations in the dictionaries analyzed are considered terms. They are presented in a dictionary entry in which they are usually followed by a one-way arrow pointing to a full form of the term. Abbreviations are only occasionally defined. In two dictionaries, the *Botanični terminološki slovar* (Botanical terminological dictionary) and the *Terminološki slovar avtomatike: 2., dopolnjena in pregledana izdaja* (Terminological dictionary of automated control systems and robotics, 2nd edition), a one-way arrow is replaced with a two-way arrow. Authors of these two dictionaries wanted to explicitly emphasize that an abbreviation is a no less appropriate or less common form of a term.

According to the results of the analysis, we can conclude that abbreviations from English and Slovenian terms prevail over abbreviations from other languages. There are more abbreviations from English terms in absolute terms; however the analysis showed that the origin of abbreviations depends a great deal on the field of expertise. There are more abbreviations from English terms in pharmacy and botany, which are natural sciences. On the other hand, there are more abbreviations from Slovenian terms in urban planning, which is a social science.

UDK 811.161.1'336.58

Яна Пенькова / Yana Penkova

Российская академия наук, Институт русского языка им. В.В. Виноградова
amoena@inbox.ru

ИМУ, УЧЬНУ, СТАНУ, БУДУ:

КОРПУСНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕРИФРАЗ БУДУЩЕГО ВРЕМЕНИ В СРЕДНЕРУССКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ¹

В работе впервые на материале старорусского корпуса Национального корпуса русского языка (RNC) предпринята попытка описать систему перифрастических конструкций с референцией к будущему (*иму + инф.*, *начьну/почьну + инф.*, *учьну + инф.*, *стану + инф.*, *буду + инф.*, *буду + л-форма*) и проследить ее эволюцию. Это позволило выявить различия в функционировании рассматриваемых конструкций, которые невозможно обнаружить традиционными филологическими методами. Показано, что ни одну из перифраз в русском языке XV–XVII вв. нельзя признать аналитическим будущим глаголов несовершенного вида. Установлено, что разрушение конструкции *буду + л-форма* осуществилось к сер. XVI в., с этого же времени начался процесс лексикализации вспомогательного глагола *будет* как условного союза.

Ключевые слова: аналитическое будущее, инхотативные глаголы, предбудущее (второе будущее), среднерусский язык, Национальный корпус русского языка

In this paper, I attempt to describe the system of Middle Russian future periphrastic constructions (*imu + inf.*, *učnu + inf.*, *stanu + inf.*, *буду + inf.*, *буду + l-form*) and to follow its evolution. The study was carried out based on material from the Middle Russian corpus of the Russian National Corpus (RNC). It enabled me to discover the functional differences between future periphrases, something that cannot be done using traditional philological methods. I argue that none of the Middle Russian constructions in question (from the fifteenth to the seventeenth century) can be regarded as an analytical imperfective future. According to the corpus data, the fall of the construction *буду + l-form* took place by the 1550s, from which time the former auxiliary *будет* began to evolve into a conditional conjunction.

Keywords: analytical future, inchoative verbs, future anterior, Middle Russian language, Russian National Corpus

0. Среднерусский период истории русского языка – время значительной перестройки видо-временной системы. Важными аспектами такой перестройки стало, с одной стороны, формирование аналитического будущего несовершенного вида, а с другой, утрата предбудущего времени.

На рубеже XIV–XV вв. в памятниках письменности встречается несколько конструкций, которые могли осуществлять референцию к будущему: *хочу + инф.*,

---

¹ Funding sources for this paper include Humboldt Foundation (Research Group Linkage Program “Digipalslav”, www.digipalslav.uni-freiburg.de).

начьну + инф., *почьну + инф.*, *иму + инф.* и *имамь + инф.* Как показали исследования И.С. Юрьевой [Юрьева 2009], в древнерусский период на роль грамматического будущего могла претендовать только конструкция *иму + инф.*, тогда как *хочу + инф.* выражала преимущественно значения желания, намерения и близкой возможности (проспективные), *начьну* и *почьну* с инфинитивом передавали фазовые значения, а конструкция с *имамь*, имевшая модальное значение, отсутствовала в живом древнерусском языке и употреблялась только в книжной письменности.

В среднерусский период перечисленные конструкции продолжают употребляться в памятниках, и к ним добавляются новые перифразы с референцией к будущему – новые «кандидаты» на роль аналитического будущего НСВ: инфинитивные конструкции с вспомогательными глаголами *учати* и *стати*. А к концу среднерусского периода с ними начинает конкурировать еще одна конструкция – *буду + инф.*, заимствованная из польского, вероятно, при западнорусском посредстве [Moser 1998].

В этот же период происходит также разрушение абсолютно-относительных времен – сверхсложного прошедшего (или т.н. русского плюсквамперфекта) и предбудущего времени. В результате синтаксического реанализа вспомогательный глагол *буду* переосмысливается как условный союз или модальная частица *будет*, *буде* (сверхсложное прошедшее становится источником другой частицы – *было*).

Цель настоящего исследования – определить, как функционировала и эволюционировала система конструкций с референцией к будущему в среднерусский период. Объектом исследования являются перифразы с вспомогательными инхоативами *иму*, *учьну*, *стану* и *буду* (последний – и в сочетании с инфинитивом, и с л-формой), поскольку именно эти конструкции могли претендовать на роль аналитического будущего НСВ. Данные о других конструкциях с инхоативами, осуществлявших референцию к будущему (*начьну/почьну + инф.*), а также данные о перифразе с *имамь*, без сопоставления с которой нельзя рассматривать *иму*-конструкции, при необходимости также привлекаются. Полностью за рамками исследования остается только конструкция *хочу + инф.*

Русский язык в среднерусский период выступает как яркий представитель северноевропейского ареала. Для языков, принадлежащих этому ареалу, характерно, с одной стороны, использование форм презенса для референции к будущему (по этой причине Э. Даль назвал его ареалом «без футурума» – «futureless area» [Dahl 2000]), а с другой – грамматикализованные конструкции со вспомогательными глаголами ‘стану’ или ‘начну’ [там же].

Среднерусская письменность на этом фоне выделяется очень большим количеством инхоативных конструкций, функционирующих в один и тот же период: *иму*, *начьну*, *почьну*, *учьну*, *стану* – можно говорить о пяти конструкциях с инхоативами в качестве вспомогательных глаголов. Как показано М.Н. Шевелевой, конструкции *иму + инф.* изначально имели не модальное, а начинательное значение (‘взять что-л. делать’ → ‘начать что-л. делать’) [Шевелева 2017]. Этимологически

буду также имеет носовой инфикс – показатель инцептивности [Кузнецов 2002], а полнозначенательный *буду* может употребляться как глагол совершенного вида. Однако в составе аналитического будущего, очевидно, представлен *буду*, омонимичный полнозначенательному перфективу и не являющийся инхотивом [Swan 2012]. Иная точка зрения представлена в [Whaley 2000], которая объясняет грамматикализацию конструкции *буду + инф.* в славянских языках тем, что *буду* как раз был переосмыслен как глагол с инхотивным значением и благодаря этому приобрел ту же сочетаемость с инфинитивом НСВ, которую имели прочие инхотивы.

Очевидно, сосуществование такого количества синонимичных конструкций может объясняться только тем, что между ними существовали различия, явные для использовавших их восточных славян. Эти различия мы и попытаемся выявить в настоящей работе.

Заявленные задачи удобнее всего решать на материале старорусского корпуса НКРЯ (RNC), содержащего более 7 млн. словоупотреблений. Применение количественных методов при исследовании конструкций с очень близкой семантикой и сходными функциями, каковыми являются перифразы *имю/учьну/стану/буду + инф.*, является, по-видимому, единственным способом, позволяющим увидеть системность в такого рода материале.

Работа состоит из двух частей: первая часть посвящена перифразам будущего, представляющим собой сочетания вспомогательного глагола и инфинитива; вторая часть – форме предбудущего времени *буду + л-РТСР*, которая в ряде других славянских языков (кайкавском наречии сербохорватского, польском, кашубском, западноукраинском, русинском, старобелорусском XVII в.) эволюционировала в будущее НСВ, а в словенском языке превратилась в аналитическое будущее, сохранив возможность сочетаться с глаголами обоих видов.

Перифразы с *имю* считаются яркой восточнославянской диалектной чертой, неизвестной другим славянским языкам за пределами восточнославянских [Andersen 2006]. Однако подобные конструкции с вспомогательным глаголом **fog** ‘взять’ уже с XIV в. употребляются в венгерском языке, в котором А. Золтан предполагает заимствование аналогичной конструкции из паннонских славянских диалектов [Золтан 1960]. Кроме того, на некоторые свидетельства существования таких конструкций в древнесербском также указывает Е. Кржижкова [1960, 127].

Модальные конструкции со вспомогательным глаголом *имамь*, широко представленные в ранней славянской письменности, имели значение неизбежности, неотвратимости какого-либо события или – реже – долженствования и, в отличие от перифраз с *имю*, были чужды живому древнерусскому языку и употреблялись только в книжной церковнославянской письменности, ср. аналогичную книжную маркированность *imam + infinitiv* в истории словенского языка [Otožen 1965, 616].

Вопрос о времени появления в русском языке конструкции *стану + инф.* является дискуссионным. Традиционная историческая грамматика предполагает, что *стати* в сочетании с инфинитивом появляется не ранее XV в. Иная точка зрения представлена в статье А.М. Молдована [Молдован 2010], в которой предполагается, что *стати* в сочетании с инфинитивом, известный не только русскому языку, но и ряду других славянских языков, – явление существенно более раннее, однако плохо задокументированное в памятниках.

В том же исследовании отмечается, что *учьну + инф.* является регионализмом в великорусской письменности: конструкция употребляется в среднерусских памятниках Севера и Центра примерно со 2-й половины XV в. до 2-й половины XVII в. Однако конструкции с *учьну* не были ограничены только великорусской территорией, но известны также в древнесербской письменности XIII–XIV вв. [Křížková 1960, 127, 137].

В [Andersen 2006] наличие нескольких конструкций с инхотативами в восточнославянских памятниках объясняется диалектными различиями в их употреблении: распространением в одних диалектах и отсутствием в других. Однако распределение между ними следует признать в не меньшей степени хронологическим и стилистическим. В [Молдован 2010] показаны стилистические различия между разными перифразами футурума: в текстах на стандартном церковнославянском до XVI в. в сочетаниях с инфинитивом преобладают *начати, хотѣти и имѣти*, в текстах на гибридном церковнославянском, в деловых и бытовых – *почати*. Однако ситуация в более поздних памятниках в работе не рассматривается, равно как и не ставится задача определить место конструкции *учати + инф.* в ряду других перифраз с инхотативами.

Конструкция *буду + инф.* фиксируется в среднерусской письменности существенно позднее, чем в других западно- и восточнославянских языках: в древнечешских и древнепольских источниках она известна уже с конца XIII в. Известна она и сербохорватским диалектам, однако южнославянский материал для наших целей непоказателен. Из польского языка эта конструкция заимствуется в староукраинский и старобелорусский, в которых употребляется с конца XIV в. С XV в. Московская Русь также начинает испытывать влияние польского языка и культуры. Первые примеры употребления конструкции *буду + инф.* в русской письменности относятся уже к XV в., однако они ограничены текстами, имеющими признаки интерференции с простой мовой [Мозер 1998]. В собственно русские тексты *буду + инф.* проникает не ранее XVII в.

1 Перифразы с референцией к будущему в среднерусской письменности (по данным Национального корпуса русского языка)

Рассмотрим несколько примеров из старорусского корпуса, содержащих обсуждаемые перифразы с инхотативами:

1. И тебя, ведь, на Дивѣя выменити не для кристьянства—на кристьянство: ты одинъ свободенъ будешь, да приѣхавъ, по своему увѣчью **лежать станешь**, а Дивѣй, приѣхавъ, **учнетъ воевати**, да неколко сотъ кристьянъ лутчи тебя пленить. [Иван Грозный. Послание Василию Грязному (1574)];
2. А хто ся **имет ослушивати** сее моее грамоты, а **учнет** ся в тех селех и деревнях **ставити** сильно, и что на него протора взмечют, и яз то велю взять на нем вдвое без суда и без исправы. [Жалованная грамота кн. Юрия Ивановича митрополиту Даниилу на свободу от постоя и подвод для сел Игнатовского и Михайловского, в Вышгороде, Дмитровского у. (1526.02.11)];
3. Хотя мне о которых делех советники мои **отговаривати станут**, и яз их не **стану слушати**, а **буду делати**, что годно брату моему, а вашему государю. [Статейный список Ф. А. Писемского (Англия) (1582-1583)].

В (1) в одном контексте и в одной и той же синтаксической конструкции употребляются перифразы с *стану* и *учьну*, в (2) в одном ряду оказываются перифразы с *иму* и *учьну*, в (3) – с *стану* и *буду*. Очевидно, что такое сосуществование разных конструкций в однотипных контекстах не связано ни со стилистическими различиями между ними, ни с типом клаузы. Не демонстрируют контексты и явных семантических противопоставлений между перифразами.

Для того чтобы попытаться найти какую-то систему в таком на первый взгляд «безразличном» употреблении, посмотрим на эти конструкции в объемах всего старорусского корпуса. Определим, какова относительная количественная частотность (token frequency) перифраз с разными вспомогательными глаголами и какова их дистрибуция в различных типах клауз (clause type frequency).

1.2.1. частотность употреблений (token frequency)

Оговорим некоторые принципы при подсчетах, которыми мы руководствовались:

1. Частотность оценивалась отдельно для конструкций с вспомогательным глаголом в презенсе, которые осуществляют референцию к будущему, и для конструкций с вспомогательным глаголом в каком-либо из прошедших времен. Такое разграничение важно для перифраз с глаголами *учати*, *почати*, *стати*, и полученные результаты это убедительно доказывают (см. ниже);
2. Частотность конструкций с формой 3 л. мн.ч. *имуть*, относящейся одно- временно к перифразам *иму* + *инф.* и *имамь* + *инф.*, также оценивалась отдельно;
3. Частотность конструкций сравнивалась по трем временным срезам: XV в., XVI в. и XVII в.;
4. Учитывалось не только абсолютное, но и относительное количество употреблений конструкции в тот или иной период – процентная доля этих употреблений среди всех рассматриваемых перифраз с референцией к будущему.

Результаты подсчетов представлены в таблице 1:

Таблица 1: Количественная и относительная частотность конструкций с инфинитивом

Вспомогательный глагол	XV в.	%	XVI в.	%	XVII в.	%
Иму (кроме 3 л. мн.ч.)	152	40 %	20	1.4 %	1	0.06 %
Имуть (только 3 л. мн.ч.)	48	12.6 %	41	2.9 %	43	2.5 %
Имамь (кроме 3 л. мн. ч.)	114	30 %	204	14.7 %	106	6.2 %
Почьну (PRS)	23	6 %	21	1.5 %	9	0.5 %
Почал- (PST)	105		167		172	
Начьну (PRS)	22	5.8 %	66	4.7 %	60	3.5 %
Нача (AOR.3SG)	333		872		271	
Стану (PRS)	0	0 %	57	4.1 %	221	14.9 %
Стал- (PST)	4		42		178	
Учьну (PRS)	21	5.5 %	964	69.4 %	1148	67 %
Учал-(PST)	4		135		158	
Буду	0	0 %	17	1.2 %	90	5.3 %
Всего с референцией к будущему	380	100 %	1390	100 %	1712	100 %

Данные таблицы красноречиво свидетельствуют о том, что *почьну + инф.* и *почал- (PST) + инф.* следует рассматривать как разные конструкции. То же справедливо для *учьну + инф.* и *учал- (PST) + инф.*

Для вспомогательного *почати* более грамматикализованы инфинитивные сочетания вспомогательного глагола в прошедшем времени (подсчитаны только примеры с формами вспомогательного глагола в 3 л. ед.ч аориста), что справедливо для *начати/почати* конструкций и в более ранний период [Юрьева 2017, 21]. Низкочастотные в презенсе *почьну/начьну + инф.*, очевидно, не следует рассматривать в числе кандидатов на роль аналитического будущего в средне-русский период.

Противоположная ситуация наблюдается для вспомогательного *учати*: конструкции с *учьну* в разы превосходят конструкции с *учал-(PST)*². *Учьну + инф.*

² Учитывались только случаи с вспомогательным глаголом в л-форме, так как *учати* не употребляется в памятниках в формах аориста или имперфекта – ввиду омонимии с некоторыми формами глагола *учити* и в целом не книжного статуса конструкции.

следует, с этой точки зрения, рассматривать в качестве главного претендента на роль аналитического будущего: частотность конструкции резко возрастает к XVI в. и в XVI–XVII вв. превосходит количественно все другие аналитические формы.

Как видно из таблицы, одновременно с выходом на авансцену конструкций с *учьну* происходит маргинализация конструкций с *иму*. В частотности книжных конструкций с *имамь* также наблюдается снижение, однако не такое резкое, как для конструкций с *иму*. На этом фоне легко понять, к какой из двух конструкций тяготеют формы *имуть* + *инф.* Очевидно, что в XV в. вспомогательный глагол в форме 3 л. ед. ч. *имуть* еще соотносится одновременно с обеими конструкциями, однако в XVI–XVII вв. он уже в гораздо большей степени ассоциируется с *имамь* + *инф.*, о чем красноречиво свидетельствуют различия в частотности между *имуть* + *инф.* и формами других лиц, а также отсутствие резкого падения частотности, симметричного другим формам вспомогательного *иму*.

В отличие от конструкций с *почати* и *учати*, перифразы со *стати* не имеют таких значительных различий в частотности между разными формами времени вспомогательного глагола, хотя в текстах XVII в. конструкции с презенсом все же немного превосходят конструкции со *стал-* (PST).

Конструкция *буду* + *инф.* на фоне других имеет самую низкую частотность в XVI в. В XVII в. ситуация коренным образом не изменяется (фактически резкий скачок частотности фиксируется лишь в самом конце XVII в.), так что победа этой перифразы над *учьну* и *стану* происходит не ранее XVIII в. Любопытно, что уже в текстах XVIII в. конструкции с вспомогательным *стать* в прошедшем времени употребляются почти втрое чаще, чем в презенсе, уступив свои позиции перифразе *буду* + *инф.*, которая становится примерно в пять раз частотнее, чем *стану* + *инф.* (295 и 1443 примеров с расстоянием в 1 шаг соответственно в корпусе текстов XVIII в.).

Таким образом, XV в. по характеру функционирования перифраз футурума еще в значительной степени примыкает к древнерусскому периоду, когда основной была конструкция с *иму*. В XVI–XVII вв. основными средствами выражения референции к будущему для глаголов НСВ становятся конструкции *учьну* + *инф.* как наиболее грамматикализованные и самые частотные: *учати* отличается от всех остальных инхотативов еще и тем, что вовсе не имеет полнознаменательных употреблений вне сочетаний с инфинитивом.

Что касается тех же вспомогательных глаголов в конструкциях с **референцией к прошлому**, то здесь соотношение не такое, как в системе конструкций с вспомогательными глаголами в презенсе: в XV – XVI вв. основными служат сочетания с *начати* (посчитано только количество случаев употребления форм 3 л. ед. ч. аориста), в XVII в. *начати* остается самым частотным вспомогательным глаголом, но и возрастает доля конструкций с *учати* и – в особенности – *стати* + *инф.*

1.2.2. Синтаксические конструкции (clause type frequency)

Рассмотрим частотность перифраз с референцией к будущему в различных типах клауз. Формы 3 л. мн.ч. *имуть*, как и выше, рассматриваются отдельно от форм других лиц и чисел аналитических конструкций с вспомогательными *имамь* и *иму*. Поскольку разные конструкции имеют разную частотность в текстах, мы решили в данных подсчетах ограничиться примерно 200-ми случайно выбранных контекстов из памятников XV–XVII вв. Такое ограничение принято для тех конструкций, для которых общее число употреблений в памятниках выше 200 (для *учьну*, *имамь* и *стану*). Ориентир в 200 контекстов принят потому, что частотность конструкций с *иму* и *буду* располагается как раз в интервале от ста до двухсот употреблений. Результаты подсчетов приведены в таблице 2. Полу жирным выделены типы клауз, в которых рассматриваемые перифразы имеют высокую частотность – или в сравнении с другими типами употреблений той же перифразы, или в сравнении с другими рассматриваемыми перифразами. Проценты приведены по отношению к общему анализируемому объему употреблений той или иной перифразы.

Таблица 2: Частотность перифраз с референцией к будущему в различных типах клауз

	<i>Иму</i>	<i>Имуть</i>	<i>Имамь</i>	<i>Учьну</i>	<i>Стану</i>	<i>Буду</i>
Условный протасис	34 19.7 %	10 7.5 %	7 3.5 %	60 30.5 %	65 30 %	12 11.5 %
Придаточные времени	3 2 %	4 3 %	1 0.05 %	7 3.5 %	18 8 %	8 7.5 %
Относительные придаточные	130 75.5 %	32 24 %	8 4 %	116 59 %	50 23 %	19 18 %
Придаточные изъяснительные	0	13 10 %	9 4.5 %	1 0.5 %	0	5 5 %
Уступительные	0	0	0	1 0.5 %	8 3.6 %	0
Причины	0	8 6 %	20 10 %	0	1 0.4 %	1 1 %
Целевые с <i>да</i> (<i>не</i>)	0	2 1.5 %	3 1.5 %	1 0.5 %	0	4 4 %
Аподосис условных и соотносительных предложений	2 1.2 %	31 23.5 %	63 31 %	2 1 %	15 7 %	27 25 %
Вопросительные	1 0.6 %	3 2 %	26 13 %	0	5 2 %	3 3 %
Независимые клаузы	2 1.2 %	29 22 %	65 32 %	9 4.5 %	57 26 %	28 26 %
Всего	172 100 %	132 100 %	202 100 %	197 100 %	219 100 %	107 100 %

Данные таблицы показывают, что перифразами с самой широкой дистрибуцией были *имамь + инф.*, *стану + инф.* и в особенности *буду + инф.* *Имамь*-перифраза, как известно, ограничена только книжной сферой и употребляется преимущественно в независимых предложениях и в аподосисе условных конструкций. *Имамь + инф.* была также конструкцией, наиболее типичной для изъяснительных придаточных.

Иму-перифраза имеет узкую сферу употреблений: она специализировалась на условных и относительных придаточных. В остальных типах клауз ее употребления единичны.

Как было показано выше, *учьну*-конструкция хронологически сменяет *иму*-конструкцию. Это подтверждается и в сфере синтаксиса: *учьну + инф.* специализируется на тех же типах клауз, что и *иму + инф.* (условных и относительных придаточных) и маргинальна в независимых предложениях. Такая специализация на фоновых контекстах показывает, что *учьну + инф.* появилась именно как замена «старой» *иму*-конструкции, и обе перифразы можно назвать **неассертивным сложным будущим для фоновых контекстов** – аналогом «второго будущего» (*futur drugi*) в современном сербохорватском языке.

Стану-перифраза представлена примерно в равной степени широко в самых разных синтаксических типах предложений с небольшой тенденцией к специализации на условных, временных и относительных придаточных.

В ассертивных контекстах употреблялись наряду с книжной *имамь*-конструкцией, прежде всего, *стану*- и *буду*- перифразы. Обе перифразы в целом в XVII в. имеют все еще довольно низкую частотность, что не позволяет признать ни одну из них грамматикализованным будущим. Заметно, однако, как они постепенно вытесняют *имамь*-конструкцию: ее частотность снижается именно в XVII в. (см. таблицу 1 выше). Единственным существенным различием между *стану*- и *буду*-перифразами является то, что *стати* имеет возможность сочетаться с инфинитивом не только в презенсе, но и в прошедшем времени. Не обнаруживается и стилистических различий между *стану + инф.* и *буду + инф.*: обе перифразы представлены в корпусе и в деловых памятниках, и в летописях, и в исторических повестях, и в житиях.

Попробуем все же найти то, что различало *стану + инф.* и *буду + инф.* и тем самым воспрепятствовало первой занять место сложного будущего, уступив место *буду + инф.* Эта проблема уже затрагивалась в работе О. Свана, который приходит к выводу, что *буду* как наиболее «пустой», не имеющий никаких модально-фазовых оттенков вспомогательный глагол заменяет *стану* в сочетаниях с инфинитивами несовершенного вида: заимствуемая польско-рутенская модель как бы накладывается на великорусскую [Swan 2012].

На материале современного русского языка различия между *стану* и *буду* подробно исследованы в работах Н. Стойновой. Показано, что *стать*, в отличие

от *быть*, требует контекста с сильным инхоативным компонентом (акцентом на начальной фазе) и отчетливого контраста с настоящим. По этой причине *стану*, в отличие от *буду*, не употребляется с глаголами «постоянного отношения», в генерических контекстах и в общефактическом значении. Эти ограничения на употребление *стану* + *инф.* могут, однако, сниматься в отрицательных контекстах: ‘будет иметь место’ ≠ ‘начнется’; ‘не будет иметь места’ ≈ ‘не начнется’; – актуализуется контраст с моментом речи или с ожиданиями адресата [Стойнова 2016].

По-видимому, указанное выше во многом справедливо и для языка рассматриваемого периода, несмотря на то что *стати* имел в это время более широкую сочетаемость в сравнении с современным *стать*, он не употреблялся с предикатами постоянного отношения типа *подлежати, умѣти* (4–5) и в генерических контекстах (6–7), в которых возможна перифраза *буду* + *инф.*:

4. "Аще, —молвлю, —и добуду грецким умѣющаго, або латинским, но словенский **не будут умѣти**" [Андрей Курбский. Послание Марку Сарыхозину (1564-1583)];
5. аще іеромонахъ **подлежати будетъ** изверженію, и того послати изъ монастыря ко архіерею [Грамота Питирима, митрополита новгородского и великолуцкого, в Иверский монастырь о запрещении инокам и инокиням проживать у мирских людей и о надзоре за монастырским благочестием (1668)];
6. подобает вам, держащимся их, почитающим их, служащим их, огнем сожигати вместо себя, то сами **не будете горети в бесконечные веки**, да и zde приимите благодать божию [Бельский летописец (1630-1635)];
7. Та лоза знаменует, иже из моего роду будет много государей, всяко же, аднако *завсегда* один **будет** другаго **перемогать**, яко та лоза указывает [История вкратце о Богеме (1650-1675)].

При этом нельзя не обратить внимание на тот факт, что все процитированные выше источники в той или иной степени связаны с западнорусскими территориями.

2. Перифраза *буду* + *л-PTCP*

Формы предбудущего (второго будущего, сложного будущего II) представляют собой аналитическую конструкцию, возникшую еще в праславянском языке, которая образуется с помощью вспомогательного глагола от основы *буд-* в презенсе и *л-причастия* (ниже – *буду* + *л-PTCP*³), ср.:

8. аще по моемъ ѿшествіи свѣта сего аще **буду** Бу **оугодиль** и **приаль** ма **будеть** Бѣ, то по моемъ ѿшествіи манастырь сѧ начеть строити и прибывати [Повесть временных лет].

³ О самостоятельном употреблении *л-форм* см. [Скачедубова 2017].

Конструкция *буду + л-ПТСР*, некогда употреблявшаяся во всех славянских языках, имеющих раннюю письменность, засвидетельствована в русской письменности примерно до середины XVII в., ср. одно из последних употреблений в Пискаревском летописце (9) с *правильным* образованием в первой клаузе и *неправильным* во второй (аорист вместо *л*-формы), фактически воспроизводящее устойчивую формулу из более ранних текстов (10):

9. Аще ли же **буду** кого в опитимию **вложил** или невниманием или паки благословною [так!] виною, а [тот] не **будет поисках** разрешения [Пискаревский летописец (1600-1650)];
10. Аще ли же **буду** кого въ епитемью **вложил**, или невниманиемъ, или паки и благословною виною, а не **будет поискал** разрѣшенья [Новгородская Карамзинская летопись. Вторая выборка (1400-1450)].

Дальнейшая судьба этой конструкции была такова: в своей исконной функции в сочетании с совершенным и несовершенным видом ее сохранил только сербохорватский язык; в словенском эта перифраза сохранила свою сочетаемость с обоими видами, но эволюционировала в аналитическое будущее; такова же функция этой перифразы в польском и кашубском, однако сочетаемость конструкции ограничена только глаголами несовершенного вида; в великорусских, старобелорусских говорах и почти на всей украинской территории предбудущее было утрачено. Среди современных восточнославянских языков и диалектов форма, восходящая к праславянскому предбудущему, сохранилась только на самом западном крае восточнославянских говоров: в западноукраинском и в карпаторусинском (Лемковский диалект), превратившись в неретроспективное аналитическое будущее глаголов НСВ. При этом исконная ретроспективная функция, как и формы совершенного вида, в перечисленных идиомах утрачены – по-видимому, под влиянием польского языка, в котором такая эволюция произошла, очевидно, еще в дописьменную эпоху [Пенькова 2017, 2018] (ср., однако, иную точку зрения в [Whaley 2000]).

В связи с этими фактами возникает закономерный вопрос, почему польское и западнорусское влияние не способствовало превращению предбудущего в аналитическое будущее в великорусских говорах и литературном языке, в то время как другая перифраза с тем же вспомогательным глаголом *буду + инф*, заимствованная из польского через западнорусское посредство, легко утвердилась в русском языке как аналитическое будущее глаголов НСВ?

Перифраза *буду + л-ПТСР* в великорусских говорах послужила одним из источников союза и частицы *буде*. В старорусских памятниках уже в XV в. появляются первые свидетельства того, что конструкция подверглась синтаксическому реанализу: случаи рассогласования между вспомогательным глаголом и *л*-формой (11) и случаи употребления форм аориста или презенса в сочетании с *буду*, отражающие то, что предикативный центр целиком сместился на *л*-форму – фактически форму прошедшего времени (12):

11. И которые **будет** [вм.: будут] люди **разошлись** по иным местом ис тое деревни... и тем людем на пять лет не надобе им никоторая моя дань [великий князь Василий Васильевич. Жалованная несудимая и льготная грамота в. кн. Вас. Васильевича приписному Богородицкому Успенскому на Воинове горе м-рю на его владения в Аргуновской вол. Переясл. у. (1436)];
12. А и где **буду погрѣших** [вм.: погрешиль], отъ своего неразумиа... и о том отъ Господа Бога прошу прощения [Из Великих Миней Четых митрополита Макария. Сентябрь. Летописец (1530-1554)].

Различные аспекты процесса деграмматикализации предбудущего подробно рассматриваются в [Andersen 2006 a], [Пенькова 2012]. Согласно [Andersen 2006 a], с XV в. предбудущее становится малоупотребительным и окончательно прекращает существовать к середине XVI в. Некоторые из его выводов уточнены в [Пенькова 2012]. В частности, показано, что в XV в. наблюдается не сокращение, а, напротив, рост частотности *буду* + л-PTCP в деловой письменности Центра.

Несмотря на довольно подробную изученность вопроса о происхождении условного союза *буде*⁴, динамика этого процесса в перечисленных исследованиях рассматривалась на ограниченном материале памятников, тогда как имеющиеся в настоящее время ресурсы старорусского модуля в рамках Национального корпуса русского языка позволяют верифицировать эти выводы и внести необходимые корректировки, исследовав этот процесс на большом объеме памятников различной жанровой принадлежности и временной локализации.

2.2. Предбудущее в среднерусской письменности

Старорусский корпус в объеме текстов XV–XVI вв. включает примерно 4 млн. употреблений, что позволяет опираться на достаточно надежную и убедительную статистику. Поскольку объем корпуса текстов XV в. в три раза меньше корпуса XVI в. (примерно 1 млн. и 3 млн. словоупотреблений соответственно), принято решение вести подсчет по памятникам XV в. в целом в сопоставлении с данными первой и второй половины XVI в. отдельно. Результаты показывают обоснованность такого подхода: тексты первой и второй половины XVI века демонстрируют существенное расхождение в частотности рассматриваемых конструкций. Материал XVII в. исключен из рассмотрения потому, что основные изменения в функционировании рассматриваемой конструкции происходят именно в XV–XVI вв.

Решено также отдельно подсчитывать употребления предбудущего в форме 3 л. ед.ч. и всех прочих лиц, поскольку именно форма 3 л. ед.ч. вспомогательного глагола послужила источником для условного союза *будет* и является, таким образом, непоказательной. Иными словами, встречая в среднерусских памятниках XV–XVI вв. форму типа *будеть поималь* по отношению к третьему лицу, мы не

---

⁴ М.Н. Шевелева возводит условный *будет* к т.н. вводящему *будет* при сентенциальном актанте (см. Шевелева 2008).

можем судить наверняка о грамматическом статусе *будеть*. Показательны только формы первого-второго лиц обоих чисел, а также 3 л. мн. ч., сохраняющие согласование или, напротив, утратившие таковое. Для сравнения мы также приводим данные об употреблении форм *будеть* и *буде* в контексте с презенсом. *Буде* может представлять собой как архаизм, так и инновацию. С одной стороны, еще в древнерусской письменности известен т.н. «нулевой презенс», восходящий к древнему инъюнктиву, присоединявшему вторичные окончания. С другой стороны, *буде* может быть дальнейшей ступенью грамматикализации *будеть*, на которой изменения затронули уже не только значение и функцию, но и фонетический облик слова (ср. фонетическую редукцию в другом условном союзе – *если* → *если*). Данные старорусского корпуса позволяют однозначно установить, что перед нами: нулевой презенс или фонетическая редукция (см. об этом ниже).

Ниже в таблице приведены результаты подсчетов употреблений конструкций *буду* + л-PTCP, *будеть* + PRS и *буде* + PRS/л-форма в старорусской письменности. После знака «/» приведено общее количество примеров в тот или иной период:

Таблица 3: Предбудущее и производные конструкции в старорусских памятниках XV–XVI вв.

Тип конструкции	XV в.	1 пол. XVI в.	2 пол. XVI в.
<i>Буду</i> + л-PTCP (кроме 3 л. ед. ч.): с правильным согласованием	55/102	4	4/41
<i>будеть</i> + л-PTCP (только формы 3 л. ед. ч.).	41 /102	4	28/41
<i>Буду</i> + л-PTCP (кроме 3 л. ед. ч.): согласование нарушено	6 /102	3	19/41
<i>Будеть</i> + PRS	4	12	189
<i>Буде</i> + PRS/л-PTCP	0	0	10

Полученные данные позволяют заключить, что XV в. во многом еще при-мыкает к древнерусскому периоду (ср. также выше наблюдение относительно перифраз с инфинитивом), так как конструкция *буду* + л-PTCP в этот период сохраняет согласование в 90 % релевантных случаев (55 из 61), из числа которых, по указанным выше соображениям, исключены формы 3 л. ед. ч. (102 – общее число употреблений включая формы 3 л. ед.ч.). Напротив, согласование утрачено только в 10 % случаев. Конструкции *будеть* + PRS в это время единичны: только один пример в текстах 1-й половины XV в. (с формой 1-го, а не 3-го лица) и три в памятниках второй половины XV в., ср.:

13. Аще паки, господине, **буду** священаа или святаа церковнаа **краву**... да постыжусь. [инок Троице-Сергиева монастыря Симон. Формулярный извод исповедной грамоты инок Троице-Сергиева монастыря Симона к его духовному отцу некоему священноиноку (1492)].

Таким образом, в текстах XV в. примеры типа *будеть поимать* еще можно считать единой конструкцией – предбудущим в форме 3 л. ед.ч., а *будеть* – вспомогательным глаголом.

В первой половине XVI в. частотность конструкции существенно снижается, а случаев употребления *будеть* в контексте с формами презенса становится больше, однако по-прежнему очень мало для того, чтобы признать *будеть/буде* условным союзом. Условный союз, очевидно, должен иметь частотность, сопоставимую с другими единицами подобного уровня: к примеру, союз *если/если* в текстах XVII в. употребляется 109 раз. Общее число употреблений *будеть*, даже если мы прибавим к ним контексты с нарушенным согласованием и непоказательные контексты с формами 3 л. ед. ч., все равно будет во много раз ниже, чем у *если/если*.

Частотность, сопоставимую с новым союзом *если, будеть/буде* демонстрирует уже во второй половине XVI в. В этот период картина снова существенно изменяется: примеров с верным согласованием между вспомогательным глаголом и *л-формой* всего 4, что составляет примерно 17 % от контекстов, релевантных в этом отношении.

Таким образом, со второй половины XVI в. *будеть поимать* следует рассматривать уже не как единую конструкцию, а, скорее, как сериальную конструкцию или как употребления условного союза или модальной частицы *будет/буде* с формой прошедшего на *л-*. Время утраты конструкции *буду + л-ПТСР*, таким образом, – первая половина XVI в.

Данные таблицы об употреблении *буде*, судя по всему, свидетельствуют о том, что мы имеем дело вовсе не с нулевым презенсом, а с дальнейшей грамматикализацией *будеть*, при которой вслед за семантическими и функциональными изменениями происходит фонетическая редукция. Так, в текстах XV в. – первой половины XVI в. не встретилось ни одного случая с *буде* в конструкции с *л-формой* или формой презенса, тогда как во второй половине XVI в. таких примеров уже 10.

Выводы⁵

Корпусное исследование позволило выявить различия в функционировании системы конструкций с референцией к будущему в среднерусской письменности, которые невозможно обнаружить традиционными филологическими методами.

⁵ Автор сердечно благодарит Младена Ухлика за помощь в переводе аннотации на словенский язык и другие ценные замечания к статье.

Полученные результаты имеют и практическое значение: они могут быть использованы при морфологическом аннотировании старорусского корпуса RNC.

Во-первых, выявлены различия в количественной частотности. В XV в. численно преобладает конструкция с вспомогательным *иму*, тогда как в XVI–XVII вв. резко преобладает конструкция с вспомогательным *учьну*, а перифраза с *иму* уходит на периферию достаточно рано. Наследницей *иму*-конструкции является перифраза *учьну + инф.*, которая замещает *иму*-конструкцию во всех ее типах употребления. *Учьну*, заменяя *иму*, наследует и его стилистическую маркированность, что, по-видимому, и является причиной маргинализации *учьну* в языке XVIII в. Форма 3 л. мн. ч. *имуть* уже с XVI в. функционирует в основном как форма вспомогательного глагола *имѣти*.

Ни одна конструкция с инхотативами из рассмотренных нами не может быть признана аналитическим будущим глаголов НСВ в среднерусский период. Конструкции с *стану* и *буду*, в этот период обладающие самой широкой дистрибуцией, все же достаточно слабо грамматикализованы, в отличие от *учьну + инф.*, которая обладает очень высокой количественной частотностью, но узкой дистрибуцией. Эту конструкцию можно было бы признать формой аналитического будущего только для неассертивных контекстов (условных и относительных клауз), т.е. аналогом различным формам второго будущего в сербохорватском литературном языке и в диалектах.

Данные нашего анализа едва ли подтверждают выводы О. Свана [Swan 2012] о том, что аналитическое будущее НСВ уже сформировалось в среднерусский период, и в дальнейшем произошла лишь замена вспомогательного глагола *стану* на *буду*. В среднерусский период русский язык, судя по всему, еще не имеет аналитического будущего для глаголов НСВ.

Очевидно, конструкция *буду + л-PTCP* не могла претендовать на роль будущего времени, поскольку широкое распространение перифразы *буду + инф.* происходило тогда, когда формы предбудущего времени в русском языке уже не существовало, в отличие от ряда других славянских языков, в которых, видимо, именно конкуренция и контекстная синонимия между *буду + л-PTCP* и *буду + инф.* привела к утрате ретроспективного компонента в семантике предбудущего и к вытеснению форм СВ (см. об этом [Пенькова 2018]).

Источники и литература

- RNC – Russian national corpus. В сети.
 Hening ANDERSEN, 2006: Future and future perfect in the Old Novgorod dialect. *Russian Linguistics* 30 No. 1. 71–80.

- Hening ANDERSEN, 2006 a: Periphrastic futures in Slavic. Divergence and convergence. *Change in verbal systems. Issues in explanation*. Ed. K. Eksell, T. Vinther. Bern: Peter Lang.
- Östen DAHL, 2000: The grammar of future time reference in European languages. Tense and Aspect in the Languages of Europe. Ed. Ö. Dahl. Berlin / New York: Mouton de Gruyter. 309–328.
- Helena KŘÍŽKOVÁ, 1960: *Vývoj opisného futura v jazycích slovanských, zvláště v ruštině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Michael MOSER, 1998: *Die polnische, ukrainische und weißrussische Interferenzschicht im russischen Satzbau des 16. und 17. Jahrhunderts*. Frankfurt/Main etc.: Peter Lang. 303–330.
- Martina OROŽEN, 1965: *Zgodovinski razvoj futuralnih in modalnih gramatičnih oblik v knjižni slovenščini od 16. do 19. Stoletja. Doktorska disertacija*. Ljubljana.
- Oscar E. SWAN, 2012: Why budu? *Russian Linguistics* 36. 305–318.
- M.L. WHALEY, 2000: *The evolution of the Slavic <BE(COME)>-type compound future*. PhD Dissertation. The Ohio State University.
- Андраш Золтан, 2018: Венгерское сложное будущее в славянском контексте. *Восьмые Римские Кирилло-Медодиевские чтения. Материалы конференции. (Рим – Флоренция, 5–10 февраля 2018 г.)*. Ред. Н. Запольская, М. Обижаева. Москва: Индрик. 65–70.
- [Andraš ZOLTAN, 2018: Vengerskoe složnoe buduščee v slavjanskom kontekste. *Vos'mye Rimskie Kirillo-Mefodievskie čtenija. Materialy konferencii. (Rim – Florencija, 5–10 fevralja 2018 g.)*. Red. N. Zapol'skaya, M. Obižaeva. Moskva: Indrik. 65–70.]
- Петр С. Кузнецов, 2002: *Очерки по морфологии праславянского языка*. Москва: УРСС.
- [Petr S. KUZNECOV, 2002: *Očerki po morfologii praslavjanskogo jazyka*. Moskva: URSS.]
- Александр М. Молдован, 2010: К истории фазового глагола стать в русском языке. *Русский язык в научном освещении* 19/1. 5–17.
- [Aleksandr M. MOLDOVAN, 2010: K istorii fazovogo glagola stat' v rusском jazyke. *Russkij jazyk v naučnom osveščenii* 19/1. 5–17.]
- Яна А. Пенькова, 2012: *Финитные образования от основы буд- в языке памятников русской письменности XII – первой половины XVI вв. (морфология, семантика, синтаксис)*. Дисс. ... канд. филол. наук. Москва.
- [Yana A. PEN'KOVA, 2012: *Finitnye obrazovanija ot osnovy bud- v jazyke pamjatnikov russkoj pis'mennosti XII – pervoj poloviny XVI vv. (morfologija, semantika, sintaksis)*. Diss... kand. filol. nauk. Moskva.]
- Яна А. Пенькова, 2017: К истории славянского второго будущего: пути семантической эволюции. *Die Welt Der Slaven* 62/22. 247–276.
- [Yana A. PEN'KOVA, 2017: K istorii slavyanskogo vtorogo buduščego: puti semantičeskoj evoljucii. *Die Welt Der Slaven* 62/2. 247–76.]
- Яна А. Пенькова, 2018: Славянское второе будущее: семантика, структурные особенности и эволюция. *Славянское языкознание. XVI Международный съезд славистов*. Белград, 2018. Доклады российской делегации. Москва: Институт славяноведения РАН. 225–43.

- [Јана А. ПЕН'КОВА, 2018: Slavjanskoe vtoroje buduščee: semantika, strukturnye osobennosti i evoljucija. *Slavjanskoe jazykoznanie*. XVI Meždunarodnyj s'ezd slavistov. Belgrad, 2018. Doklady rossijskoj delegacii. Moskva: Institut slavjanovedenija RAN. 225–43.]
- Мария В. Скачедубова, 2017. К интерпретации случаев употребления -л- формы без связки (на материале Ипатьевской летописи). *Slavistična revija* 65/1. 115–25.
- [Mariya V. SKAČEDUBOVA, 2017. К interpretaciji slučajeв upotreblenija -l- formy bez svjazki (na materiale Ipatjevskoj letopisi. *Slavistična revija* 65/1. 115–25.]
- Наталья М. Стойнова, 2016: *Аналитическая конструкция будущего времени*: На правах рукописи. Москва.
- [Natal'ya M. STOJNOVA, 2016: *Analitičeskaja konstrukcija buduščego vremena*: Na pravah rukopisi. Moskva.
- Мария Н. Шевелева, 2008: О судьбе древнерусских конструкций с независимыми формами глагола *быти* в русском языке. *Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология* 6. 34–57.
- [Mariya N. SHEVELEVA, 2008: О sud'be drevnerusskih konstrukcij s nezavisimymi formami glagola byti v ruskom jazyke. *Vestnik Moskovskogo universiteta*. Ser. 9. Filologija 6. 34–57.]
- Мария Н. Шевелева, 2017: К проблеме грамматической семантики конструкций типа *имать быти vs. хотеть быти* в ранних восточнославянских текстах. *Русский язык в научном освещении* 2/34. 194–218.
- [Mariya N. ŠEVELEVA, 2017: К probleme grammatičeskoj semantiki konstrukcij tipa *imat' byti vs. hočet' byti* v rannih vostočnoslavjanskih tekstah. *Ruskij jazyk v naučnom osveščeenii* 2/34. 194–218.]
- Ирина С. Юрьева, 2009: *Семантика глаголов имѣти, хотѣти, начати (почати) в сочетаниях с инфинитивом в языке древнерусских памятников XII-XV вв.* Дисс.... канд. филол. наук. Москва.
- [Irina S. JUR'eva, 2009: *Semantika glagolov imr̃ti, hotr̃ti, načati (počati) v sočetačnyah s infinitivom v jazyke drevnerusskih pamjatnikov XII-XV vv.* Diss... kand. filol. nauk. Moskva.]
- Ирина С. Юрьева, 2017: Грамматические особенности текста Киевской летописи. Предисловие. *Киевская летопись*. Изд. подгот. И.С. Юрьева. М.: Издательский Дом ЯСК. 15–24.
- [Irina S. JUR'eva, 2017: Grammatičeskie osobennosti teksta Kievskoj letopisi. Predislovie. *Kievskaja letopis'*. Izd. podgot. I.S. Jur'eva. M.: Izdatel'skij Dom JaSK. 15–24.]

POVZETEK

Prispevek opisuje sistem zloženih glagolskih oblik za prihodnjik in njihov razvoj v zgodovini ruskega slovstva med 15. in 17. stoletjem (»srednjerusko obdobje«). Osredotočamo se predvsem na zgradbe z nepolnopomensko rabljenimi glagoli z inkohativnim pomenom, ki se povezujejo z nedovršnimi nedoločniki: *иму* 'vzamem/jamem' + INF, *начьну/почьну* 'začnem' + INF, *учьну* 'začnem' + INF, *стану* 'postanem, začnem' + INF, *буду* 'bom' + INF. Poleg tega zaradi primerjave navajamo tudi podatke o rabi knjižne zgradbe *имамь* 'imam' + INF.

Raziskava se opira na gradivo staroruskega korpusa, ki je del Nacionalnega korpusa ruskega jezika. Tak način omogoča širši uvid v razlike med funkcioniranjem prihodnjiških konstrukcij, kot ga lahko sicer ponujajo tradicionalne filološke metode. Izkazalo se je, da nobene izmed naštetih zloženih glagolskih oblik (*уму + INF*, *начьну/почьну + INF*, *учьну + INF*, *стану + INF*, *бьдѹ + INF*) v ruskem jeziku med 15. in 17. stoletjem, kljub tradicionalnemu mnenju, ni mogoče obravnavati kot analitične prihodnjike nedovršnikov. Zgradba *уму + INF* je do 16. stoletja izginila iz rabe. Od začetka 16. stoletja je opazen izrazit porast rabe »nove« zložene oblike *учьну + INF*, ki je zamenjala zgradbo z *уму* in je prevzela vse značilnosti njene rabe.

Zgradbe z *учьну* so bile sicer v rabi zelo razširjene, vendar jih kot oblike analitičnega prihodnjika lahko obravnavamo le v netrdilnih kontekstih (pogojnih in oziralnih odvisnih stavkih) oz. tistih kontekstih, ki funkcionalno ustrezajo različnim oblikam drugega prihodnjika (predprihodnjika) v knjižni srbohrvaščini in štokavskih narečjih. Zgradbe s pomožnikoma *стану* in *бьдѹ*, ki so bile med 15. in 17. stoletjem najbolj razširjene, se takrat še niso povsem gramatikalizirale.

Ugotavljamo tudi, da se je zgradba predprihodnjika, sestavljenega iz *бьдѹ* pomožnika + *l*-deležnika prenehala uporabljati sredi 16. st.– od takrat se je pomožnik *бьдѹ* leksikaliziral kot pogojni veznik. Zgradba *бьдѹ + l*-deležnik v srednjeruskem obdobju tudi ni mogla prevzeti vloge prihodnjika, kot se je to zgodilo v drugih slovanskih jezikih, pri katerih je konkurenca med zgradbami s pomožnikom 'biti' + *l*-deležnikom in 'biti' + *INF* pripeljala do izgube pomena preddobnosti v prihodnosti in posledično do funkcionalnega prekrivanja obeh zgradb. V zgodovini ruskega jezika se je zgradba *бьдѹ + INF* pojavila in razširila šele takrat, ko se predprihodnjik že ni več uporabljal.

UDK 327:070(497.4):811.163.6'38

Boštjan Udovič

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

bostjan.udovic@fdv.uni-lj.si

Monika Kalin Golob

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

monika.kalin-golob@fdv.uni-lj.si

MED NAVDUŠENJEM IN RAZOČARANJEM: ANALIZA POROČANJA TREH SLOVENSКИH TISKANIH DNEVNIKOV O ODLOČBI ARBITRAŽNEGA SODIŠČA¹

Članek analizira jezikovni stil poročanja o največjem zunanjepolitičnem dogodku za Slovenijo: razglasitvi arbitražne odločbe. Namen članka je ugotoviti, koliko prostora so slovenski tiskani dnevniki namenili temu pojavu ter katere jezikovne izbire in načine upovedovanja so v svojih prispevkih uporabljali novinarji. Rezultati analize pokažejo, da (a) je arbitražna razsodba relativno kmalu po razglasitvi prešla iz prve na drugo ali tretjo stran časopisov; (b) da je bilo poročanje po razsodbi v veliki meri subjektivizirano, predvsem v *Večeru* in *Dnevniku* ter (c) da so se v večini medijev pojavljali tudi prispevki, ki so želeli delovati objektivno, zato so novinarji v njih mesto komentatorjev namenili gospodarstvenikom, politikom in mednarodnim pravnikom ter s tem tematiko izrazito objektivizirali. Nasploh avtorja zaključujeta, da so novinarji *Dela* najbolj skušali loviti ravnotežje med poročanjem in ustvarjanjem vtisa, medtem ko so novinarji *Dnevnika* in *Večera* k poročanju o arbitražni razsodbi pristopali veliko bolj subjektivizirano.

Ključne besede: stilistika poročevalstva, arbitražna razsodba, *Delo*, *Dnevnik*, *Večer*

This article analyzes the language and style used in reporting on the declaration of the decision on border arbitration with Croatia. The article aims to establish how much space Slovenian newspapers dedicated to this issue, and what language choices and forms of expression journalists used in their reporting. The results of the analysis show that (a) the arbitration judgment moved from the front page to the second or third page of major newspapers relatively shortly after it was declared; (b) the post-ruling reporting in daily papers was highly subjective, particularly in *Večer* and *Dnevnik*; and (c) most media also featured articles aimed at producing the appearance of objectivity, using comments by businessmen, politicians, and international legal experts. In general, we conclude that *Delo* made the greatest effort at maintaining a balance between reporting and creating an impression, while *Dnevnik* and *Večer* were much more subjective in their treatment of the topic.

Keywords: style of reporting, arbitration award, *Delo*, *Dnevnik*, *Večer*

---

¹ Članek je nastal kot del raziskovanja v okviru raziskovalnega programa P5-0177 Slovenija in njeni akterji v mednarodnih odnosih in evropskih integracijah.

Uvod in oris analizirane problematike²

Arbitražni sporazum o reševanju meje med Slovenijo in Hrvaško³ bi moral biti pravnoformalno tehnicistično vprašanje, ki bi ga državi skladno s sporazumom morali reševati pred *ad hoc* ustanovljenim arbitražnim sodiščem. A ni bilo tako. Zadeva se je zapletala že pred nastankom arbitražnega sporazuma, nato pa so se zapleti še stopnjevali in se leta 2015 odrazili v »izstopu« Hrvaške iz arbitražnega procesa. Od tistega trenutka naprej je bila prihajajoča arbitražna odločba bolj igra *gluhega in nemega* kot pa resen odnos med državama članicama Evropske unije. To je trajalo vse do razglasitve sodbe arbitražnega sodišča, ki je bila razglašena 29. junija 2017. Slovenija jo je sprejela v celoti in do 29. decembra 2017 pripravila tudi vso potrebno zakonodajo, da bi sodbo arbitražnega sodišča udejanjila, Hrvaška pa rzsodbe še danes ne priznava in skuša izsiliti nova pogajanja o odprtih mejnih vprašanjih med državama. A če želimo razumeti, kako lahko pravnotehnicistično vprašanje postane prvovrstno čustveno vprašanje, ki obremenjuje odnose med državama in narodom, moramo analizirati predzgodovino nastanka arbitražnega sporazuma.

Slovenija in Hrvaška sta se osamosvojili 25. junija 1991. Leto pozneje sta ustanovili *Strokovno delovno skupino za vprašanje meje*, ki je na kopnem identificirala 53 katastrskih razhajanj. Leto pozneje (1993) je bila za razrešitev teh 53 spornih točk na meji med državama ustanovljena *Mešana diplomatska komisija za ugotovitev in demarkacijo slovensko-hrvaške meje*, ki je pripravila predlog rešitev za kopenski del meje. Te rešitve niso vključevale štirih območij – Prekmurje, Sekuliči, t. i. Tomšičeva parcela–Snežnik in Dragonja – ter morske meje. Vzrok za to je bil, da o teh štirih spornih področjih strokovna komisija ni dosegla soglasja. Vse to se je razvijalo izredno počasi, tudi (in predvsem) zato, ker Hrvaška teh vprašanj ni želela razrešiti, Slovenija pa se je v 90. letih ukvarjala predvsem z *bolj pomembnimi tematikami*, tj. lastno tranzicijo in vključevanjem v evroatlantske integracije.⁴

Ne glede na počasen proces so bila dognanja *Mešane diplomatske komisije za ugotovitev in demarkacijo slovensko-hrvaške meje* izhodišče za leta 2001 sklenjeno *Pogodbo o skupni državni meji* (t. i. sporazum Drnovšek–Račan), ki sta jo potrdili tako vlada Republike Slovenije kot vlada Republike Hrvaške, oba predsednika vlade pa sta jo tudi parafirala. Septembra 2002 je vlada Republike Hrvaške sporočila, da parafirane

² Večina opisa je povzeta po navedbah na spletnih straneh vlade RS.

³ Gre za sporazum, ki sta ga državi podpisali 4. novembra 2009 in ki je v 1. odstavku 3. člena določal, da: »(1) Arbitražno sodišče določi: (a) potek meje med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško na kopnem in morju; (b) stik Slovenije z odprtim morjem; (c) režim za uporabo ustreznih morskih območij«. Kar je pomembno poudariti, je, da je sporazum v imenu predsedujoče Svetu EU podpisal tudi predsednik vlade Kraljevine Švedske Fredrik Reinfeldt.

⁴ Pogovor s slovenskim diplomatom, november 2014. Kratka zabeležka pogovora se nahaja pri enem od avtorjev.

pogodbe ne more sprejeti.⁵ Sporazum Drnovšek–Račan je tako ostal na papirju vse do leta 2007, ko je Slovenija ponovno obudila proces s predlogom, da bi odprta mejna vprašanja med državama rešili pred *Sodiščem za spravo in arbitražo Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi* (OVSE). Hrvaška je to možnost zavrnila in ponudila možnost, da bi za reševanje spora zaprosili *Mednarodno sodišče za pomorsko mednarodno pravo* v Hamburgu. To je pomenilo, da bi Hrvaška reševala le »morsko mejo«, kopenske pa ne, zato ta predlog za Slovenijo ni bil sprejemljiv. Istega leta sta državi dosegli načelni dogovor, da naj bi mejni spor reševala tretja stran. Dogovorili sta se, da bi ga rešili po sodni poti, in sicer sta kot možni sodišči, ki bi spor rešili, izbrali *Meddržavno sodišče v Haagu* ali *Arbitražno sodišče v Haagu*.⁶ S tem je bil sporazum Drnovšek–Račan dokončno pokopan.

Slovenska stran je ustanovila mešano skupino pravnih strokovnjakov, ki naj bi pripravila vse potrebno, a je do preloma prišlo že jeseni 2008, ko je vlada Republike Slovenije ugotovila, da je Hrvaška v pristopnih pogajanjih za vstop v Evropsko unijo vnesla več podatkov, ki bi lahko prejudicirali končno mejo med državama. Ti prejudici so bili začasno umaknjeni, a Slovenija ni dobila jasnega zagotovila, da se Hrvaška strinja, da je vprašanje meje nerešeno, zato se je januarja 2009 v postopek vmešala Evropska komisija, ki je želela najti izhod iz začaranega kroga, a je bila pri tem neuspešna. Dva Rehnova predloga⁷ (Rehn I in Rehn II) sta propadla in odnosi med državama so dosegli ledišče. Poskus rešitve je bilo srečanje na vrhu med predsednikom slovenske vlade Borutom Pahorjem in (novoimenovano) predsednico vlade Hrvaške Jadranko Kosor, 31. julija 2009. Srečanje je potekalo na gradu Trakoščan na Hrvaškem. Na njem sta se državi dogovorili, da bosta spor reševali pred *ad hoc* sodiščem, ki bo imenovano po posebnem postopku. Hrvaška je to sprejela, zdelo se je, da iskreno, v Sloveniji pa smo naleteli na številne težave. Prva je bila, da je moralo o ustavnosti arbitražnega sporazuma presoditi ustavno sodišče. To je 18. marca 2010 ugotovilo, da je sporazum v skladu z *Ustavo Republike Slovenije* in *Ustavnim zakonom za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti Republike Slovenije* (UZITUL) (Odločba Ustavnega sodišča Rm-1/09-30). Junija 2010 je bil Arbitražni sporazum potrjen tudi na referendumu, in sicer z 51,54 % (DVK 2017).

Po vsem tem dolgotrajnem postopku so nastopili nadaljnji zapleti, in sicer v fazi ratifikacije sporazuma. Hrvaška je namreč ob ratifikacijski listini želela dodati enostransko izjavo, ki bi določala, da »sta se državi dogovorili, da se v Sporazumu o arbitraži [med državama – op. av.] ne more nič razumeti kot pristanek Hrvaške, da

⁵ Glavni razlog za to, da Hrvaška ni ratificirala sporazuma Drnovšek–Račan gre pripisati dejstvu, da je hrvaški predsednik Račan imel v Saboru šibko večino in da je vse kazalo na to, da Sabor sporazuma ne bo podprl. V tem kontekstu se je Račan odločil, da pač sporazuma v Sabor niti ne pošlje, slovensko vlado pa je seznanil, da niti vlada *Pogodbe o skupni državni meji* ne bo sprejela. *N.b.*: Za Slovenijo je bil ta sporazum pomemben tudi zato, ker je prvič uradno predlagal razmejitev na morju in v Piranskem zalivu, kjer meja do tedaj ni obstajala. Več o pomenu konteksta in ideologije v Verdonik (2013, 2019).

⁶ Gre za t. i. Blejski sporazum, o katerem sta se dogovorila Janez Janša in Ivo Sanader.

⁷ Olli Rehn je bil finski politik, ki je opravljal delo evropskega komisarja za pet mesecev v Prodijevi Evropski komisiji (1999–2004). Jose Manuel Barroso ga je leta 2004 imenoval za komisarja za širitev, to funkcijo je opravljal do februarja 2010, ko ga je nadomestil Čeh Štefan Füle.

Slovenija dobi stik z odprtim morjem«. ⁸ Slovenija se je na to ostro odzvala in pojasnila, da s Hrvaško ni uskladila nobene izjave in sprejela svojo enostransko izjavo, v kateri je zanikala enostransko izjavo Hrvaške. Zaradi pritiska velesil in Evropske unije sta si državi na koncu ratifikacijski listini izmenjali brez enostranskih izjav. Ti sta bili deponirani tudi pri Združenih narodih. Ta prvi poskus Hrvaške, da izigra dorečeno v arbitražnem sporazumu, je bil znak, da je sama sporazum podpisala s *figo v žepu*. To se je dokončno razkrilo leta 2015, ob t. i. prisluškovalni aferi, ko je po načelu *blitzkriega* (hitre vojne) Hrvaška v nekaj urah izvedla (že prej pripravljeno) diplomatsko akcijo in s sklepom Sabora formalno odstopila od Arbitražnega sporazuma. Resda ta »odstop« nima nobene povezave z mednarodnim pravom. Ima pa velike politične posledice. Od takrat dalje Hrvaška vseskozi ponavlja, da je odločitev Sabora dokončna, da je nad Saborom »samo modro nebo« (Davor Ivo Stier) ter da arbitraže več ne priznava. Vse od leta 2015 je hrvaška politika soglasno zagotavljala, da arbitražne odločitve ne bo priznala, a sočasno ni mednarodnopravno naredila nič, kar bi spodbudilo mednarodnopravno rešitev problema. To kaže, da se Hrvaška zaveda, da mednarodno pravo ni na njeni strani, so pa na njeni strani nacionalna ideologija in nacionalna čustva, ki so jih v mnogih oddajah (npr. Otvoreno na nacionalni televiziji, še posebej, če to oddajo vodi Mislav Togonal) in mnogih medijskih zapisih (npr. v Jutarnjem listu ali Večernjem listu) podpirali tudi novinarji, komentatorji in uredniki. ⁹

Predstavitev problematike, ki jo želimo v nadaljevanju analizirati, je bila nujna zato, da smo lahko zastavili okvir raziskovanja. Znotraj tega okvira smo postavili tri raziskovalna vprašanja, na katera želimo odgovoriti. Glede na to, da je bila sodba arbitražnega sodišča izdana 29. junija 2017, smo za analizo določili časovni pas 14 dni, tj. sedem dni pred izdajo sodbe in sedem dni po izdaji arbitražne razsodbe. Naša analiza se bo osredotočila na poročanje treh slovenskih dnevnikov, in sicer časopisa Delo, časopisa Dnevnik in časopisa Večer. S pomočjo analize poročanja o arbitražni razsodbi in njenih posledicah v omenjenih treh časopisih želimo odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja:

- R1: Kako se je v dnevnem poročanju kazala pomembnost sodbe za slovensko državo?
- R1a: Na kateri strani so bili objavljeni prispevki v zvezi s sodbo (prva, druga, zadnja)?
- R1b: Koliko prispevkov je bilo na to temo na teh straneh?
- R1c: Kolikšen delež strani so zavzemali prispevki v zvezi s sodbo arbitražnega sodišča (do 25 %, do 33 %, do 50 %, več kot 50 %)?
- R2: Katere jezikovne izbire in načini upovedovanja so bili uporabljeni v prispevkih za poročanje in presojanje o arbitražni sodbi kot prvovrstni politični temi?
- R2a: Ali je v prispevkih prišlo do kakršnih koli jezikovnih inovacij (npr. novih terminov, neologizmov ipd.)?
- R2b: Kako je bil stil pisanja slovenskih novinarjev prilagojen poročanju o zapleteni mednarodnopravni odločitvi in glede na pomembno nacionalno tematiko?

⁸ Stališče hrvaške vlade, na spletu.

⁹ O pomenu ideologije ter (nacionalnih) narativov v različnih uporabah jezika Vidovič Muha (2019); Gorjanc in Fišer (2018); Scuteri (2018); Kaloh Vid (2017) in Trupej (2014, 2015).

Na zastavljena raziskovalna vprašanja bomo odgovorili s kombinacijo več metod v okviru kvantitativne in kvalitativne metodologije. S pomočjo kvantitativne analize besedil bomo iskali odgovore na vprašanja glede pozicioniranosti prispevkov o arbitražni razsodbi, njihovem številu ter o njihovi pomembnosti (ki se bo odslikavala v obsegu besedila); s kvalitativnimi tehnikami pa bomo analizirali jezikovnostilne značilnosti upovedovanja besedil (Korošec 1998; Kalin Golob 2003, 2004; Kalin Golob in Poler Kovačič 2005; Hribar 2009a, 2009b; Kalin Golob in Logar, 2014; Kalin Golob in Logar 2015) ter iskali odgovore na drugo raziskovalno vprašanje. V analizo so vključeni veliki naslovi, ustreznost strokovnih poimenovanj (terminologija) in elementi aktualizacije (zaznamovane jezikovne prvine). Izbira aktualizmov je presojana glede na žanr novinarskega besedila, torej upoštevanje ločevalne norme in posledična pričakovana aktualizmov kot prvin interpretativnih besedil.

Članek je razdeljen na dva dela. Zgodovinskemu orisu in predstavitvi metodološkega preučevanja sledi teoretsko-konceptualno poglavje o stilistiki poročevalstva.¹⁰ Temu delu pa empirični del, v katerem bomo s pomočjo analize dejstev in sinteze spoznanj poiskali odgovore na zastavljena raziskovalna vprašanja. Na koncu članka sledi zaključek, v katerem bomo predstavili ključne ugotovitve ter predlagali možne smeri raziskovanja v prihodnje.

Teoretsko-konceptualni okvir raziskave: o stilistiki poročevalstva

Stilistika poročevalstva analizira izbor jezikovnih prvin v besedilih dveh temeljnih novinarskih besedilnih tipov: poročevalnih (s prevladujočo informativno vlogo) in presojevalnih besedil (s prevladujočo interpretativno vlogo) (Korošec 1998; Korošec 2002; Kalin Golob 2003). Jezikovnostilna analiza prispevkov treh slovenskih dnevnikov o arbitraži je namenjena jezikovnostilni analizi medijskega poročanja o prvovrstni nacionalni politični temi, da bi ugotovili, kako so oblikovali njeno razumevanje in interpretacijo glede na to, da je sodba zahtevno branje za laike in jo je treba laični javnosti prenesti natančno, a vendarle razumljivo.

Upoštevajoč Koroščeve raziskave in njegovo utemeljitev, da je naslovje v tiskanem poročevalstvu najizrazitejša prvina (Korošec 1998: 43), ki na izpostavljenem mestu vsebuje poseben izbor jezikovnih sredstev, smo v jezikovnostilno analizo zajeli vse velike naslove besedil o arbitraži v obravnavanih dnevnikih. Izpostavljenost (torej postavitev in grafična opaznost nad besedilom) je naslovju dana imanentno, medtem ko so jezikovna sredstva, izbrana za naslovje, odvisna od namena tvorca besedila (ibid.). Naslovje je element besedila, ki ga naslovnik najprej opazi, tako predvsem veliki naslov določa tudi interpretacijo prispevka (Marcoci 2014: 708–709). Velike naslove smo tako najprej analizirali glede na funkcije (Korošec 1998: 48–49). Korošec ločuje tri: poimenovalno-informativno, informativno-stališčno in pozivno-pridobivalno.

---

¹⁰ Prispevek posvečamo jubileju utemeljitelja stilistike poročevalstva na Slovenskem zasl. prof. dr. Tomu Korošču. Na novinarsko poročanje o pomembni nacionalni tematiki je aplicirana njegova teorija delovanja slovenskega jezika v poročevalstvu, ki jo je postavljala vse od konca 60. let preteklega stoletja in jo združil v monografiji *Stilistika slovenskega poročevalstva* (1998).

Predvidevali smo, da bo prevladovala informativno-stališčna funkcija, upoštevajoč Koroščevo ugotovitev, da je ta »funkcija najbolj pod ideološkim ali političnim vplivom določenega družbenopolitičnega obdobja«, in prav zato so z demokratizacijo družbe tovrstni naslovi postali po letu 1989 pogostejši (Korošec 1998: 49). Prvovrstna nacionalna politična tema in potreba po interpretaciji pravno zahtevnega besedila sta kar klicali po izrekanju stališč in mnenj, zato sva v naslovih pričakovala izraženo stališče bodisi novinarjev avtorjev besedil bodisi njihovih virov strokovnjakov, ki so pomagali pri razlagi in ob tem izražali svoje (strokovno) stališče o sodbi.

Ob analizi funkcij so bili razčlenjeni tudi leksemi in njihove morebitne stilno opazne značilnosti. Skladno s Koroščevimi ugotovitvami (1998: 48) se namreč »okrog tako zastavljenih funkcij enakomerno skupinijo posamezna stilna sredstva v naslovih, in sicer tako da se od stilne nevtralnosti (nezaznamovanosti) v prvi /informativno-poimevalni/ krepi stilna zaznamovanost proti tretji /pozivno-pridobivalni/ funkciji, kjer ekspresivna sredstva najbolj izstopajo«.

Ob naslovih smo v analizo zajeli tudi ustreznost strokovnih poimenovanj in njihovo razlago, saj je šlo za zahtevno mednarodnopravno vsebino in nevsakdanjo temo političnega poročanja, zato nas je zanimalo, s kakšnimi strategijami so jih novinarji vključevali v besedilo in jih po potrebi bodisi poimenovali bodisi razlagali.

Prav tako smo razčlenjevali tudi aktualizme, torej stilno zaznamovane jezikovne prvine. V ospredju zanimanja je bil izbor aktualizmov: leksemov z ekspresivno vrednostjo, večpomenskih sredstev, metafor in drugih tropov ter sredstev (ne)osebne sporočanja, pa tudi stil celotnega besedila. Njihova konotativna vrednost je bistvena za presojanje vplivajske vloge, torej persvazivnosti jezikovnih sredstev (Fairclough 1994: 119). Jezikovni sistem med drugim razpolaga s sredstvi, ki so si v bistvu podobna, a se razlikujejo v drugotnih značilnostih, ki njihovega bistva ne spreminjajo, vendar konotirajo dodatne pomene (Akhmanova 1976: 23). Izbira med takimi sinonimnimi možnostmi je vedno avtorjeva, prilagaja jo okoliščinam in namenu sporočanja, primerno besedilni vrsti in naslovniku. Izbira zaznamovanega sredstva v poročevalskih besedilih ni le govorniški okrasek, ampak tudi sredstvo avtorjevega vrednotenja upovedene vsebine Korošec (1998: 17), zato smo aktualizme pričakovali v obravnavanih besedilih predvsem v vlogi vrednotenja, manj kot govorniški okrasek, saj je bila resnost teme in njena interpretacija v ospredju. Poleg leksikalne ravni smo aktualizacijo razčlenjevali tudi na drugih jezikovnih ravninah, predvsem skladijski (vrste povedi, časje).

Študija primera: poročanje slovenskih tiskanih dnevnikov o arbitražni rzsodbi

Metodologija raziskave

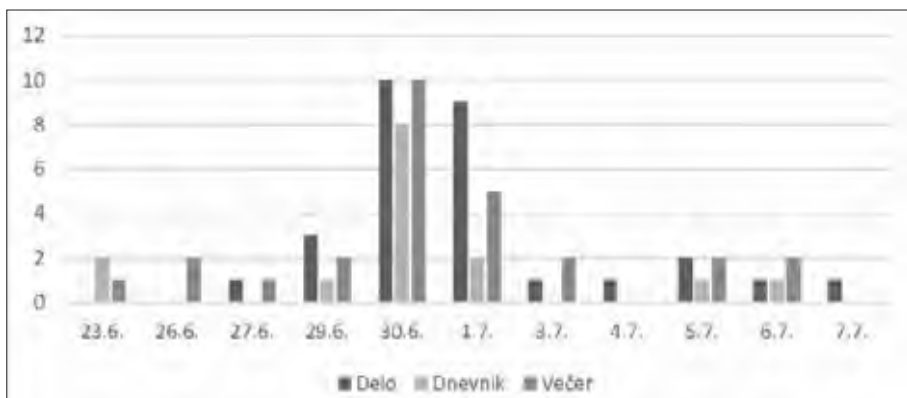
Analizo obravnavanih prispevkov v medijih smo omejili na obdobje sedmih dni pred dogodkom (tj. razglasitvijo arbitražne odločbe, 29. junija 2017) in sedmih dni po dogodku (tj. do 7. julija 2017). Razlog za določitev štirinajstdnevnega časovnega okvira je predvsem v tem, ker smo s tem zajeli dve soboti, 23. junija in 7. julija, ko

časopisi določen del posvečajo tudi komentarjem dogodkov preteklega tedna. Poleg tega je bilo pri določitvi časovnega okvira pomembno dejstvo, da se je pred 29. junijem v medijih pripravljal teren za poročanje o možnih izhodih arbitražne rzsodbe, teden po 29. juniju pa so se predvsem spremljale reakcije domačih in tujih udeležencev ter prizadetih zaradi arbitražne rzsodbe. Naj še poudarimo, da smo analizirali besedila vse do 7. julija tudi zato, ker smo želeli ugotoviti, kako bodo o odločitvi Evropske komisije, ki je bila sprejeta 4. julija 2017, poročali slovenski tiskani mediji.

V analizo smo vzeli tri slovenske osrednje tiskane dnevnike (Delo, Dnevnik in Večer). Pregledali smo vsako številko posebej in izločili le tiste prispevke, ki so se večinoma nanašali na arbitražni sporazum ali odločitev arbitražnega sodišča. Vseh analiziranih besedil je bilo 71, od tega jih je bilo največ (pričakovano) objavljenih dan po odločitvi (28; 39 %) in še en dan pozneje (16; 22,5 %); relativno veliko prispevkov je bilo objavljenih tudi na dan odločitve arbitražnega sodišča (6; 8 %) in dan po odločitvi Evropske komisije, da podpre arbitražno odločbo in zahteva njeno udejanjenje (5; 7 %). Ugotovimo lahko, da sta bili v t. i. kritičnem tridnevju (od 29. 6. do 1. 7.) v celoti objavljeni več kot dve tretjini vseh prispevkov (slika 1).

Tabela 1: Število analiziranih prispevkov po časopisih

Vir: Lastna analiza.

Rezultati kvantitativne analize

Kar se tiče besedilnih vrst, sta Delo in Večer objavila 5 komentarjev (D: 17 %; V: 18 %), Dnevnik pa en komentar (z naslovom *Glosa*) o odločbi Arbitražnega sodišča, ostalo so bila dopisniška poročila in reportaže. Glede slikovnega gradiva, za katerega Tomanič Trivundža (2009: 138ff) ugotavlja, da ga slovenski mediji radi uporabljajo,

sploh pri dogodkih, ki so pomembni za državo,¹¹ podatki kažejo naslednje: Večer je objavil 9 fotografij,¹² Delo 19¹³ in Dnevnik 13,¹⁴ pri čemer je Delo imelo ne le velik delež fotografij, ampak je natisnilo v skoraj vseh dneh, ko je objavljalo besedila o obravnavani tematiki (razen 6. 7.), fotografijo čez polovico naslovne/prve strani. Celostna izmera odnosa med fotografijo in besedilom kaže, da so prispevki v Dnevniku temeljili predvsem na besedilu, v Večeru je obstajala kombinacija, a je besedilo prevladovalo, v Delu pa je prevladoval učinek fotografije. Ta je predvsem dopuščal možnost, da si posameznik sam ustvari občutek o »pravičnosti« arbitražne razsodbe.¹⁵ Seveda je za analizo pomembno tudi, s katerega vidika so novinarji osvetljevali pomembnost odločbe arbitražnega sodišča. To je pomembno zato, ker vsaka zunanjepolitična odločitev vpliva na lastno notranjo politiko, hkrati pa tudi na zunanje in notranje politike drugih držav.

Glede na to, da je na Slovenskem zunanja politika bolj ali manj v ozadju medijskega poročanja in je prisotna v medijih le, ko gre za njene notranjepolitične posledice, smo predpostavljali, da bodo o odločitvi arbitražnega sodišča poročali predvsem t. i. notranjepolitični novinarji, manj pa bo zunanjepolitičnih novinarskih prispevkov. In nismo se zmotili. V vseh prispevkih je v Delu njihova zunanjepolitična strokovnjakinja (SV) komentirala arbitražni razplet le enkrat; v Dnevniku lahko zasledimo tudi le en prispevek zunanjepolitičnega novinarja,¹⁶ medtem ko je v Večeru teh prispevkov več. Novinar, ki se v Večeru pretežno ukvarja z zunanjepolitičnimi vprašanji in odnosi Slovenije z drugimi državami,¹⁷ je pripravil več prispevkov na temo arbitražne odločitve. In to pred objavo arbitražne razsodbe in po njej. Da je bila arbitražna izjemno notranjepolitično vprašanje, potrjuje tudi visok delež prispevkov, ki so jih pripravili lokalni dopisniki oz. dopisniki s terena. To velja za vse tri časopise. Analiza je pokazala tudi, da se je le pri Večeru odgovorni urednik odločil, da napiše komentar, odgovorna urednika Dnevnika in Dela tega nista storila.

Vprašanje pomembnosti teme se vedno kaže tudi v tem, kje je prispevek objavljen. Načeloma veljajo v medijih za najpomembnejše prva stran (naslovnica), stran 2 in zadnja stran. V analizi smo ugotovili, da je bila arbitražna razsodba (in njene posledice) skorajda brez izjeme izjemno pomembna tema, in sicer je bila večina besedil na

¹¹ Tomanič Trivundža (2009: 138ff) tako navaja primer smrti maršala Tita, ko mu je Delo posvetilo celotno naslovno stran; pa primer Dnevnika, ki je posvetil naslovno stran smrti papeža Janeza Pavla II.; opozarjamo še na slovensko osamosvojitve, ko je bila izdana celo posebna priloga Dela oz. posebni izvod Dela, kjer je slika zajemala skoraj celotno prvo stran.

¹² 26 % prispevkov je bilo opremljenih s fotografijo.

¹³ 49 % prispevkov je bilo opremljenih s fotografijo.

¹⁴ 76 % prispevkov je bilo opremljenih s fotografijo

¹⁵ Ta t. i. fotožurnalizem (Tomanič Trivundža 2009: 65ff) postaja v modernih prispevkih izjemno prisoten in ima tudi izjemno moč. Tomanič Trivundža (2009: 75) ugotavlja (o odnosu med fotografijo in besedilom) (tudi) sledeče: »Besedilo, ki spremlja sliko, lahko spodbudi interpretacijo, ki ni skladna s sliko, in obratno – slika lahko ustvari pogled, ki nima opore v tekstu«.

¹⁶ Novinar AG, ki v Dnevniku velja tudi za zunanjepolitičnega novinarja, se je ukvarjal predvsem z notranjepolitičnimi pogledi na arbitražno razsodbo.

¹⁷ Komentar je pri Večeru pred razsodbo prispeval tudi zunanjepolitični novinar BJ.

prvi in na drugi strani, nekatera pa so se s strani 2 nadaljevale na strani 3.¹⁸ Zanimivo je ugotoviti, da na zadnji strani v obravnavanem časovnem okviru ni bilo objav na to temo. Navezujoč se na umeščenost na straneh časopisa, je pomembno tudi ugotoviti, kolikšno »površino« so zajemala besedila, ki smo jih analizirali. Prispevki o arbitražni razsodbi in njenih posledicah so imeli v

- (a) časopisu Dnevnik: v sedmih primerih celostranski obseg; v enem primeru je bil polstranski; v dveh primerih pa je obsegal tretjino strani. Je pa bil v časopisu Dnevnik v soboto, 24. 6., objavljen večstranski intervju s hrvaško predsednico Kolindo Grabar Kitarović;¹⁹
- (b) časopisu Delo: v šestih primerih celostranski obseg; v devetih primerih dvotretjinski obseg celotne strani;²⁰ v treh primerih obseg do polovice strani in v enem primeru obseg do tretjine strani;
- (c) časopisu Večer: v sedmih primerih je Večer posvetil arbitražni razsodbi celo stran; v osmih primerih pol strani; v dveh primerih tretjino strani in v dveh primerih manj kot tretjino strani.

Vse povedano kaže, da je bila odločba arbitražnega sodišča z vidika slovenske politike, javnosti in tudi slovenskih medijev izjemno pomembna tematika, s katero so se novinarji v svojem poročanju intenzivno ukvarjali in so jo skušali osvetliti tudi z različnih vidikov. Zavedajoč se tega, je pomembno ugotoviti tudi, kako so novinarji upovedovali in ubesedovali svoje poročanje, najsibodi o dejstvih, lastnih stališčih ali stališčih drugih (Kalin Golob, Grizold 2017) ter katere značilnosti slovenskega jezika (in tudi posebnosti; npr. Vidovič Muha, 2015) so pri tem izkoriščali oz. katere so bolj razvijali v odnosu do drugih. S tem se bomo natančneje ukvarjali v naslednjem razdelku.

Jezikovnostilna analiza funkcij in aktualizacije v velikih naslovih

Kot smo že povzeli, imajo naslovi kot najizrazitejša prvina tiskanega poročevalstva po Korošču bodisi poimenovalno-informativno, informativno-stališčno ali pozivno-pri-dobivalno funkcijo (Korošec 1998: 48, 49). V časopisju tudi v sodobnosti²¹ prevladuje prva, kar je dano imanentno, glede na to, da tak naslov »besedilo označuje, poimenuje temo oz. vsebino besedila« (Korošec n. d.: 48); ob preletu časopisnih strani, ko bremo celoten časopis po naslovju, želimo osnovne informacije in šele nato – če nas tema zanima – vstopimo v besedilo. Naslovje je torej besedilo v malem, vidno pa ga najbolj določa veliki naslov. Ker je arbitražna sodba z določitvijo meje med Slovenijo in Hrvaško prvovrstna notranjepolitična tema, smo predpostavili, da se bodo v naslovu novinarji (ali citirani viri) odzivali nanjo in tako v velikem naslovu izrekli svoje stališče. Domneva se je potrdila, kar prikazuje spodnja preglednica.

¹⁸ Za vse tri obravnavane medije velja, da je bilo največ prispevkov na drugi strani, veliko napovedi besedil je bilo tudi na prvih straneh (ali kratka vest ali fotografija z naznanilom), na tretji strani je bilo običajno le nadaljevanje druge strani. V dveh primerih je bilo besedilo o arbitraži po tretji strani omenjenih dnevnikov.

¹⁹ Ta intervju ni bil vključen v analizo, ker vsebina intervjuja ni bila znotraj analitičnega okvira raziskave.

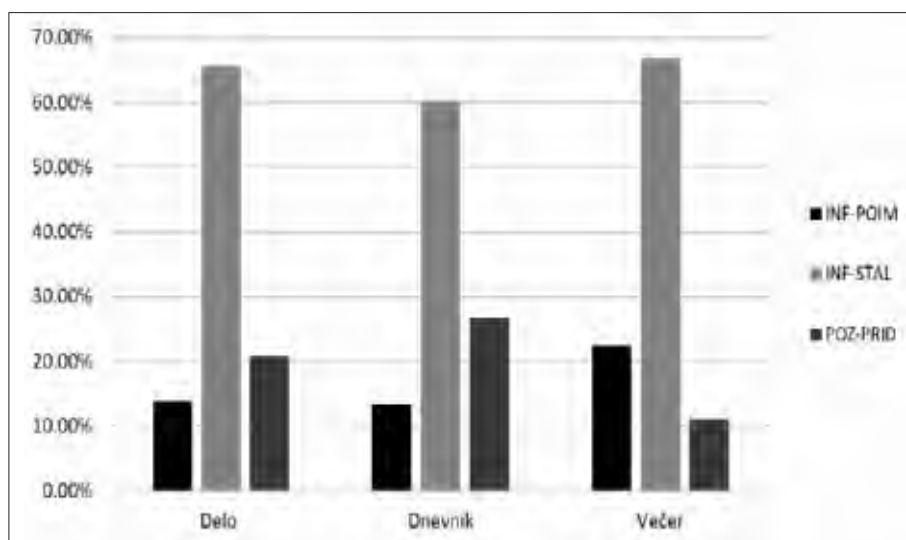
²⁰ Ta posebnost je bila tu uvedena zaradi pomena fotografije, ki je v sedmih primerih obsegala pol strani.

²¹ To ugotavlja v svojih raziskavah že Korošec (n. m.) enako tudi vsakoletno raziskovalno delo pri seminarjih predmeta Stilistika poročevalstva ter Jezik in stil medijskih besedil, ki ju vodi Monika Kalin Golob.

Tabela 1: Razporeditev funkcij velikih naslovov

		INF-POIM		INF-STAL		POZ-PRID	
Delo	29	4	13,79%	19	65,52%	6	20,69%
Dnevnik	15	2	13,33%	9	60,00%	4	26,67%
Večer	27	6	22,22%	18	66,67%	3	11,11%
Skupaj	71	12	16,90%	46	64,79%	13	18,31%

Vir: Lasten prikaz.

Slika 2: Razporeditev funkcij velikih naslovov po treh dnevnikih

Vir: Lasten prikaz.

V skoraj 65 % torej prevladujejo informativno-stališčni naslovi, zanimivo je, da glede tega in razmerij med posameznimi funkcijami skorajda ni razlik med časopisi. Edina razlika je pri številu pozivno-pridobivalnih naslovov, ki so pri Večeru na tretjem mestu po pogostosti, medtem ko so pri Delu in Dnevniku na drugem.

Kot ugotavlja že Korošec (1998: 49), so naslovi z informativno-stališčno funkcijo lahko stilno povsem nezaznamovani ali pa stališčni del te funkcije »zajema tudi pretanjene stilne odenke«. Stilnost v obravnavanih naslovih se kaže v izbranih čustvenostno zaznamovanih pridevnikih (npr. Delo: *intenzivne* priprave, *vročih* 26 let, *razburkano* morje, *kreativna* rešitev; Dnevnik: *največje* navdušenje, *mirni* dnevi; Večer: *zgodovinski*

trenutek, *unikaten* režim), prislovih (Dnevnik: *besno pričakuje*) in frazemih (v Delu: *pregreti glave, odprte rane, imeti kratek spomin*). Stilno opazni so tudi veliki naslovi v Večeru in Dnevniku, ki gradijo na protistavi: *Dobitki na morju, izgube na kopnem, Namesto »glaža« zdravice – šok, Zastava iz veselja in iz razočaranja*.

Naslovi z informativno-stališčno funkcijo izražajo ne le stališče novinarja, ampak tudi virov informacij, saj gre za strokovno zahtevno temo, ki jo novinarji preverjajo in interpretirajo prek ekspertnih mnenj, taki naslovi so korektno označeni z navednicami.

Pozivno-pridobivalni naslovi (6 v Delu, 4 v Dnevniku in 3 v Večeru) gradijo na pomembnosti teme, in sicer od pozivnih, *Naj arbitraža ne pregreje glav* (Delo), *Kaj zdaj?* (Dnevnik), do pridobivalnih, ki gradijo na ekspresivni leksiki in interpunkciji: *Šok, Fantastično razočaranje!* (Delo); protistavi: *Dogovor ali konec vladavine prava* (Delo), *Mirišče slavi, Razkrižje se jezi* (kjer gre tudi za metonimijo); delni zastrtosti pomena: *Arbitraža o morju z morja* (Dnevnik) in retoričnih figurah: *Dostava, prevod, analiza in interpretacija* (klimaks, Delo).

Glede na funkcije smo potrdili predvidevanje, da bo prevladovala informativno-stališčna, upoštevajoč Koroščevo ugotovitev, da je ta »funkcija najbolj pod ideološkim ali političnim vplivom določenega družbenopolitičnega obdobja« (Korošec 1998: 49), in ker gre za prvovrstno politično temo, ki zaradi svoje pravne zapletenosti potrebuje dodatne razlage in interpretacije, je izražanje stališč o razsodbi pričakovano in udeleženo v prevladujoči funkciji velikih naslovov obravnavanih besedil.

Med subjektivizacijo in objektivizacijo: analiza besedil

Da gre za prvovrstno in »vročo« temo, je jasno že iz velikih fotografij na prvih straneh dnevnikov, napovednikov na prvi strani, ki usmerjajo k nadaljnjemu bolj poglobljenemu branju. Ta prvovrstnost pa je opazna tudi v jezikovnem stilu obravnavanih besedil. Dnevi pred izrekom sodbe so polni besedil, ki z izbranimi stilnimi sredstvi stopnjujejo napetost: tako v Delu 27. 6. na prvi in drugi strani beremo dramatično besedilo, ki je stilno opazno tako na skladenjski ravni (okrajšane povedi, osamosvojeni dostavki: *Na vladi pravijo, da bo dan po znani sodbi isti kot dan pred tem. Brez drame; s pogostimi vprašalnimi povedmi, tudi v obliki mednaslovov: Kako po arbitraži?*), kot tudi leksikalni (enako kot v naslovih tudi v besedilu to vlogo nosijo ekspresivni pridevniki: *intenzivno pripravljala, mrzlične priprave*) in dramatično rabo prihodnjika, ki napoveduje potek dogodkov po prejetju sodbe. Povedi so nanizane druga za drugo tako, da ustvarjajo hiter ritem prihodnjih dogodkov (vse Delo, 27. 6., str. 1, 2):

Po naših informacijah bosta Slovenija in Hrvaška sodbi prejeli v četrtek v jutranjih urah /.../ O prvih orisih sodbe bo najprej obveščen predsednik vlade, nato ministrski zbor, predsednik republike in predsednik državnega zbora. Kmalu potem bo sledilo srečanje vseh predsednikov parlamentarnih strank, ob 14.30 pa bo za zaprtimi vrati zasedal odbor državnega zbora za zunanjo politiko, kjer bo premier Miro Cerar poslance obvestil o sodbi arbitražnega sodišča. (Delo, 27. 6., str. 1)

Enaka stilno opazna dramatična raba prihodnjika z ustvarjenim ritmom dogodkov se pojavi 29. 6. (str. 1). Oba prispevka je podpisal Zoran Potič, tako da je izraziti avtorski stil opazen v enakih stilnih izbirah (časje, skladnja in leksika). Vendarle se enako dramatično sosledje potencialnega niza dogodkov v prihodnjiku pojavi tudi v Večeru (29. 6., 2).

Delo (29. 6. 2017, 2) objavlja kronologijo dogodkov 26 let med Slovenijo in Hrvaško s pasusi v obliki literarne zgodbe (avtor Boris Šuligoj), ki slikovito zamejuje pomembne časovne točke. Začenja se na primer takole: *Pripeljala se je rdeča katrcia iz Buj, iz nje so izstopili tri občinske uradnice in bujski župan Luciano Benolić ter vprašali vodjo gradbišča ...* ter nadaljuje *Junija 1999 je Joško Joras želel domov pripeljati pohištvo*. Enako ozgodbenje najdemo tudi v Dnevniku (30. 6. 2017, 4, Ervin Hladnik – Milharčič) z lirskim uvodom, ki ga začenja posebitev v nepravem sinopsisu (vodilu):

Na usodni dan svoje ločitve na pravično in nepravično morje je bil Piranski zaliv presenetljivo miren. Najbolj vznemirjeno je bilo morje. Besedilo pa se začenja: Po sredini večerni nevihti je dopoldne pihal jugo in valovi so leteli na vse strani. Majhen gumenjak je na njih poskakoval kot čolni, ki jih begunci uporabljajo na poti iz Libije v Italijo. Cel zaliv je bil prazen kot morje na zemljevidih, čez katere vlečejo črte.

Izbrana stilna sredstva ustvarjajo čustveno reakcijo, približajo dogodke in njihov potek naslovniku. V razmeroma dolgih prispevkih, polnih suhoparnih podatkov, te strategije spodbujajo razumevanje in ohranjajo zanimanje za branje.

Ta subjektivizirani ozgodbeni pristop je še bolj pogosto uporabljen po razglasitvi sodbe. V reportažah iz krajev, kjer so prebivalci zadovoljni ali razočarani zaradi arbitražne sodbe, vpleteni s svojo osebno izkušnjo in čustvi ustvarjajo pri naslovniku empatijo. Arbitražna sodba na preštevilnih straneh ni le črka na papirju, ampak ima posledice za ljudi, zato novinarji predajo poročanje o njih pričevalcem, prizadetim ljudem. Ali kot piše Ervin Hladnik–Milharčič v navedenem prispevku (30. 6., 4): *Kaj v resnici ločujejo meje, ki v suhem jeziku sodišča zvenijo tako logično?*

Poročanje po razsodbi je tako predvsem v Večeru in Dnevniku izrazito subjektivizirano, s pričanjem prebivalcev, na katere je sodba vplivala v dobrem ali slabem, celo slikovitim reportažnim poročanjem iz Haaga (Dnevnik, 30. 6., 2) novinarji zavestno premoščajo prepad, ki ločuje bralce in dogodek. Ekspresivni prislovi in druga čustveno zaznamovana leksika, navedki prizadetih pričevalcev, veselje in žalost ustvarjajo na nekaterih mestih prave ganljivke; naslovnik je postavljen v dogajanje, ni le pasivni bralec o dogodku, ampak se lahko poistoveti s prizadetostjo ali veseljem, ki sta nastala zaradi posledic arbitražne sodbe. Pričanja ljudi ustvarjajo njene otipljive rezultate.

Kot protitež tovrstnim subjektiviziranim pristopom se pojavljajo prispevki, v katerih besedo dobijo strokovnjaki, ki napovedujejo ali kasneje po arbitraži razlagajo sodbo in njene posledice. Gospodarstveniki, politiki in mednarodni pravniki pojasnjujejo

posamezne izraze, razlagajo rešitve, predvidevajo nadaljnje korake. Prispevki so zapisani tako, da so nova poimenovanja, ki jih tvori novinar, zapisana skupaj z angleškim izvirnikom (npr. *območje stika (junction area)*, Delo 30. 6. 2019, 2). Viri informacij so strokovnjaki, ki imajo vlogo pojasnjevalcev, strokovnih komentatorjev; posamezniki, torej vpliv na ljudi, ki je v ospredju subjektiviziranih zgodb, je tu drugotnega pomena. V ospredju je informiranje in pojasnjevanje razzsodbe, njen pomen za politični, družbeni in mednarodnopravni položaj Slovenije.

Jezikovna sredstva, ki uresničujejo subjektivizirani in objektivizirani stil prispevkov o arbitražni sodbi, so pričakovana in ustrezajo stilnim plastem, ki jih v svojih raziskavah ugotavlja že Tomo Korošec (1998). Na podlagi analize in navedenih zgledov lahko povzamemo, da so za **subjektivizirana** interpretativna, torej presojevalna besedila značilna vsa aktualizirana sredstva:

1. stilno opazna leksika, od posameznih besed do pogostih frazemov (Meterc, 2015), pa tudi njihovih obnovitev;
2. tropi in figure, pri čemer se potrjuje tudi Koroščeva ugotovitev (1998: 23, 24), da politični prispevki pogosto vključujejo vremenske metafore, npr. *Temperatura se naglo dviga. Imeli bomo dolgo vroče poletje, toda verjetno vročina ne bo popustila niti kasneje* (Večer, 23. 6. 2017, 2);
3. skladenjsko opazna sredstva: bodisi zaradi obsega povedi (hotena kratkost povedi; v poved osamosvojeni stavčni členi, ki delujejo kot poudarki; številne vprašalne povedi, vključno z retoričnimi pojavi; govorna skladnja v izsekih pričevalcev; dramatično zgrajeno sosledje povedi v prihodnjiku),
4. izrazita vključenost literarnih prvin v reportaže: lirski uvodi (glej zgoraj) in zaključki (npr. Dnevnik, 30. 6. 2017, 2: *Ko je sklenil izjavo, so z neba nad ves dan oblačnim Haagu začele padati debele kaplje.*).

Na drugi strani pa jedro **objektiviziranih** besedil tvori nevtralna leksika, vključuje pa se stilna plast (pravnih) terminov, tudi novih, ter poročevalski in diplomatski avtomatizmi (Udovič idr., 2011; Udovič, 2016).

Zaključek

Poročanje o razglasitvi arbitražne sodbe je bilo za novinarje slovenskih dnevnikov zahtevno delo, saj ni šlo le za golo tehnicistično poznavanje tematike, ampak je bil ta dogodek sam po sebi zelo pomemben za razvoj slovenskega naroda in države. V tem okviru so bili slovenski novinarji in novinarke pod pritiskom, da svoje poročanje prilagodijo pričakovanjem javnosti. K državotvornemu delovanju novinarjev je pripomoglo tudi dejstvo, da sta jih takratna vlada in predsednik državnega zbora že vnaprej in konsistentno seznanjala s postopki, ki bodo sledili razglasitvi arbitražne sodbe. S tem se je ustvarilo ugodno okolje za relativno objektivizirano poročanje o arbitražni razzsodbi. Na drugi strani pa so se slovenski novinarji sami soočali z družbenopolitičnim angažmajem svojih hrvaških kolegov, ki so po arbitražni aferi 2015 popolnoma stopili na stran oblasti in včasih prav papagajsko ponavljali stališča, ki jih je do takrat ponavljala hrvaška oblast. Tudi zato bi lahko ocenili, da so se slovenski novinarji v dnevnikih na

razglasitev arbitražne rzsodbe odzvali veliko bolj zadržano, nenavijaško in skušali svoje poročanje karseda objektivizirati ali pa so predali poročanje v izreke prizadetih prebivalcev oz. interpretiranje in so zapleteno tematiko ozgodbili in subjektivizirali, da bi ustvarili razumevanja in vključenosti naslovnikov v posledice arbitražne sodb.

Analizirana besedila tedna pred arbitražno sodbo in po njej so pokazala dva tipa ubeseditve, objektivizirana poročila, ki z vključevanjem ekspertov razlagajo politične posledice sodb in večje število subjektiviziranih besedil, ki kot reportaže in komentariji, pa tudi avtorska poročila gradijo most med zapleteno mednarodnopravno sodbo in njenimi učinki na prebivalce ob meji. V obravnavanih besedilih se aktualizirana jezikovna sredstva pojavljajo predvidljivo in so v vlogi ustvarjanja empatije, poistovetenja, mestoma pa so tako čustvena, da se občasno že nagibajo k senzacionalizmu.

Nasploh lahko ugotovimo, da so novinarji svojo nalogo opravili korektno. V dnevih pred sodbo so ustvarjali dramatičnost pričakovanja in tako dali težo dogodku, niso ustvarjali občutka ogroženosti ali dvoma o primernosti arbitražne rzsodbe, vedoč, da je šlo za enega ključnih državnih zunanjepolitičnih projektov od osamosvojitve dalje. Sočasno pa so bralcem, ki s to mejo niso živeli, vsaj delno ustvarili vtis o pomembnosti reševanja in rešitve mejnega vprašanja, ki je odnose z Hrvaško obremenjevalo 27 let. Tudi s takim odnosom so pripomogli, da se po razglasitvi arbitražne rzsodbe in nje-nega hrvaškega nespoštovanja ni vroče in dolgo poletje raztegnilo v vročo politično jesen. Lahko bi zaključili, da je modrost medijev in medijskih voditeljev prevladala nad senzacionalizmom, s katerim bi lahko Sloveniji in njeni zunanji politiki naredili veliko škodo.

LITERATURA

- Olga AKHMANOVA, 1976: *Linguostylistics: Theory and methods*. Pariz: Mouton.
- Norman FAIRCLOUGH, 1994: *Language and power*. London, New York: Longman.
- Vojko GORJANC, Darja FIŠER, 2018: Twitter in razmerja moči: Diskurzna analiza kampanj ob referendum za izenačitev zakonskih zvez v Sloveniji. *Slavistična revija* 66/4. 473–95.
- Nataša HRIBAR, 2009a: Strategije jezikovnega delovanja v slovenski politični komunikaciji. *Slavistična revija* 57/3. 381–97.
- Nataša HRIBAR, 2009b: Vloga medijev v političnem komuniciranju. *Teorija in praksa* 46/6. 857–69.
- Natalia KALOH VID, 2017: Posodabljanje prevodov: Prevajanje kulturnospecifičnih elementov v prvih dveh knjigah romana Bratje Karamazovi. *Slavistična revija* 65/3. 459–73.
- Monika KALIN GOLOB, 2003: Stil in novinarski škandal. *Teorija in praksa* 40/2. 229–44.
- Monika KALIN GOLOB, 2004: Moč jezika – izbor dejstev in besed. *Teorija in praksa* 41/3–4. 703–11.
- Monika KALIN GOLOB, Melita POLER KOVAČIČ, 2005: Med novinarskim stilom in etiko: Senzacionalizem brez meja. *Družboslovne razprave* 21/49–50. 289–93.

- Monika KALIN GOLOB, Nataša LOGAR, 2014: Prostor v poročevalskem skupnem sporočanjanskem krogu. *Slavistična revija* 62/3. 363–73.
- Monika KALIN GOLOB, Nataša LOGAR, 2015: Jezikovne izbire pri upovedovanju zapornih virov informacij: Iz zgodovine v sodobnost. *Teorija in praksa* 52/4. 651–69.
- Monika KALIN GOLOB, Anton GRIZOLD, 2017: Obrambna prvina nacionalne varnosti Slovenije v primežu obveščevalno-varnostne službe, politike in medijev. *Teorija in praksa* 54/1. 92–111.
- Tomo KOROŠEC, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Tomo KOROŠEC idr., 2002: *Razšalitve v tiskanih medijih*. Ljubljana: FDV.
- Matej METERC, 2015: Enote slovenskega paremiološkega minimuma v govornem korpusu GOS. *Slavistična revija* 63/1. 1–15.
- Sanda MARCOCI, 2014: Some typical linguistic features of english newspaper headlines. *Linguistic and Philosophical Investigation* 13. 708–14.
- Lucia Gaja SCUTERI, 2018. Diahrona makroprozodična raziskava slovenskega govora v televizijskih informativnih oddajah. *Slavistična revija* 66/2. 17–28. 143–57.
- Ilija TOMANIČ TRIVUNĐA, 2009: *Fotografija in konstrukcija kolektivnih identitet: Prikazovanje "drugega" v slovenski novinarski fotografiji*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede..
- Janko TRUPEJ, 2014: Zaznamovanost slovenskega izrazoslovja za temnopolte. *Slavistična revija* 62/4. 635–45.
- Janko TRUPEJ, 2015: Strategije za podnaslovno prevajanje profanosti v slovenščino. *Slavistična revija* 63/1. 17–28.
- Boštjan UDOVIČ, 2016: Vpliv jezika diplomacije na normo knjižnega jezika. *Slavistična revija* 64/3. 365–84.
- Boštjan UDOVIČ, Tanja ŽIGON, Marija ZLATNAR MOE, 2011: Posebnosti prevajanja strokovnega jezika diplomacije: Primer Dunajske konvencije o diplomatskih odnosih. *Slavistična revija* 59/3. 269–91.
- Darinka VERDONIK, 2013: Koncept konteksta v jezikoslovnih in diskurzivnih teorijah. *Slavistična revija* 61/4. 631–50.
- Darinka VERDONIK, 2019: Pomanjkljivo sporazumevanje v ideološko vpetem diskurzu. *Slavistična revija* 67/3. 509–25.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2015: Propozicija v funkcijski strukturi stavčne povedi – Vprašanje besednih vrst (poudarek na povedkovniku in členku). *Slavistična revija* 63/4. 389–406.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2019. Spol – jezikovni sistem in ideologija. *Slavistična revija* 67/2. 127–37.

VIRI

- Arbitražni sporazum, 2009: Arbitražni sporazum. Na spletu.
- Delo, 2017: Intenzivne priprave na uresničitev, 27. 6., str. 1.
- Delo, 2017: Dan, ko Slovenija dobi še zadnjo mejo, 29. 6., str. 1.
- Delo, 2017: Vročih 26 let med Slovenijo in Hrvaško, 29. 6., str. 2.
- Delo, 2017: Gospodarstveniki: Naj arbitraža ne pregreje glav, 29. 6., str. 3.
- Delo, 2017: Meja med Slovenijo in Hrvaško v Istri, 30. 6., str. 1.
- Delo, 2017: Tri četrtine Piranskega zaliva je arbitraža dodelila Sloveniji, 30. 6., str. 1.

- Delo, 2017: Temelj boljše prihodnosti, 30. 6., str. 1.
- Delo, 2017: Sloveniji s kreativno rešitvijo pot do točke T5, 30. 6., str. 2.
- Delo, 2017: Razočarani hrvaški ribiči, 30. 6., str. 2.
- Delo, 2017: Prebivalci iz štirih zaselkov se bodo odločili za stalno bivališče, 30. 6., str. 2.
- Delo, 2017: »Slovenija ni dobila stika z odprtim morjem«, 30. 6., str. 3.
- Delo, 2017: Vitalni interes je izpolnjen, 30. 6., str. 3.
- Delo, 2017: Razburkanega morja ni mogoče umiriti, 30. 6., str. 3.
- Delo, 2017: Fantastično razočaranje, 30. 6., str. 7.
- Delo, 2017: »Razglašati zmago pomeni imeti zelo kratek zgodovinski spomin«, 1. 7., str. 1.
- Delo, 2017: Dan potem, 1. 7., str. 1.
- Delo, 2017: V pripravi ukrepov za ljudi, ki so ostali na drugi strani, 30. 6., str. 2.
- Delo, 2017: Odločali po mednarodnem pravu, 1. 7., str. 2.
- Delo, 2017: »Delovni ljudje so pametnejši od politikov, 1. 7., str. 2.
- Delo, 2017: »Nobena stran nima vzroka za slavje ali žalost«, 1. 7., str. 3.
- Delo, 2017: Najprej je treba premisliti, zakaj sploh so sodišča in arbitraže, 1. 7., str. 3.
- Delo, 2017: »Arbitri so nam pustili odprte rane«, 1. 7., str. 3.
- Delo, 2017: »O tem lahko sodijo le tisti, ki živijo ob meji«, 1. 7., str. 3.
- Delo, 2017: Cerar na Razkrižju: vzdržimo se provokacij, 3. 7., str. 1.
- Delo, 2017: Dogovor ali konec vladavine prava, 4. 7., str. 1.
- Delo, 2017: Bruselj ne razume hrvaških zgodb, 5. 7., str. 1.
- Delo, 2017: Brez evforije, 5. 7., str. 1.
- Delo, 2017: Slovenija politično enotna do reševanja meje s Hrvaško, 6. 7., str. 1.
- Delo, 2017: Koliko prijateljev imata Slovenija in arbitražna sodba, 7. 7., str. 2.
- Dnevnik, 2017: Hrvaška predsednica za Dnevnik »Arbitraža ne obstaja«, 23. 6., str. 1.
- Dnevnik, 2017: Samo domačini vedo, kje je slovenska in kje hrvaška zemlja, 23. 6., str. 4.
- Dnevnik, 2017: Z rzsodbo prizadetim država obljublja pomoč, 29. 6., str. 1.
- Dnevnik, 2017: Arbitražna sodba je znana. Kaj zdaj?, 30. 6., str. 1.
- Dnevnik, 2017: Dan, ko je meja postala znana, 30. 6., str. 2.
- Dnevnik, 2017: Največje navdušenje nad rzsodbo kaže Borut Pahor, 30. 6., str. 3.
- Dnevnik, 2017: Slovenija ima vse pravice, celo obveznost, da rzsodbo izvede, 30. 6., str. 3.
- Dnevnik, 2017: Mirni dnevi v Piranskem zalivu, 30. 6. str. 4.
- Dnevnik, 2017: »Srečni smo, da smo ostali na Slovenskem«, 30. 6. str. 5.
- Dnevnik, 2017: Glosa: Arbitraža o morju z morja, 30. 6. str. 5.
- Dnevnik, 2017: Mirišče slavi, Razkrižje se jezi, 30. 6., str. 5.
- Dnevnik, 2017: Razkrižje besno pričakuje premierja Cerarja, 1. 7., str. 1.
- Dnevnik, 2017: Cerar na Razkrižju dal zavezo: Slovenci v Slovenijo, 1. 7., str. 2.
- Dnevnik, 2017: Podpora iz Bruslja: rzsodbo je treba uresničiti, 5. 7., str. 1.
- Dnevnik, 2017: Slovenija politično enotna do reševanja meje s Hrvaško, 6. 7., str. 1.
- DVK, 2010: Rezultati referendumu o Arbitražnem sporazumu. Na spletu.
- Stališče hrvaške vlade o enostranski izjavi, 2009. Na spletu.
- Ustavno sodišče, 2009: Odločba Ustavnega sodišča Rm-1/09-30. Ljubljana: Ustavno sodišče.
- Večer, 2017: Pred arbitražo, 23. 6., str. 2.
- Večer, 2017: Teden zgodovinske odločitve, 26. 6., str. 1.
- Večer, 2017: Sobivanje patriotov kalijo provokatorji, 26. 6., str. 2.
- Večer, 2017: Na Hotizi si želijo sosedstvo in mirno življenje, 27. 6., str. 2.
- Večer, 2017: Dostava, prevod, analiza in interpretacija, 29. 6., str. 2.

- Večer, 2017: Rzsodbo nam je spisala prva liga, 29. 6., str. 3.
- Večer, 2017: Meja je zarisana, 30. 6., str. 1.
- Večer, 2017: Zgodovinski trenutek, 30. 6., str. 1.
- Večer, 2017: Neobstoječi trenutek 30. 6., str. 1.
- Večer, 2017: Dobitki na morju, izgube na kopnem, 30. 6., str. 2.
- Večer, 2017: Na mejni črti, 30. 6., str. 2.
- Večer, 2017: Državni vrh poudarja pomen dialoga s Hrvaško, 30. 6., str. 3.
- Večer, 2017: Ne priznavajo sodbe, 30. 6., str. 3.
- Večer, 2017: Namesto »glaža« zdravice – šok, 30. 6., str. 4.
- Večer, 2017: Zastava iz veselja in iz razočaranja, 30. 6., str. 5.
- Večer, 2017: Dobili smo unikaten režim stika z odprtim morjem, 30. 6., str. 5.
- Večer, 2017: Meja posegla v življenje ljudi, 1. 7., str. 1.
- Večer, 2017: Tiho soglasje, 1. 7., str. 2.
- Večer, 2017: Meja ni le črta na zemljevidu, 1. 7., str. 2.
- Večer, 2017: EU skrbi brexit, ne arbitraž, 1. 7., str. 2.
- Večer, 2017: Stik združil tudi slovensko politiko, 1. 7., str. 3.
- Večer, 2017: Šok, 3. 7., str. 2.
- Večer, 2017: Slovencem na hrvaški strani bodo pomagali, 3. 7., str. 2.
- Večer, 2017: Jasno za uresničitev rzsodbe, 5. 7., str. 1.
- Večer, 2017: Evropska komisija jasno za implementacijo, 5. 7., str. 2.
- Večer, 2017: Hrvaška taktika, 6. 7., str. 2.
- Večer, 2017: Slovenija je pripravljena na Plenkovičev obisk, 6. 7., str. 2.
- Zgodovina reševanja mejnega spora s Hrvaško. Na spletu.

SUMMARY

The article analyses the language and style used in reporting on the declaration of the decision on border arbitration with Croatia. The aim of the article is to examine the relation between subjectivization and objectivization in media reporting. Both perceptions are tested by the proxy of use of language (objective, perceptive, or emotional) in media reporting and also by the use of titles and figures (pictures), which are theoretically quite important factors in attracting readers. The results of the analysis show that (a) the arbitration judgment moved from the front page to the second or third page of major newspapers relatively shortly after it was declared; (b) the post-ruling reporting in daily papers was highly subjective, particularly in *Večer* and *Dnevnik*; and (c) most media also featured articles aimed at producing the appearance of objectivity, using comments by businessmen, politicians, and international legal experts. In general, the authors conclude that *Delo* made the greatest effort at maintaining a balance between reporting and creating an impression, while *Dnevnik* and *Večer* were much more subjective in their reporting on the topic.

UDK 811.161.1'374.3=111

Татьяна Передриенко / Tatiana Peredrienko

Южно-Уральский государственный университет (национальный исследовательский университет), Челябинск / South Ural State University (national research university), Chelyabinsk
peredrienkoti@susu.ru

Екатерина Истомина / Ekaterina Istomina

Южно-Уральский государственный университет (национальный исследовательский университет), Челябинск / South Ural State University (national research university), Chelyabinsk
istominaem@susu.ru

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ В ОБЩЕНАУЧНОЙ ЛЕКСИКЕ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В статье рассматриваются лексические параллели в общенаучной лексике русского и английского языков. Материалом исследования является лексика из Academic Word List и ее русскоязычные аналоги. Авторами описываются случаи полных лексических параллелей, а также анализируются абсолютные и частичные несоответствия сходной и отождествляемой русской и английской общенаучной лексики. Полученные результаты позволят избежать некоторых ошибок при освещении результатов научных исследований на родном и иностранном языках.

Ключевые слова: лексические параллели, общенаучная лексика, термин, словарная статья, лексикография

The article deals with lexical parallels in the academic vocabulary of the Russian and English languages. The research material is the vocabulary from the Academic Word List and its Russian-language analogues. The authors describe the cases of full lexical parallels, as well as analyze absolute and partial discrepancies of similar and conflated Russian and English academic vocabulary. The results will aid in avoiding a number of mistakes when covering the results of scientific research in native and foreign languages.

Keywords: lexical parallels, academic vocabulary, term, dictionary entry, lexicography

1 Введение

Международные научные контакты, являющиеся реалией нашего времени, повышают значимость академического языка как средства передачи и приобретения научных знаний. Сложность работы обусловлена выбором правильной лексической единицы при передаче текста на иностранном языке и при ее переводе на родной язык. В связи с этим сопоставительное изучение общенаучной лексики видится крайне актуальной задачей.

Вопросами изучения научного дискурса и лексических единиц, функционирующих в нем, занимались такие ученые как О.Д. Митрофанова, В.П. Даниленко, Л.И. Борисова, С.В. Гринев-Гриневиц и другие (Митрофанова 1973, Даниленко 1977, Борисова 2005, Гринев-Гриневиц 2008). Однако язык науки постоянно и очень динамично развивается, и потому остается еще ряд спорных и неисследованных вопросов.

О.Д. Митрофанова предлагала выделять два лексических слоя, организующих научный текст – общий лексический пласт, в смысловом отношении тесно связанный с лексикой общенационального языка, известный всем носителям языка и термины, ограниченные в своем употреблении определенными сферами и известные специалистам (Митрофанова 1973: 32).

Позднее лексический состав языка науки был описан как трёхслойное образование. Первый слой представлен нетерминологической (общеупотребительной) лексикой, которая вербализует нейтральное содержание научных текстов. Общенаучная лексика, описывающая явления и процессы разных наук, составляет второй слой. Терминологическая лексика, точно и однозначно определяющая предметы, явления или понятия конкретной науки, входит в третий слой (Даниленко 1977: 17-19).

В группу общенаучной лексики входят имена существительные процессуального значения: формирование – *formation*, стабилизация – *stabilization*, трансформация – *transformation*; оценочные прилагательные и наречия: активный – *active*, адаптивный – *adaptive*, эмпирически – *empirically*; абстрактные существительные: гипотеза – *hypothesis*, стабильность – *stability*; парадигма – *paradigm*; абстрактные глаголы: мотивировать – *motivate*, визуализировать – *visualize* и др.

Л. И. Борисова отмечает, что общенаучная лексика представляет определенные трудности для научной коммуникации, поскольку ее специфика практически не отражена в двуязычных словарях. Однако она является связующим и организующим звеном лексического состава научно-технических текстов (Борисова 2005: 6). Общенаучная лексика употребляется для описания научных понятий и для выражения связи между ними.

Еще одной сложностью при изучении общенаучной лексики является ее постоянное развитие: полисемия и увеличение количества лексических единиц, составляющих этот слой научной лексики. М.П. Котюрова объясняет тенденцию к расширению интеграцией наук и их терминосистем, а также проникновением одних методов наук в другие (Котюрова 2006).

Развитие общенаучной лексики в разных языках имеет свои особенности. Сопоставление общенаучных лексических единиц русского и английского языков позволит выявить универсальные и дифференцирующие черты этого слоя лексики в рассматриваемых языках. Наиболее интересным нам видится изучение лексических параллелей в общенаучной лексике, поскольку как точно отмечает

В.В. Дубичинский, явление лексических параллелей сопоставляемых языков непосредственно связано с процессом интернационализации лексики и национально-культурными особенностями этих лексических единиц (Дубичинский 2015: 5).

Под лексическими параллелями мы вслед за В.В. Дубичинским понимаем слова двух или нескольких синхронически сравниваемых языков, совпадающие в плане выражения и сходные/несходные в плане содержания (Дубичинский 2015: 62). В.В. Дубичинский предлагает относить к лексическим параллелям межязыковые заимствования, интернационализмы, «ложные друзья переводчика», а также случайные совпадения лексических единиц в разных языках (Дубичинский 2015).

Самую сложную и неоднородную часть лексики, из названных выше, представляю «ложные друзья переводчика». Именно поэтому существуют различные подходы к классификации и различные названия этих слов.

Л.И. Борисова отмечает, что название «ложные друзья переводчика», появившееся в 1928 году и являющееся калькой с французского, закрепилось в нашем языке, поскольку точно характеризовало переводческое явление (Борисова 2005: 5-6). Однако ученая полагает, что это название больше подходит для переводоведения, а не сопоставления языков (Борисова 2005: 6). Кроме того, В.В. Дубичинский считает, что это название лучше заменить из-за его метафоричности, которая не свойственна терминологической лексике. Ученый предлагает использовать термин ложные лексические параллели, который четко входит в классификацию: полные, частичные и ложные лексические параллели. Похожие по форме и звучанию слова двух сопоставляемых языков, значения которых идентичны, называются полными лексическими параллелями. Пары слов, у которых совпадают лишь часть значений, называются неполными лексическими параллелями. Внешне сходные слова двух языков, не совпадающие ни в одном из своих значений, называются ложными лексическими параллелями (Дубичинский 2016).

Однако группа «ложных друзей переводчика» (ложных лексических параллелей) подробно в статье рассмотрена не будет, потому что данные лексические единицы достаточно хорошо изучены, во многих языках составлены словари, что позволяет нивелировать ошибки. Кроме того в паре языков русский :: английский в общенаучной лексике ложные параллели образуют слова, преимущественно принадлежащие к разным частям речи (существительные и прилагательные, существительные и глаголы), что также позволяет при функционировании в контексте определить значение. Причиной образования таких параллелей является тот факт, что в английском языке для образования новых слов широко используется конверсия, в то время как в русском языке доминирует аффиксация.

Сопоставим общенаучную лексику русского и английского языков для выявления лексических параллелей, а также для изучения их соотношения.

2 Методология исследования

Материалом исследования является лексика из Academic Word List и ее русскоязычные аналоги. Список общенаучной лексики (Academic Word List) был разработан Аверил Коксхед (Victoria University of Wellington, New Zealand). Список составлен на основе корпуса общенаучной лексики (Academic Corpus) и содержит 2000 наиболее частотных слов английского языка, встречающихся в широком спектре научных текстов. Принципами отбора общенаучной лексики, входящей в список, являются частотность употребления и разнообразие сфер использования (Academic Word List).

Методом сплошной выборки из Oxford Learner's Dictionary of Academic English (OLDAE), в который встроен Список общенаучной лексики, выбраны английские слова, образующие лексические параллели с русской общенаучной лексикой. К лексическим параллелям в нашем исследовании мы относим пары слов совпадающие по звучанию и написанию, принимая во внимание различия фонетической и алфавитной систем сравниваемых языков. Графическое и звуковое соответствие является обязательным условием, а морфологическая принадлежность второстепенна. Поскольку именно графическое и звуковое сходство без учета содержания приводят к ошибкам и коммуникативным неудачам. Так, например, лексические единицы *концепт* и *concept* имеют абсолютное графическое и звуковое соответствие, а также идентичную морфологическую принадлежность. Однако, в парах *academic* - *академик*, *functional* - *функционал*, *constructive* - *конструктив* наблюдается соответствие в плане выражения при несовпадающей морфологической принадлежности. Суффиксы *-ic*, *-al*, *-ive* обозначают принадлежность к классу прилагательных в английском языке, в то время как в русском языке их графические и звуковые аналоги являются суффиксами существительных.

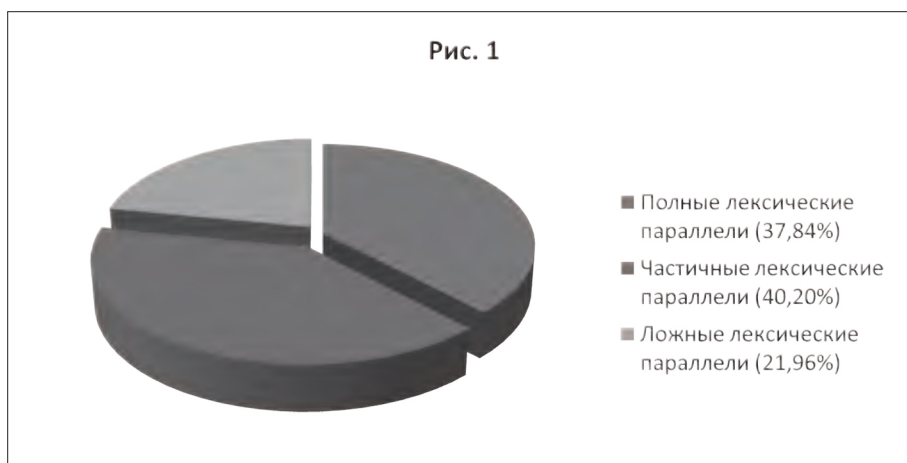
Используя методы дефиниционного и сравнительно – сопоставительного анализа, отобранные примеры были распределены на группы: полные лексические параллели, частичные лексические параллели и ложные лексические параллели. Для описания взаимодействия лексических единиц общенаучной лексики внутри групп в работе также были использованы историко-этимологический анализ, анализ степени семантического сходства и элементы статистического метода.

3 Результаты

Методом сплошной выборки из Academic Word List было отобрано 296 слов, которые образуют параллели с общенаучной лексикой русского языка. Так же был проведен анализ словарных дефиниций и отобранные пары слов были распределены

на группы с абсолютным совпадением значений в обоих языках (полные лексические параллели), с неполным совпадением значений (частичные лексические параллели) и с абсолютным несовпадением значений (ложные параллели). Удельный вес лексических параллелей в изученном материале составляет 14,8%. 112 пар слов являются полными параллелями, 65 пар слов образуют ложные параллели и 119 пар слов совпадают не во всех значениях, являясь частичными параллелями. Процентное соотношение лексических параллелей представлено на рисунке 1.

Полные лексические параллели представлены большей частью интернациональными словами латинского происхождения (67,85%). Данный факт объясняется тем, что латинский язык долгое время считался языком науки. Интернационализмы латинского происхождения функционируют в сопоставляемых языках самостоятельно (*component* - компонент, *index* - индекс), а также образуют семьи (*intensity* ↔ *intensive* ↔ *intensively*; *minimal* ↔ *minimize*; *интенсивность* ↔ *интенсивный* ↔ *интенсивно*; *минимальный* ↔ *минимизировать*). На втором месте по значимости находятся интернационализмы греческого происхождения (*method* - метод; *hypothesis* – гипотеза; *criterion* - критерий), количество которых составляет 18,75%. Полные параллели в общенаучной лексике также образуют интернационализмы французского происхождения (7,14%), немецкого происхождения (1,79%) и английского происхождения (4,46%).

Дефиниционный анализ, выявляющий семантическое сходство между лексическими единицами, показал, что значительную часть общенаучной лексики составляют неполные лексические параллели. Неполными лексическими параллелями являются пары слов, с неабсолютным совпадением значений. Например, в словарных статьях лексических единиц *technology* и технология указано одинаковое количество значений, но одно из них не совпадает.

Technology: 1 scientific knowledge used in practical ways in industry, for example in designing new machines; 2 machinery or equipment designed using technology (OLDAE).

Технология: 1 совокупность методов, процессов и средств, используемых при производстве, изготовлении чего-л.; 2 совокупность знаний о способах обработки материалов, изделий и методах осуществления каких-л. производственных процессов [БТСРЯ].

Общим для данных лексических единиц является то, что они обозначают совокупность знаний, используемых в производственных процессах. Английская лексическая единица также называет машины или оборудование, разработанные с использованием технологии, в то время как русская лексическая единица этого значения не имеет. Второе значение лексической единицы *технология* также остается абстрактным, называя «совокупность знаний о способах обработки материалов».

Подгруппа неполных лексических параллелей, в которую включены лексические единицы с одинаковым количеством значений, немногочисленна и составляет 15,13%.

Гораздо чаще в парах слов английского и русского языка отмечается асимметрия значений относительно друг друга. Анализ показал, что из исследованных ста девятнадцати неполных лексических параллелей почти половина (49,58%) приходится на пары, где у лексемы английского языка больше значений, чем у лексемы русского языка.

Например, английское существительное *aspect* имеет следующий ряд значений: 1 a particular feature of a situation, an idea or a process; a way in which something may be considered; 2 a particular surface or side of an object or a part of the body; the direction in which something faces; 3 the form of a verb that shows, for example, whether the action happens once or many times, is completed or is still continuing (OLDAE). Парное ему русское существительное *аспект* толкуется в словарях как: 1 точка зрения, с которой рассматриваются какие-либо предметы, явления, понятия; 2 определенная сторона какого-либо явления, понятия (Ефремова 2000). Общими в этой лексической параллели являются значения 1 и 2. Третьего значения, называющего грамматическую категорию глагола, русское существительное не имеет.

Как правило, значение, указанное в словарной статье первым, является наиболее важным и частотным. Но при сопоставлении лексических параллелей становится очевидным, что важность и частотность значений интернациональных слов в разных языках не совпадает. Английский глагол *inspect* описывается словарем следующим

образом: 1 to look closely at something/somebody, especially to check that everything is as it should be; 2 to officially visit a school, factory, etc. in order to check that rules are being obeyed and that standards are acceptable (OLDAE). Соответствующий глагол русского языка имеет лишь значение 'проверять правильность чьих-либо действий в порядке надзора' (Ожегов 2000).

Второй по наполняемости, составляя 35,29 % от общего количества неполных лексических параллелей, является подгруппа, в которых в русском языке наблюдается больше значений, чем в английском. Рассмотрим несколько примеров параллелей из этой подгруппы. В словарной статье существительного *final* представлены следующие определения: 1 the last of a series of games or competitions in which the winner is decided; 2 an exam taken by school, university or college students at the end of a semester or quarter usually in a topic that they will not study again (OLDAE). Его пара *финал* трактуется как:

1. окончание, завершение, конец чего-л.;
2. заключительная часть спортивных соревнований, выявляющая победителя;
3. заключительная часть музыкального произведения, спектакля, имеющего несколько частей (БТСРЯ). Общим для данных лексических единиц является второе значение, в остальных значениях отмечаются несовпадения с превалированием значений у русского существительного.

Некоторые трудности в определении совпадения и несовпадения значений могут возникать из-за стилистических различий. Например, значения английского существительного *procedure*:

1. a way of doing something, especially the usual or correct way;
2. the official or formal order or way of doing something, especially in business, law or politics;
3. a medical operation схожи со значениями, представленными в словарной статье русского существительного *процедура*:

1. официально установленная последовательность действий для осуществления или оформления чего-л.
2. ход, последовательность действий в каком-либо деле;
3. лечебное мероприятие, предписанное врачом (OLDAE, БТСРЯ). Единственным различием является значение «ход, последовательность действий в каком-либо деле», которое в русском языке употребляется как разговорное, оставаясь нейтральным в английском языке.

Распределение лексических единиц по подгруппам в зависимости от количества совпадающих значений представлено на Рисунке 2.

4 Выводы

Проведенный анализ лексических параллелей в общенаучной лексике русского и английского языков показывает, что в основном этот пласт лексики образуют полные (37,84%) и неполные (40,20%) параллели. Полные лексические параллели представлены большей частью интернациональными словами латинского происхождения (67,85%), что объясняется тем, что долгое время он считался языком науки. Наибольшие трудности вызывают неполные параллели из-за отличия в количестве значений у слов, образующих параллель, или из-за стилистических различий в употреблении. Подгруппа неполных лексических параллелей, в которую включены лексические единицы с одинаковым количеством значений, немногочисленна и составляет 15,13%. В основном в парах слов отмечается асимметрия значений относительно друг друга.

Полученные данные позволяют установить более полную картину взаимоотношений лексических параллелей двух языков, показывают их схожесть и национально – культурные отличия, а также позволяют избежать некоторых возможных ошибок при передаче результатов научных исследований на родном и иностранном языках.

ЛИТЕРАТУРА

- Любовь И. Борисова, 2005: *«Ложные друзья переводчика»*. *Общенаучная лексика*. Москва: НВИ-ТЕЗАУРУС.
 [Ljubov' I. BORISOVA, 2005: *«Ložnye druž'ja perevodčika»*. *Obščenaučnaja leksika*. Moskva: NVI-TEZAURUS.]

- Сергей В. Гринев-Гриневиц, 2008: *Терминоведение*. Москва: Академия (Academia). [Sergej V. GRINEV-GRINEVIČ, 2008: *Terminovedenie*. Moskva: Akademija (Academia).]
- Валерия П. Даниленко, 1977: *Русская терминология: Опыт лингвистического описания*. Москва: Наука.
- [Valerija P. DANILENKO, 1977: *Russkaja terminologija: Opyt lingvističeskogo opisanija*. Moskva: Nauka.]
- Владимир В. Дубичинский, Тильманн Ройтер, 2015: *Теория и лексикографическое описание лексических параллелей*. Харьков: Изд-во (Підручник НТУ “ХПІ”).
- [Vladimir V. DUBIČINSKIJ, Til'mann ROJTER, 2015: *Teorija i leksikografičeskoe opisanie leksičeskikh paralelej*. Har'kov: Izd-vo (Pidručnik NTU“ХПІ”).]
- Владимир В. Дубичинский, 2016: О новом лексикографическом проекте: Русско-немецком словаре лексических параллелей. *Новая Россия: Традиции и инновации в языке и науке о языке*. Москва; Екатеринбург: Кабинетный ученый.
- [Vladimir V. DUBIČINSKIJ, 2016: O novom leksikografičeskom proekte: Russko-nemeckom slovare leksičeskikh paralelej. *Novaja Rossija: Tradicii i innovacii v jazyke i nauke o jazyke*. Moskva; Ekaterinburg: Kabinetnyj učenyj.]
- Татьяна Ф. Ефремова, 2000: *Новый словарь русского языка (НСРЯ). Толково-словообразовательный*. Москва: Русский язык.
- [Tat'jana F. EFREMOVA, 2000: *Novyj slovar' russkogo jazyka (NSRJa)*. *Tolkovo-slovoobrazovatel'nyj*. Moskva: Russkij jazyk.]
- Мария П. Котюрова, 2006: Общенаучная лексика. *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*. Под редакцией М.Н. Кожинной. Москва: Флинта, Наука.
- [Marija P. KOTJUROVA, 2006: Obščenaučnaja leksika. *Stilističeskij ènciklopedičeskij slovar' russkogo jazyka*. Pod redakcij M.N. Kožinoj. Moskva: Flinta, Nauka.]
- Григорий А. Крылов, 2005: *Этимологический словарь русского языка*. СПб.: Полиграф услуги.
- [Grigorij A. KRYLOV, 2005: *Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka*. SPb.: Poligraf uslugi.]
- Сергей А. Кузнецов, 1998: *Большой толковый словарь русского языка (БТСРЯ)*. Санкт-Петербург: Норинт.
- [Sergej A. KUZNECOV, 1998: *Bol'šoj tolkovyj slovar' russkogo jazyka (BTSRJa)*. Sankt-Peterburg: Norint.]
- Ольга Д. Митрофанова, 1973: *Язык научно-технической литературы*. Москва: Изд-во Московского университета.
- [Ol'ga D. MITROFANOVA, 1973: *Jazyk naučno-techničeskoj literatury*. Moskva: Izd-vo Moskovskogo universiteta.]
- Сергей И. Ожегов, Наталья Ю. Шведова, 2000: *Толковый словарь русского языка*. Москва: Азбуковник.
- [Sergej I. OŽEGOV, Natal'ja Ju. ŠVEDOVA, 2000: *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*. Moskva: Azbukovnik.]
- Макс Фасмер, 1986: *Этимологический словарь русского языка в IV томах*. Москва: Прогресс.
- [Maks FASMER, 1986: *Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka v IV tomah*. Moskva: Progress.]

Academic Word List. В сети.

Online Etymology Dictionary (OED). В сети.

Oxford Learner's Dictionary of Academic English (OLDAE). В сети.

POVZETEK

V prispevku se analizirajo leksikalne paralele v splošnem znanstvenem jeziku v ruščini in angleščini. Kot gradivo je bila uporabljena leksika iz Academic Word List (pribl. 2000 besed) in njene ruske ustreznice. Ta seznam je bil sestavljen na univerzi Victoria v Wellingtonu na Novi Zelandiji. V t. i. paralelno leksiko so vključeni večinoma internacionalni izrazi s koreni iz latinščine in grščine, manjše število izrazov pa izvira iz francoščine, angleščine in nemščine.

Ugotovljeno je bilo, da 37,84 % te leksike tvori popolne, 40,20 % pa delne paralele; v prvem primeru gre za enak obseg pomena in enako število pomenov (npr. *component* - *компонент*, *index* - *индекс*), pri drugem pa ima lahko angleški ali ruski izraz različno število pomenov (ponavadi ima angleški izraz več pomenov kot ruski), nekateri pomeni so različni ali pa sta si izraza stilistično različna. Kot zgled delne paralele lahko služita izraza *technology* in *технология*, saj je eden od pomenov angleškega izraza 'oprema in stroji', medtem ko ruski izraz nima tega konkretnega pomena.

Ugotovitve prispevka so koristne za izogibanje napakam pri poročanju o rezultatih znanstvenih raziskav.

UDK 821.163.6.09Prešeren F.:821.162.3.09Mácha K. H.

Lucija Mandić

Ljubljana

lucijamandic0@gmail.com

MED ŽLINDRO IN SVITLO MAVRO: RECEPCIJI *KRSTA PRI SAVICI* IN *MAJA* V ČASU NARODNIH PREPORODOV¹

V članku s primerjalno analizo recepcij dveh nacionalnih pesnitev, Prešernovega *Krsta pri Savici* in Máchovega *Maja*, ugotavljamo, v čem sta si bila podobna in kako sta se razlikovala procesa kanonizacije teh dveh del, ki sta v obdobju narodnih preporodov v 19. stoletju zasedli podobni mesti v češki in slovenski nacionalni literaturi. Primerjamo, kako so se skozi pisemsko, kritiško in literarno recepcijo spreminjali pogledi na deli od prve objave (1836) do tedaj, ko sta bili sprejeti v nacionalni literarni kanon.

Ključne besede: nacionalna pesnitev, France Prešeren, Karel Hynek Mácha, slovenska romantika, češka romantika

By using a comparative analysis of the reception of two national poems, Prešeren's *The Baptism on the Savica* and Mácha's *May*, we can observe in which ways the processes of canonization of these works were similar and in which ways they differed during the nineteenth-century period of national revivals. By researching private correspondence, literary critiques, and literary reception, we can see how the perception of these works has changed from 1836, when they were first published, up until they became recognized as canonical works in their respective national literatures.

Keywords: national poem, France Prešeren, Karel Hynek Mácha, Slovene Romanticism, Czech Romanticism

1 Uvod

Slovenska literarna veda je v zadnjih letih ponovno intenzivneje problematizirala koncepta »slovenskega kulturnega sindroma« (Rupel 1976) in »prešernovske strukture« (Pirjevec 1978) in njuno tezo, da je ena temeljnih značilnosti slovenske literature njena podrejenost narodotvorni vlogi, zaradi katere naj bi trpela njena estetska razsežnost, ter da gre za proces, ki je lasten le slovenski literaturi. Slovenska književnost se je že v 19. stoletju želela izviti iz narodotvorne vloge, koncept literature, ki služi v prvi vrsti narodni ideologiji, pa ni le slovenska izjema (Juvan 2012: 315–18). Marijan Dović in Jón Karl Helgason v *National Poets, Cultural Saints* zapišeta, da »teza o 'slovenskem kulturnem sindromu' zahteva popravek: vzpon naroda je bil mogoč ne zaradi poezije, ampak z vzponom poezije (literature), ki jo je politično instrumentaliziral vedno močni nacionalistični srednji sloj« (Dović in Helgason 2017: 147). Ta instrumentalizacija literature je neizbežno vplivala tudi na kanonizacijo sočasne literarne produkcije.

---

¹ Članek je predelana različica diplomskega dela Primerjava Prešernovega *Krsta pri Savici* in Máchovega *Maja* v kontekstu narodnega preporoda pod mentorstvom Aleksandra Bjelčeviča in Vida Snoja.

S primerjavo recepcij Prešernovega *Krsta pri Savici* in *Maja* Karla Hynka Máche bomo skušali osvetliti nekatere kanonizacijske procese, ki so zaznamovali recepcijo dveh ključnih besedil, ki sta v 19. stoletju pridobili status t. i. nacionalne pesnitve oz. epa.

2 Pregled literature

Mácha in Prešeren sta bila spričo svoje primerljive vloge v slovenski in češki kulturi (Dović 2013) deležna pogostih primerjav. Literarna zgodovina se je ukvarjala predvsem z njunim srečanjem leta 1834, ki priča o bogati kulturni izmenjavi med češkimi in slovenskimi izobraženci v 19. stoletju, primerjave med njunimi deli pa so bile redke. Albinca Lipovec je v članku Karel Hynek Mácha in France Prešeren (1981) opisala pogloblitve podobnosti in razlike med avtorjema,² vendar se je pri tem osredotočila na njuno srečanje v Ljubljani, Aleksandr Stich pa se je v članku Prešeren in Mácha (1987) omejil na motiv maščevanja pri obeh pesnikih. Primerjave recepcij njunih del se je lotil Jonatan Vinkler v članku »Tisk a papír jsou výborné.« – Prešeren in Mácha v primežu nacionalizma (2004), v katerem je analiziral odzive na Prešernovo liriko, ki je zaradi svojega subjektivizma naletela na podoben odpor kot Máchova poezija, vendar ni namenil večje pozornosti samemu *Krstu pri Savici*. Temu se je posvetil Erwin Köstler v kratkem prispevku Prešernov *Krst* in Máchov *Máj*: podobnosti in različnosti v recepciji dveh »nacionalnih epov« (2002), v katerem ugotavlja, da sta bila tako Mácha kot Prešeren skozi 19. stoletje podvržena utilitarističnemu pojmovanju književnosti s strani čeških in slovenskih kritikov (Köstler 2002: 330), vendar pri tem ne omenja temeljnih razlik med pesnitvama, ki so vplivale tudi na različni recepciji, hkrati pa v analizo vključuje tudi splošne oznake Prešernove lirike iz prve polovice 19. stoletja, kar relativizira podobnosti, ki jih avtor opaža med recepcijama pesnitve in epa. Nazadnje se je z Mácho in Prešernom ukvarjal Marijan Dović, ki je v članku »Češki Prešeren«: slovenska recepcija Máchovega kulta (2013) v okviru študij o procesu kanonizacije kulturnih svetnikov ugotavljal, da so Mácho na Slovenskem vzporejali s Prešernom ravno zaradi njunega podobnega statusa nacionalnega pesnika.

3 Narodni prepородi

Kanonizacijski procesi so bili tesno povezani z razvojem narodnoprerođnih gibanj, ki jih češki zgodovinar Miroslav Hroch razčleni na tri zaporedne faze: »Fazo A (obdobje akademskega zanimanja), fazo B (obdobje patriotske agitacije) in fazo C (vzpon masovnega nacionalnega gibanja)« (1985: 23). Te faze se pri različnih narodih niso odvijale istočasno. Glede na to, kako so si časovno sledile glede na razvoj kapitalistične družbe, razlikuje štiri tipe narodnih prepородov: prvi tip (»integrirani«), kjer sta se faza A in B odvila pred vzpostavitvijo kapitalistične družbe, C pa v času buržoazne revolucije; drugi tip (»zapozneli«), kjer se je faza C odvila šele po buržoazni revoluciji; tretji tip

² A. Lipovec opaža, da je Mácha »izrazno preraščal romantične modele«, medtem ko je Prešeren »artistično presajal v pesniško nerazvit slovenski jezik« tuje pesemske oblike, Prešeren za razliko od Máche »premosti boleči razkol med idealom in resničnostjo ter pristaja na uporno vztrajanje«, »najbolj osebni izrazni način« obeh pa je oksimoron. Prav tako opaža, da je posnemanje folklore v njunih opusih ostalo na obrobju (58–59).

(»vstajniški«), kjer so se vse tri faze odvijale že pred njo; ter četrti tip (»dezintegrirani«), kjer se je glavčina narodnega preporoda odvijala šele po njej. Češki narodni preporod je prešel iz faze A v fazo B že okoli leta 1800, v fazo C pa v času marčne revolucije, torej spada v prvi tip. Slovenski narodni preporod spada v drugi tip, saj se je patriotska agitacija sicer res začela že pred revolucijo (že v zgodnjih štiridesetih letih, ko so začele izhajati *Kmetijske in rokodelske novice*, ki so bile namenjene tudi širjenju slovenske narodne zavesti med preprostim ljudstvom) (Kosi 2013: 236–360), vendar se je po Hrochu preobrazila v masovno gibanje šele v devetdesetih letih 19. stoletja (Hroch 1995: 285). S slednjo Hrochovo ugotovitvijo se težko strinjamo, če upoštevamo razmah društvenega življenja okrog sredine petdesetih let 19. stoletja (Perenič 2010), saj so namreč »politično-kulturna društva, ki so bila v Trstu, Gorici, Gradcu, na Dunaju, v Ljubljani in Celovcu in so nekakšni predhodniki čitalnic, delovala že v marčni dobi« (Perenič 2012: 365), ter čitalništva od šestdesetih let 19. stoletja (Perenič 2012).

Miloš Zelenka pri vzporejanju razvoja češke literature s Hrochovo periodizacijo narodnega preporoda opazuje, da lahko s fazo A korelira klasicistično obdobje, s fazo B predromantično, pri fazi C, ki je na Češkem dosegla vrhunec v času marčne revolucije, pa se stvari zapletejo, saj naj bi se v tej fazi zgodil prehod iz romantike v realizem (Zelenka 2014: 111). Za to fazo je značilno, da se literatura začne osvobajati svoje vloge osrednjega medija za diseminacijo nacionalne ideologije, zato se tudi fokus literarne kritike prenese na druge elemente. Kot na Slovenskem tudi na Češkem literatura namreč ni bila edini medij za oblikovanje nacionalne identitete, ključnega pomena je bila npr. tudi časopisna dejavnost (Zajc in Polajnar 2012: 7–15; Juvan 2012: 315), vendar se je ta prenos lahko zgodil šele, ko se je vzpostavila trdna publicistična infrastruktura. V fazi C doseže svoj vrhunec tudi čaščenje kulturnih svetnikov, kar prav tako prenese fokus z literature na njene avtorje kot ključne figure povezane s širjenjem nacionalne ideologije (Dović 2016: 32).

Ker nas je zanimala recepcija predvsem v odnosu do teh družbenih premikov v prvih desetletjih po objavi, smo si za časovni okvir analize recepcije določili leto izida obeh pesnitev, torej 1836, ter točki, ki predstavljata podoben prelom v vrednotenju nacionalne pesnitve oz. epa (Dović 2013: 462): za *Krst pri Savici* je to leto 1866, ko je izšel ponatis *Poeziji* s Stritarjevo spremno besedo, za *Maj* pa smo obravnavano obdobje zamejili z letom izida pesniškega almanaha *Maj*, ki ga je leta 1858 začela izdajati skupina pesnikov, ki so se po Máchovem epu poimenovali *májevci* in naznanili nove miselne in literarne tokove v češki kulturi ter pri tem vplivali tudi na razumevanje Máchovih del.

Pri analizi recepcije smo se omejili na omembe, kritike, recenzije in literarna dela, ki so nastala oz. bila objavljena v slovenskem oz. češkem okolju. Recepcija del zunaj nacionalnih meja je iz različnih razlogov precej odstopala od domače; Máchov *Maj* je bil na primer v Nemčiji in na Poljskem veliko bolje sprejet kot med domačimi izobraženci, o čemer priča recenzija *Maja* v leipziškem časopisu *Unsere Planet* iz leta 1836 (Vašák 1981: 45) oz. recenzija A. B. Bielowskega v poljskem časopisu *Rozmaitości* (prav tam: 79). Vendar je določitev meja zaradi takratne politične ureditve včasih težka, saj so bile češke in slovenske dežele združene v Avstrijskem cesarstvu, znotraj katerega je potekala

bogata kulturna izmenjava, nacionalne meje pa (še) niso bile strogo začrtane. Tako so češki izobraženci pisali o *Maju* v dunajskih časopisih, slovenski pa o *Krstu* v celovški *Carinthii*, ker pa te objave zato še niso »tujec«, smo jih seveda vključili v pregled.

4 Pregled recepcij

4.1 *Krst pri Savici*

Omembe *Krsta pri Savici* v času njegovega izida so bile redke. Da je bila recepcija v glavnem pozitivna, lahko sklepamo le iz posameznih namigov v zasebnih pismih. Vinzenz Rizzi je junija 1836 pisal Antonu Laschanu, da je *Krst pri Savici* zbudil navdušenje mladine (Gspan 1960: 109). Paternu predpostavlja, da so prvi bralci *Krsta* brali le kot srednjeveško zgodbo o pokristjanjevanju in spreobrnitvi obeh glavnih oseb (2006: 285), takšno preprosto branje pa je imelo za posledico, da so pesnitev pozitivno ocenili tudi bralci, ki Prešernovi poeziji sicer niso bili naklonjeni, na kar je morda ironično meril Prešeren sam v pismu Čelakovskemu 22. avgusta 1836, v katerem opiše *Krst* kot »metrično nalogo, s katere rešitvijo je bil združen namen, pridobiti si naklonjenost duhovščine« (Prešeren 1974: 244). Iz te omembe lahko sklepamo, da so bili odzivi na pesnitev na splošno pozitivni tudi med katoliškim bralstvom, ki jim Prešeren zaradi erotične lirike in boemskega načina življenja načeloma ni bil blizu, vendar hkrati niso poudarjali njenega političnega (in nacionalističnega) aspekta. V Prešernovi korespondenci najdemo tudi njegov odgovor Stanku Vrazu z dne 4. marca 1837, v katerem omenja Vrazovo sodbo, da je pesnitev težko razumljiva (prav tam: 246). Kaj točno je imel Vraz s tem v mislih, težko predvidevamo, saj je njegovo pismo izgubljeno. Nerazumljivost je bila delno zagotovo povezana z Vrazu tujim osrednjeslovenskim jezikom Prešernove pesnitve, morda pa se mu je zdelo težko razumljiva tudi Črtomirjeva resignacija; bolj kot ljubljanskim katoliškim, pa tudi liberalnejšim krogom, je bila Vrazu blizu optimistična poetika panslavizma, na katero se je opiral ob živahnih stikih s češkimi preroditelji (Jež 2014), vendar to zaradi pomanjkanja gradiva ostaja le na ravni špekulacije. Dve leti pozneje je Prešernu glede *Krsta* pisal še en Štajerec, in sicer Štefan Kočevar, ki pa je brez zadržkov pohvalil Prešernovo »bogastvo misli in »lahkotnost govora« (Bleiweis 1875: 158).

Prva omemba pesnitve se je v periodiki pojavila šele leta 1840 v nemškem članku Franca Malavašiča *Slovenische Literaturzustände während des letztverflossenen Jahrzehends 1830-1839*, objavljenem v *Carnioli*, v katerem je bil *Krst* skupaj z drugimi Prešernovimi pesmimi omenjen pohvalno (Malavašič 1840: 219). Tudi Malavašič v tem prispevku postavlja v ospredje krščansko motiviko, a hkrati že zapiše, da si želi, »da bi jo bral vsak prijatelj slovanske muze« (prav tam). Vpliv *Krsta* je kmalu opaziti tudi v književnosti; prvi takšen primer je »povest v pesmi« *Sedem sinov* (1841, 1843) Jožefa Žemlje, ki je po vzoru *Krsta* pisana v stancah. Juvan piše, da je *Krst* kot kanonsko delo nanjo vplival »žanrotvorno« (Juvan 1990: 144), Hladnik pa poleg tega ugotavlja, da je Žemlja zasnoval *Sedem sinov* kot »popravek« *Krsta*, v katerem je iskal srednjo pot med Vrazovim panslavizmom ter Prešernovim nezaupanjem do slovanskega kulturnega in jezikovnega stapljanja (Hladnik 2002: 201).

Da je bil *Krst pri Savici* dobro sprejet med slovenskimi domoljubi, lahko sklepamo glede na ponatis, ki ga je Bleiweis objavil v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* leta 1844. Bleiweis je pesnitev objavil v več delih na prvi strani *Novic*, pa tudi v posebni knjižici namenjeni tistim bralcem, ki bi si jo želeli kupit v enem delu. Ponatis je pospremil s kratkim člankom, v katerem je poudaril, da »ne poznamo je v kranjskemu pismenstvu lepši zverstene povesti v verzih, kakor je '*Kerst per Savici*', ki jo je naš slavni pevec gospod Dr. Prešerin spisal in v letu 1836 dal natisniti« (Bleiweis 1844: 114). Iz tega, pa tudi iz Bleiweisovega navdušenja ob pričakovanju natisa Prešernovih *Poezij*, lahko razberemo naklonjenost novičarskega kroga Prešernovi pesnitvi. V pregled velja vključiti tudi oceno *Poezij* Jožefa Babnigga iz leta 1847, v kateri ni omenil *Krsta*, čeprav je pohvalil druge Prešernove pesmi. Kos domneva, da mu kot nemškemu literatu ni bila blizu narodna ideja oz. kot zmernemu liberalcu zmaga krščanstva ob koncu pesnitve (Kos 2002: 84), Paternu pa nasprotno sklepa, da gre pri Babniggu za ocenjevanje poezije kot sredstva nacionalne ohranitve, zaradi česar ga *Krst* s svojo ljubezensko tematiko ni zanimal (Paternu 1989: 4).

Kompleksnejše kritike Prešernove poezije in tudi *Krsta* se pojavijo šele v 2. polovici štiridesetih let, ko se poveča tudi politična napetost revolucionarnega leta 1848. Konec leta 1849 je v *Sloveniji* izšel prevod Rizzijeve recenzije Prešernovih *Poezij*. Rizzi je prvi opazil Črtomirjevo problematičnost in neskladje med njegovim bojem za staro vero ter sprejetjem nove, kar pa je razlagal kot zgodovinsko nujnost, zato se ni spraševal o njegovi iskrenosti (Rizzi 1849: 416). Rizzi je pohvalil Prešernovo obvladovanje jezika, globino njegove poezije ter njeno politično razsežnost, kjer pa se stvari zapletejo. Korošec Rizzi je bil sicer naklonjen slovanstvu (Gspan 1960), a le kolikor to ni imelo separatističnih teženj. Zato je sicer podpiral slovansko kulturo, a tudi hvalil Prešernov zmeren nacionalizem nasproti bojevitosti Koseskega. Paternu v Rizzijevi kritiki opaza polemiko z Babniggovim (in Malavašičevim) modelom kritike, ki temelji na nacionalnem pragmatizmu, s tem da daje prednost idejni avtonomnosti poezije (Paternu 1989: 12–13). Temu sentimentu je v opombi k članku oporekal (anonimni) prevajalec recenzije, ki mu je bila spravljujejša verzija slovanskega nacionalizma, ki jo je v *Krstu* zaznaval Rizzi očitno premalo bojevita (Rizzi 1849: 416). Videti je, da je v tem obdobju postal ambivalenten odnos narodno zavednega meščanstva do *Krsta* še izrazitejši (kot prej pri Žemlji) kljub njegovi nacionalni ideji in zgodovinski tematiki. Opazimo lahko težnjo po jasneje izraženi ideološki usmeritvi poezije, ki ne postavlja težkih eksistencialnih vprašanj.

V letih okoli marčne revolucije je začelo izhajati več slovenskih časnikov in posledično tudi več člankov o slovenski književnosti. Med njimi izstopa članek Pretres slovenskih pesnikov v *Ljubljanskem časniku* decembra leta 1850, v katerem je Janez Trdina Prešerna označil za najboljšega slovenskega pesnika ter gostobesedno pohvalil njegovo poezijo (Trdina 1952: 200–02). *Krst pri Savici* je pri tem le omenil in mu ni namenil posebne pozornosti, vendar lahko sklepamo, da ga je imel v čislih tako kot preostalo Prešernovo poezijo. Istega leta omeni *Krst* tudi Lovro Toman v članku O Prešernovim spominku, kjer poudari njegov domoljubni naboj ter ga izpostavi kot Prešernovo osrednje delo, s tem da predlaga dogajalni prostor pesnitve kot možno

lokacijo za Prešernov spomenik (Toman 1850: 61). Podobno pozitivno in na kratko naj bi *Krst pri Savici* omenil tudi Jernej Levičnik v nekrologu za Prešernom v *Carinthiji* leta 1851 (Kos 2002: 86).

V petdesetih letih je bilo časopisnih omemb *Krsta* nekoliko manj, vendar se je opazno povečala literarna produkcija, v kateri je opaziti njegov vpliv. Leta 1851 je izšla »izvirna povest« Luke Svetca *Vladimir in Kosara*. Svetec je zanjo iz *Krsta* prevzel snov in potek bitke ter po Črtomirjevem govoru iz Uvoda povzel Vladimirjev govor (Svetec 1851). Istega leta je tudi Balant Janežič za svojo »povest iz staropaganskih časov« *Žertvovanje na Savi* prevzel snov *Krsta pri Savici* ter parafraziral Črtomirjev govor, poleg tega pa se v njej pojavijo tudi junaki iz *Krsta*; nastopata namreč Valjhun in Droh, omenjen pa je tudi sam Črtomir. Janežič je ob koncu povesti poudaril »padec svobode in neodvisnosti« (Janežič 1851: 20). Omeniti moramo tudi na žalost neohranjeno spevoigro Josipine Turnograjske, *Črtomir in Bogomila*, ki je nastala pred letom 1854. Ohranjeno je le poročilo Lovra Tomana o avtoričinem izvajanju samospevov (Juvan 2016: odst. 253). Na podoben način je uporabil Prešernovo besedilo tudi Levstik v satiri *Ježa na Parnas* (1854), kjer je Črtomirjeve besede položil v usta oslu (Levstik 1953: 100). Pri Levstiku naj bi šlo predvsem za satiro na Bleiweisa in novičarje ter privrženca Koseskega, ki so pesništvo videli kot neke vrste obrt (Juvan 2016: odst. 448).

Leta 1854 je *Krst* našel pot tudi v didaktično gradivo, in sicer v Janežičevo *Slovensko slovnico s kratkim pregledom slovenskega slovstva*. Janežič Prešerna imenuje »slovenskega klasikarja« ter *Krst pri Savici* njegovo najboljšo pesem, pri čemer vsebinsko izpostavi zmago krščanstva nad poganstvom (Janežič 1854: 145). Zanimiva je tudi omemba *Krsta* in negativna oznaka boginje Žive v kratkem prispevku o Blejskem jezeru v *Zgodnji danici* (Anonim. 1855: 4).

V drugi polovici petdesetih let 19. stoletja so začela izhajati besedila, ki so tako ali drugače parodirala vzvišeni ton *Krsta pri Savici*. Med najbolj znanimi je Jenkov *Ognjeplamtič* iz leta 1855, pri katerem gre za parodijo žanra herojske nacionalne pesnitve. Juvan meni, da je *Ognjeplamtič*, čeprav se navezuje na *Krst*, kar je razvidno iz očitno parodiranega Prešernovega sloga, predvsem odgovor na romantično epiko in petrarkistični ljubezenski mit (prav tam: 138–40). Prav tako parodično je Erjavčevo kratko komično delo *Kako se je Slinarju z Golovca po svetu godilo* iz leta 1859. V njem je Erjavec poleg drugih priznanih slovenskih del citiral tudi *Krst pri Savici*, in sicer na mestu, kjer njegov junak polž na robu prepada razmišlja o samomoru, tako kot je o njem razmišljal Črtomir ob Bohinjskem jezeru. Za opis prizora služijo Prešernovi verzi iz *Krsta*, kar ustvarja komičen kontrast med visoko poezijo in neuglednim protagonistom (gl. Erjavec: 1934). Nazadnje moramo omeniti še Mencingerjevega *Vetrogončiča* (1860), ki morda najboljše od vseh ilustrira položaj *Krsta pri Savici* v tedanji slovenski kulturi. V tem primeru gre za prikaz meščanskega življenja, v katerem junaka, ki se borita za roko dekleta, utelešata nasprotujoča si politična nazora, prisotna v tedanji slovenski družbi: Medja je narodnozaveden študent, Vetrogončič pa predstavlja značilnega »nemškutarja«. *Krstu pri Savici* v tem delu pripada vloga kanonskega dela slovenske literature, katerega poznavanje služi kot preizkus Vetrogončičeve narodne zavednosti (Mencinger 1961: 73–74).

Drugače je *Krst* razlagal Janko Pajk (1864), ki je v Črtomirjevi in Bogomilini spreobrnitvi videl Prešernovo lastno vrnitev h katolištvu, kar je dojemal kot osrednje sporočilo pesnitve (Pajk 1864: 192–93). Podobno spraven pomen najde v pesnitvi tudi Stritar v spremni besedi k *Poezijam* leta 1866, kjer zapiše, da je *Krst pri Savici* »kakor svitla mavra, ki se za črno nevihto tolažljivo razpenja po mirnem nebu«. *Krst* Stritarju predstavlja vrh in hkrati sintezo vseh aspektov Prešernove poezije (Stritar 1866: 44–45). V tem besedilu Prešerna ob primerjavi z drugimi velikimi evropskimi avtorji ustoliči kot nacionalnega pesnika, *Krst* pa kot njegovo osrednje delo hkrati kanonizira kot ključno delo slovenske poezije.

4.2 *Maj*

Mácha je kmalu po izidu svojega epa navdušeno poročal prijatelju o dobri prodaji knjižic in to označil za »najboljšo kritiko« (Vašák 1981: 34). Kljub temu da so se izvodilo očitno dobro prodajali, pa so bile prve kritike *Maja* soglasno negativne. Eden prvih in najbolj citiranih odzivov na *Maj* je pismo Františka Čelakovskega Krasoslavu Chmelenskemu: »Zdi se mi, da se nam letošnji maj maščuje, ker smo o njem peli tako morbidno. Nesrečni pesnik z vso svojo romantiko!« Apokaliptične posledice hladnega vremena pa je Čelakovský pripisal Máchovemu »groznemu byronizmu« (prav tam: 36–37).

Podobnih misli so bili tudi drugi preroditelji starejše generacije, npr. Vojtěch Nejedlý, ki je v pismu Karlu Havlíku leta 1836 Mácho sicer prijazneje kot Čelakovský imenoval »bistra glava«, vendar ni odobral morbidne teme pesnitve ter jezikovnih inovacij, predvsem za češki jezik nenavadnega ritma in rime (prav tam: 40). Tudi v pismu Šebastiánu Hněvkovskemu prihodnjega leta se je pritoževal nad Máchovim romantičnim pretiravanjem (prav tam.: 85).

V zvezi z recepcijo *Maja* se najpogosteje omenja prve tri kritike, ki so bile objavljene v češkem časopisju kmalu po njegovem izidu; prva kritika v članku Československá literatura izpod peresa Jana Slavomíra Tomička je izšla v *Česki včeli* 31. maja 1836, druga kritika je izšla 21. julija 1836 v članku Josefa Kajetana Tyla Pohled na literaturu nejnovější v časopisu *Květy*, tretja pa v spisu Josefa Krasoslava Chmelenskega Literatura česká r. 1836 v *Časopisu Českého musea*.

Kritiki so Máchi sicer priznavali pesniškost ter mojstrsko obvladanje jezika (prav tam: 40, 47), vendar so ga v isti sapi obtožili, da je z ekstravagantnim slogom le zapolnil praznino »večnega nič« (prav tam: 39), predvsem pa jim nista bili po volji »nemoralna« zgodba in tuji vplivi, med katere so spadali močni kontrasti, jezikovne inovacije in temačni nihilizem. Tyl je zato zapisal, da »bi rad slišal temne zvoke njegove harfe zveneti še drugače, [...] ne tako ne-češko« (prav tam: 47). Máchovo naklonjenost zločincu, njegov individualizem in nihilizem so pripisovali kvarnemu vplivu lorda Byrona, ki ni bil v skladu z narodnoprerdnim idealom literature, ki naj bi črpala iz zdravega, življenja polnega ljudskega izročila. V tem duhu je Tomiček pripomnil: »Bilo bi zaželeno, da ne bi [Mácha] tako suženjsko posnemal prav najslabše strani angleškega barda, temveč bi nam dal pesmi prave vrednosti in postavil na ogled cvetočo podobo,

iz katere lijeta vir življenja in božanski nektar« (prav tam: 40). Prenapet in nihilističen ton Máchove pesnitve je bil po Tomíčkovem mnenju »žlindra, ki je, vržena iz ugaslega vulkana, padla med cvetje« (prav tam: 39) zdrave narodne češke poezije.

Tomíček, Tyl, Chmelenský ter pozneje še Vinařický so se v svojih odzivih osredotočili na osrednjo zgodbo o grešni ljubezni in očetomoru, ki se jim je zdela sporna zaradi svoje pohujšljivosti. Máchi so očitali nemoralnost, saj je v pozitivni luči predstavil zločinca ter samomorilko, priča pa smo tudi »neestetski« usmrtitvi, od katere je moral Chmelenský »z gnusom odvrniti oči« (prav tam: 71). Vse te negativne podobe v epu so bile v popolnem nasprotju s potrebami književnosti narodnega preroda, ki naj bi narod prikazovala v pozitivni luči.

V predmarčnem obdobju je bila polemika o *Maju* toliko intenzivnejša tudi zaradi Máchove nepričakovane smrti jeseni leta 1836. Pri tem so se tudi med konservativnejšimi bralci *Maja* našli taki, ki ostrih napadov na ep niso odobraval, npr. Karol Kuzmány, ki je sicer poudaril, da ni med sovražniki romantizma in da »ta pesnitev kaže prekrasne darove duha« (prav tam: 70), vendar je njegov spis Slovo k panu drovi Josefu Chmelenskému a jemu podobným českým recezentům od vydavatele (1837) v časopisu *Hronka* bolj kot zagovor *Maja* kritika kritike Chmelenskega (prav tam: 86). *Maju* se je podrobneje posvetil pozneje, v članku Ladislav (1838), v katerem je njegovo mnenje o Máchovem epu bolj jasno; *Maj* je predstavil kot značilen primer romantike, vseh mu je bil način, kako je Mácha pokazal življenje takšno, kakršno je, torej neposredno in naravno in ne le srečno in lepo, zapisal pa je tudi, da je Mácha v tem pretiraval (prav tam: 100).

Poleg literarnih kritik so bili prvi odzivi na *Maj* tudi pesniški. Med ta literarna dela spadajo pesmi Sabine, Kuzmanega, Riegra ter Friča, v katerih se čuti vpliv Máchovega sloga in njegove metrike ter so polne aluzij na njegovo poezijo (Prokop 2007: 263). Kmalu po Máchovi smrti se je začel razvijati njegov kult (Pynsent 2010: 60–66), ki je močno zaznamoval recepcijo *Maja*. Ta je obrat v pozitivno smer doživela le nekaj let pozneje. V tem času so tudi Máchovi nasprotniki (npr. Tyl) omilili svoje mnenje, čeprav morda bolj iz pietete kot dejanske spremembe nazorov. Tyl je leta 1838 v nekem članku Mácho uvrstil med največje češke pesniške talente ter ga imenoval »genija«, kljub vsemu pa je še vedno vztrajal pri mnenju, da se je Mácha kljub svoji obetavnosti precenjeval, njegov *Maj*, ki ima nekaj »lepih cvetov in žgoče domišljije«, pa je na splošno neuspešen (Vašák 1981: 118).

V naslednjih letih je izšlo nekaj literarnih del iz pod peres Jaromira Rubeša (*Horymírův skok* (1838), *Deklamovánky* (1839) in *Pan Amanuensis* (1842)) in Tyla (*Rozervanec* (1840)), ki so *Maj* odkrito parodirala. Rubeš je v *Horimírovem skoku* parodiral žanr heroične pesnitve in Máchovo ne-češko temo. V zgodbi o Horimíru in Zdenki je črpal snov iz Hájekove *Kronike české*, ki je bila navdih mnogim preporodovcem; junak Horimír pobegne z vislic, Zdenka pa je preprosto kmečko dekle, ki se ubrani zapeljivcem, saj je »poštena češka lepotica« (Pynsent 2010: 81–82). Nasprotno Tylov *Rozervanec* ni komičen, temveč je »didaktična zgodba, ki svari pred samoljubnim romantizmom« (prav tam: 82). Tyl ni pretirano skrival, da je roman v veliki meri avtobiografski in da

je glavni junak Hynek pravzaprav sam Mácha, v romanu pa nastopita še Beata (Lori Šomková, Máchova zaročenka) ter Karel (Tyl sam). Hynek je sicer dober patriot, vendar se njegova literatura po Karlovem mnenju ne bo »nikoli prišla pri narodu, ker ni zrasla iz narodnega semena, ni nastala v njegovem duhu.« (prav tam: 82). S tem je meril tudi na Máchov *Maj*.

Eden prvih, ki se je *Maju* postavil v bran, je bil leta 1840 Máchov prijatelj Karel Sabina, ki je zapisal, da je bil Mácha »nedvomno najpomembnejši [češki] pesnik, o čemer pričata njegov posebni svetovni nazor in način pesnjenja« (Vašák 1981: 133). Sabina se je tudi obregnil ob moralizem čeških kritikov, ki so Mácho obsojali skepticizma in niso razumeli lirske narave njegove pesnitve (prav tam: 133).

Med postopnim spreminjanjem splošne družbene klime, ki se je odražalo tudi na sprejemanju Máchovih del, pa so se še vedno pojavljali kritiki, ki *Maja* niso odobraval, med njimi Karel Alois Vinařický, ki se je v svojem članku iz leta 1841 Čvrtý pohled na českou literaturu od r. 1836 do konce r. 1840 strinjal s Tomíčkovo kritiko iz leta 1836 (prav tam: 137).

Čprav so tudi Máchovi prejšnji nasprotniki pozivali k izdaji njegovih zbranih del (Vašák 1981: 140), je še pred tem leta 1844 v Pragi izšel nemški prevod *Maja*, ki je spet dvignil nekaj prahu. V časopisu *Květy* je bilo objavljeno kratko poročilo o izidu, v katerem je avtor (domnevno Tyl) odgovarjal na komentarje nemških bralcev, ki jim ni bilo po godu, da je v pesnitvi »malo domačega, češkega ali sploh slovanskega« in zapisal, da avtor odgovora »ne ve, zakaj bi bilo to v pesmi sploh potrebno« (Vašák 1981: 173), kar je precej presenetljiva izjava za narodnoprerdno kritiko, tem bolj izpod peresa Josefa Kajetána Tyla. Istega leta je izšla tudi pesnitev *Protichůdci* Václava Boemíra Nebeskega, ki se je očitno zgledoval pri obliki Máchove pesnitve in njegovi romantiki.

Prihodnjega leta (1845) je končno izšel prvi del zbranih Máchovih del z obširnim uvodom Karla Sabine. V uvodu je Sabina popisal Máchovo življenje in svoje spomine nanj, vključil nekatere odlomke Máchovih dnevnikov in pisem ter objavil tudi kritike *Maja*, ki so izšle takoj po njegovem izidu. Epu je spet stopil v bran ter jih označil za »sramoto naše kritike« (prav tam: 221).

Večina člankov iz petdesetih let 19. stoletja je obsojala ostre napade na *Maj*. Nasprotnikov ep praktično ni več imel, Máche pa se je prijel vzdevek »genialni pevec *Maja*«. Med tovrstne omembe spada tudi zapis o Máchi in njegovem *Maju* v *Pražských novinách* leta 1853, kjer je neznan avtor zapisal: »Máchov *Maj* se je srečal z velikim odporom, lahko rečemo kar s prezirom, takoj po pesnikovi smrti pa z nepravilno sramoto, s katero je avtorja romantičnega *Maja* obsipalo javno mnenje« (prav tam: 275).

Zapoznel polemičen odgovor na *Maj* je bila Erbnova pesem Zahořovo lože, ki je izšla v zbirki *Kytice z pověstí národních* (1853), torej zbirki pesmi, ki so nastale po zgledu ljudskih legend. Erben, ki se je tako kot Dobrovský trudil, da bi ohranil knjižno češčino iz 16. stoletja, je polemiziral tako z Máchovim svetovnim nazorom kot tudi

jezikovnimi inovacijami (Pynsent 2010: 38), čeprav se v nekaterih njegovih delih kljub temu čuti vpliv Máchove poetike (Prokop 2010: 264).

Zanimiv je članek Františka Bronislava Kořínka iz leta 1854, ki je nasprotoval slavljenju Máche kot nacionalnega pesnika. Mácho je sicer imenoval genija in patriota, vendar je poudaril, da svoje romantike ni (tako kot npr. Mickiewicz) združil z nacionalno zavestjo in da s tem za svoj narod ni storil ničesar. Mácha po njegovem ni razumel velike naloge, ki mu je bila namenjena kot pesniškemu geniju v času, ko so se ustvarjala velika nacionalna pesniška dela (Vašák 1981: 286–302). Nasprotno je Vincenc Vávra Haštalský leta 1856 v članku *Stručný obrys historie české literatury Mácho imenoval genija, njegov Maj pa »duhapolni«* (prav tam: 313).

Leta 1858 je izšel almanah *Maj*, pri katerem je sodelovala generacija t. i. *májevcev* (Jan Neruda, Vítězslav Hálek, Karel Erben, Božena Němcová, Karel Sabina, Josef Frič, od mlajših pa Adolf Heyduk, Rudolf Mayer, Karolína Světlá in Sofie Podlipská), ki si je Máchovo pesnitev vzela za vzor in se dokončno odvrnila od narodnoprerodne poetike »lahkih in cenenih pesmic«, namesto tega pa je želela češko književnost dvigniti na raven evropske (prav tam: 376). Čeprav so se starejši avtorji almanaha (npr. Sabina) še zgledovali pri Máchi, so se mlajši trudili slediti novim literarnim tokovom, zato jim Máchova poetika kot taka ni bila vzor, saj so njihova dela že prehajala v realizem. Mácha jim je bil nekakšen »duhovni oče«, saj so si tako kot on želeli preseči narodotvorno funkcijo literature (Hrabák, Jeřábek in Tichá 1984: 226).

5 Primerjava recepcij

Dejstvo je, da sta bili literarna in kritiška produkcija leta 1836 na Češkem veliko močnejši kot na Slovenskem³, zato je bil tudi odziv na Máchov ep toliko intenzivnejši kot odziv na *Krst*. Ta je doživel prvo omembo v tisku v primerjavi z *Majem* dokaj pozno, šele štiri leta po izidu (Malavašič leta 1840), medtem ko je prva recenzija *Maja* izšla že mesec po izidu (Tomíček leta 1836). Pesnitvi sta bili namreč objavljeni v obdobju Metternichovega absolutizma, ko je narodni prerod na Češkem že prešel v agitacijsko dejavnost, ki jo je podpirala močna publicistična infrastruktura, na Slovenskem pa je bil še vedno stvar zanimanja redkih izobražencev (Hroch 2000: 23).

Prvo, kar opazimo ob primerjavi, je, da je bilo odzivov na *Maj* več in da so bili ti bolj raznoliki, med njimi pa je prišlo tudi do ostrih nasprotij. Sprva je bila recepcija izrazito odklonilna (Čelakovský, Nejedlý, Tomíček, Chmelenský, Tyl), ogorčenost pa je bila odziv na intimno tragedijo likov, ki so družbeni izobčenci in zločinci ter pesimistično razmišljanje o minljivosti in »večnem ničū«, ki naj bi bilo tuje in »nečeško«. Proti štiridesetim letom so se začeli pojavljati prvi previdni zagovori pesnitve

³ Na Češkem so v tistem času ustanovili Češki narodni muzej, začeli izdajati več časopisov (med drugimi *Časopis českého musea*, literarni časopis *Květy* ter *Česko včelo*) ter ustanovili Češko matico, ki se je specializirala za izdajanje čeških knjig (Pánek in Tůma 2011: 304–05), medtem ko od leta 1800 do 1843 sploh ni izhajal noben časopis v slovenščini.

in romantizma (Tyl in Kuzmány). Máchovi prijatelji (Kuzmány, Sabina, Rieger, Frič) so se v svoji poeziji (predvsem v elegijah napisanih po Máchovi smrti) zgledovali pri njegovih jezikovnih inovacijah, rabi jamba, ritmu, prostemu verzu, jezikovnem eksperimentiranju itd., po drugi strani pa je v tem obdobju izšlo kar nekaj parodij *Maja* (izpod Rubeševega in Tylovega peresa). Recepcija *Krsta* je bila na začetku skromnejša, vendar glede na omembe v Prešernovi korespondenci skorajda enoznačno pozitivna. *Krst* je sicer za razliko od *Maja* ustrezal zahtevam prerodne literature – izguba ozemeljske in kulturne avtonomije Slovanov v 8. stoletju, ki jo obravnava pesnitev, je komajda prikrit namig na položaj slovenskega naroda v Prešernovem času – vendar se kljub na videz za prepoved neproblematični vsebini začnejo proti koncu štiridesetih pojavljati ambivalentnejše sodbe, ki spominjajo na zgodnje kritike *Maja*. Med tem je bila recepcija *Maja* od štiridesetih let naprej vse bolj pozitivna z le nekaj odstopanji, ki jih lahko opazimo pri zapoznelih negativnih odzivih Erbena in Kořineka. Ti premiki vsaj na Slovenskem nekako sovpadajo s prehodom narodnega preroda iz Hrochove faze A v fazo B, ko se dejavnost izobražencev razvije v agitacijsko dejavnost, kar bi lahko razložilo potrebo po bolj bojeviti narodnoprerdni poeziji.

V štiridesetih letih je začel *Krst* vplivati tudi na slovensko literaturo (Žemlja 1841, 1843). Žemlja se je pri *Krstu* zgledoval na oblikovni ravni, na vsebinski ravni pa naj bi šlo za narodnoprerdni »popravek« Prešernovega dela (Hladnik 2002: 201). Z razvojem nacionalnega gibanja v smeri agitacije je v časopisnih omembah začela prihajati v ospredje nacionalna ideja *Krsta*, ki je začel veljati za ključno besedilo slovenskega preroda – Bleiweis, ki je bil pozneje do Prešerna sicer zadržan, je uredil ponatis pesnitve in ga postavil na piedestal najboljše slovenske poezije. Tudi na Češkem je v tem obdobju (leta 1845) *Maj* doživel prvi ponatis s spremno Karla Sabine, pa tudi njegovi nasprotniki so začeli postajati pesnitvi bolj naklonjeni, o čemer priča domnevno Tylov zagovor ne-nacionalne teme *Maja*, ki je izšel ob nemškem prevodu epa.

Prelomnico v sprejemanju obeh pesnitev predstavlja leto 1848. V času marčne revolucije je vrednotenje *Krsta pri Savici* na splošno ostalo pozitivno, a v tekstih so namesto afirmativnih sodb povezanih z vero v ospredje stopila vprašanja, povezana z nacionalno ideologijo. Rizzi je v kritiki iz leta 1849 hvalil Prešernovo upoštevanje evropskega literarnega kanona in politično zmernost. Opazke bojevitejših prepovedovcev, kot je bil npr. prevajalec Rizzijevega članka, pa vendarle kažejo na to, da vsebina *Krsta* kljub nacionalni temi ni zadosti učinkovito razširjala nacionalističnih idej. Ti zapozneli odzivi spominjajo na kritike Máchove poezije skoraj deset let prej, v njih pa je že jasen vpliv nacionalistične ideologije, ki za svoje potrebe zahteva pozitivno naravnano narodnoprerdno poezijo.

Medtem ko je na Slovenskem okoli 1848 narodno gibanje počasi doseglo vrhunec faze patriotske agitacije, je pri Čehih prešlo iz faze agitacije v fazo vzpona masovnega nacionalnega gibanja, ki hkrati pomeni tudi vrhunec čaščenja kulturnih svetnikov (Dović 2016: 32), kar bi lahko razložilo Máchov vzdevek »genialni pevec *Maja*« in manj zapisov, posvečenih samemu epu. Če se v petdesetih letih intenziteta omemb *Maja* zmanjša (razen zapoznelih negativnih odzivov Erbena in Kořineka), se pri *Krstu*

v tem obdobju poveča število intertekstualnih navezav v literarnih delih. V primerjavi s češkimi literarnimi deli, ki so se navezovala na *Maj* in so imela za namen predvsem smešenje njegove vsebine, so avtorji z navezavami na *Krst* pesnitvi priznavali mesto v samem vrhu kanona, o čemer priča npr. Mencingerjev *Vetrogončič*. V tem obdobju pride *Krst* tudi v didaktično gradivo (Janežičeva slovnica), recepcija pa se posveča narodnoprerednim aspektom pesnitve z izjemo kritike Janka Pajka, ki se je pri interpretaciji *Krsta* še vedno osredotočal na Prešernovo versko prepričanje. Zanimivo je, da klici k bolj bojeviti poeziji, kot je *Krst*, v tem času zamrejo, vse bolj (po Prešernovi smrti) pa se uveljavlja kult pesnika, ki je dosegel svoj vrhunec šele ob koncu 19. stoletja.

Maj je postal priznan kot kanonsko delo z izidom almanaha *Maj*, ki je oznanil novo smer v češki književnosti, *Krst* pa je vztrajal na položaju nacionalne pesnitve vse od prve objave in se mu je ta vloga ob ponatisu *Poeziji* s Stritarjevo spremno besedo le še dokončno potrdila.

6 Sklep

Če potegnemo vzporednice med recepcijo *Maja* in *Krsta*, lahko opazimo nekakšno zrcalno sliko; kritike *Maja* so bile sprva močno odklonilne, razlogi za to pa so izhajali iz Máchovega odmikanja od narodnopreredne tematike ter (tuje) romantične estetike. S časoma je nacionalistični diskurz v omembah *Maja* postal blažji in v ospredje so začeli prihajati argumenti, povezani z Máchovim pomenom za razvoj češke literature, sama apolitična vsebina *Maja* pa je bila potisnjena ob rob. Tako pojmovanje njegovega dela je bolje služilo narodnopreredni agendi; *Maj* je torej v drugi polovici 19. stoletja doživel apropiacijo s strani narodnopreredne buržoazije kljub Máchovemu odkritemu ironiziranju nacionalistične ideologije. Kanonizacija *Krsta* je po drugi strani potekala bolj neenakomerno; na začetku je bila pesnitev neproblematizirana, v času okoli marčne revolucije pa so postale kritike tudi negativnejše, saj *Krst* kljub vsebini, ki se navezuje na nacionalno zgodovino, ni v celoti ustrezal narodnopreredni poetiki. Šele v šestdesetih letih je s podobnim premikom v razvoju narodnoprerednega gibanja, kot se je zgodil na Češkem, ter povečane publicistične in politične dejavnosti postala pomembnejša kanonizacija Prešerna kot kulturnega svetnika, pri njegovi poeziji in s tem tudi pri *Krstu* pa je prišla v ospredje njena estetska kvaliteta.

VIRI IN LITERATURA

- Anonimno, 1855: Z Blejskiga jezera. *Zgodnja danica: katoliški cerkveni list* 8/1. 4. Na spletu.
- Janez BLEIWEIS, 1844: Opomba. *Kmetijske in rokodelske novice* 2/29. 114. Na spletu.
- Janez BLEIWEIS, 1875: Literarna zapuščina doktorja Franceta Prešerna: *Letopis matice slovenske za 1875*. Ur. I. Tušek in M. Pleteršnik. Ljubljana: Matica slovenska. Na spletu.

- Marijan DOVIĆ, 2013: »Češki Prešeren«: Slovenska recepcija Máchovega kulta. *Slavistična revija* 61/3. 461–75.
- Marijan DOVIĆ, 2016: Kanonizacija kulturnih svetnikov: Analitični model. *Kulturni svetniki in kanonizacija*. Ur. M. Dović. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Marijan DOVIĆ in Jón Karl HELGASON, 2017: *National Poets, Cultural Saints: Canonization Commemorative Cults of Writers in Europe*. Leiden; Boston: Brill.
- Fran ERJAVEC, 1934: Kako se je slinarju z Golovca po svetu godilo. *Zbrano delo I*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna. 148–56.
- Alfonz GSPAN, 1960: Rizzi, Vincenc (1816–1856). *Slovenski biografski leksikon: 9. zv. Raab - Schmid*. Ljubljana: SAZU.
- Miran HLADNIK, 2002: Dve povesti v verzih iz prve polovice 19. stoletja. *Romantična pesnitev: Ob 200. obletnici rojstva Franceta Prešerna*. Ur. M. Juvan. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Josef HRABÁK, Dušan JEŘÁBEK in Zdeňka TICHÁ, 1984: *Průvodce po dějinách české literatury*. Praga: Panorama.
- Miroslav HROCH, 1995: National Self-Determination from a Historical Perspective. *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne Des Slavistes* 37/3–4. 283–99.
- Miroslav HROCH, 2000: *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*. New York: Columbia University Press.
- Anton JANEŽIČ, 1854: *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim in glagoliškim berilom za Slovence*. Celovec: E. Liegel. Na spletu.
- Balant JANEŽIČ, 1852: Žertvovanje na Savi. *Slovenska bčela* 3/1–3. 3–6, 12–14, 17–20. Na spletu.
- Andraž JEŽ, 2012: Zveze Stanka Vraza s češko literaturo. *Jezik in slovstvo* 59/4. 111–19.
- Marko JUVAN, 1990: *Imaginarij Kersta v slovenski literaturi: Medbesedilnost recepcije*. Ljubljana: Revija Literatura.
- Marko JUVAN, 2012: *Prešernovska struktura in slovenski literarni sistem*. Ljubljana: LUD Literatura.
- Marko JUVAN, 2016: *Imaginarij Krsta v slovenski literaturi: Medbesedilnost recepcije. Druga, popravljena in dopolnjena, elektronska izdaja*. Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU (eZmono). Na spletu.
- Janko KOS, 2002: Krst pri Savici v luči kritik in interpretacij. *Prešeren in krščanstvo*. Ljubljana: Slovenska matica. 81–116.
- Jernej KOSI, 2013: *Kako je nastal slovenski narod. Začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja*. Ljubljana: Sophia.
- Erwin KÖSTLER, 2002: Prešernov Krst in Máchov Máj: Podobnosti in različnosti v recepciji dveh »nacionalnih epov«. *Romantična pesnitev: Ob 200. obletnici rojstva Franceta Prešerna*. Ur. M. Juvan. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 329–34.
- Fran LEVSTIK, 1953: Ježa na Parnas. *Zbrano delo 3*. Ljubljana: DZS. 43–152.
- Albinca LIPOVEC, 1981: Karel Hynek Mácha in France Prešeren. *Jezik in slovstvo* 27/2–3. 57–61.

- Fran MALVAŠIČ, 1840: Slovenische Literaturzustände während des letztverflossenen Jahrzehends 1830–1839. *Carniolia* 3/54 str. 213; 3/55 str. 217–19. Na spletu.
- Janez MENCINGER, 1961. Vetrogončič. Janez Mencinger: *Zbrano delo 1*. Ljubljana: DZS. 41–76.
- Janko PAJK, 1864: Preširn in Petrarka. *Kmetijske in rokodelske novice* 22/24. 192–93. Na spletu.
- Jaroslav PÁNEK in Oldřich TŮMA, 2011: *A history of the Czech lands*. Praga: Charles University, Karolinum Press.
- Boris PATERNU, 1989: *Modeli slovenske literarne kritike (Od začetkov do 20. stoletja)*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Boris PATERNU, 2006: Kako brati »Krst pri Savici«. *Slavistična revija* 54/3. 283–93.
- Urška PERENIČ, 2010: *Empirično-sistemska raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Ljubljana: ZSDSD (Slavistična knjižnica, 16).
- Urška PERENIČ, 2012: Čitalništvo v perspektivi družbenogeografskih dejavnikov. *Slavistična revija* 60/3. 265–382.
- Dušan PIRJEVEC, 1978: *Vprašanje o poeziji. Vprašanje naroda*. Maribor: Obzorja.
- France PREŠEREN, 1974: *Pesnitve in pisma*. Ljubljana: MK.
- Dušan PROKOP, 2010: *Knih o Máchově Máji*. Praga: Academia.
- Robert B. PYNSENT, 2010: Mácha, the Czech National Poet. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th centuries. Volume IV: Types and Stereotypes*. Ur. M. Cornis-Pope in J. Neubauer. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 56–85.
- Vincenc RIZZI, 1849: Poezije doktorja Franceta Prešerna. *Slovenija* 2/104. 416. Na spletu.
- Dimitrij RUPEL, 1976: *Svobodne besede (od Prešerna do Cankarja)*. Koper: Lipa.
- Aleksandr STICH, 1987: Prešeren in Macha. *Sodobnost* 35/2. 207–19.
- Josip STRITAR, 1866: Preširmove poezije. France Prešeren: *Pesmi Franceta Preširna, s pesnikovo podobo, z njegovim životopisom in estetično-kritičnim uvodom*. Ljubljana: O. Wagner. Na spletu.
- Luka SVETEC, 1851: Vladimir in Kosara. *Slovenska bčela* 2/1–5. 4–7, 19–23, 35–38, 51–54, 69–72. Na spletu.
- Lovro TOMAN, 1850: O Prešernovim spominku. *Kmetijske in rokodelske novice* 8/15. 61. Na spletu.
- Janez TRDINA, 1952: Pretres slovenskih pesnikov. *Zbrano delo 4*. Ljubljana: DZS. 188–208.
- Pavel VAŠÁK (ur.), 1981: *Literární pouť Karla Hynka Máchy: Ohlas Máchova díla v letech 1836-1858*. Praga: Odeon.
- Jonatan VINKLER, 2004: »Tisk a papír jsou výborné.« – Prešeren in Mácha v primežu nacionalizma. *Prevajanje besedil iz obdobja romantike: 29. prevajalski zbornik*. Ur. M. Ožbot. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 245–66.
- Marko ZAJC in Janez POLAJNAR, 2012: *Naši in vaši: Iz zgodovine slovenskega časopisnega diskurza v 19. in začetku 20. stoletja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Miloš ZELENKA, 2014: K izbranim problemom narodnega preroda: oscilacija romantike z realizmom kot primerjalni problem. *Slavistična revija* 62/1. 109–19.
- Jožef ŽEMLJA, 1843: *Sedem sinov*. Ljubljana: samozaložba. Na spletu.

SUMMARY

This paper compares the receptions of two national poems, France Prešeren's *The Baptism on the Savica* and Karel Hynek Mácha's *May*. Both were first published in 1836 and by the end of the 19th century were considered "national poems" of their respective national literatures. However, despite this similar outcome, the processes of their canonization differed greatly. These processes were strongly tied to the development of the Slovene and Czech national revivals, both of which were primarily language-based, while the literatures of these nations served as one of the main tools for the dissemination of nationalist ideologies. By comparing the reception of these works from 1836 to 1853 (*May*) and 1866 (*The Baptism on the Savica*)—the years by which they were firmly canonized—we discover similarities and differences in the development of these processes and how they reflect the political and social changes of the time. The reception of *May* was at first almost exclusively negative, which stemmed from the poem's deviation from revivalist poetics and (foreign) Romantic aesthetics. Later, closer to the 1850s, critics' views softened and they started to praise Mácha's importance for the development of Czech literature, while the apolitical content of *May* was deemphasized. On the other hand, the reception of Prešeren's *The Baptism on the Savica* was at first unanimously positive, while around the time of the March revolutions its reception became slightly more ambivalent, which shows that despite the national subject matter, it did not entirely correlate with revivalist poetics. Only when literature ceased to be the main medium of the dissemination of national ideology, and national revivals shifted from primarily cultural to political movements, did both poems begin to be appreciated for their aesthetic value.

UDK 821.162.1.09-1"1980/1990":351.751

Wiktor Gardocki

Univerza v Białystoku

w.gardocki@uwb.edu.pl

CENZURA POEZIJE V 80. LETIH 20. STOLETJA. PRAVNI POGOJI IN PRAKSA¹

Članek se loteva teme cenzuriranja poezije na Poljskem v 80. letih 20. stoletja. V prvem delu opisuje s književno ustvarjalnostjo povezano zapleteno pravno in politično situacijo, med drugim številne spremembe v zakonu o cenzuri. V nadaljevanju je predstavljena založniška zgodovina cenzuriranih ali zaseženih pesmi. Članek temelji na obširni arhivski poizvedbi, v znatnem delu v varšavskem Arhivu novih spisov (polj. Archiwum Akt Nowych, AAN).

Ključne besede: Poljska ljudska republika (PLR), Glavni urad za nadzor tiska, publikacij in videa (GUKPPiW), književnost, pisatelji

This article examines the topic of poetry censorship in the 1980s. The first part discusses the complex legal and political conditions, including subsequent changes to the Censorship Act (Ustawa o cenzurze), as they relate to the literary works. Next, I present the publishing history of censored poems and poems withheld from publication. The article is based on extensive archival research. Most of the documents I examine have not previously been published.

Keywords: Polish People's Republic, The Main Office of Control of Press, publications and shows, literature, writers

1 Uvod

Namen tega članka je rekonstruirati in opisati uredniško zgodovino izbranih pesniških del, ki so jih v 80. letih poskušali objaviti v uradnem obtoku. Merilo izbire tovrstnih primerov je stopnja njihove zapletenosti in želja predstaviti vzroke in raznolikost cenzorskih posegov, različnih načinov poseganja ter različnih posledic delovanja cenzure. Pomembno merilo je tudi politični status določenega avtorja in umetniška kakovost besedila. V uvodu je opisana zapletena pravna situacija, ki je v tistem obdobju urejala obstoj in delo urada za nadzor. S pomočjo dostopa do arhivskih dokumentov iz zbirke Glavnega urada za nadzor tiska, publikacij in videa (polj. Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, v nadaljevanju GUKPPiW)² bom skušal povzeti danes razpršeno védenje o tej temi. Glede na to, da objava pesmi, napisanih v 80. letih, v takratnem zgodovinsko-literarnem kontekstu ni bila mogoča, bom poskušal ta kontekst

---

¹ »The Project is financed from the grant received from the Polish Ministry of Science and Higher Education under the Regional Initiative of Excellence programme for the years 2019-2022, project number 009/RID/2018/19, the amount of funding 8 791 222,00 zloty.«

² Obravnaval sem skoraj petsto arhivskih enot o cenzuriranju literature v 80. letih. Arhivska enota ima od nekaj do celo tristo strani. Posamezne mape vsebujejo dokumente, ki so jih pripravili v Glavnem uradu za nadzor tiska, publikacij in videa v letih 1945–1989, na primer *Informacje ...*, v katerih je mogoče najti informacije o zaseženih in cenzuriranih književnih besedilih.

rekonstruirati in odgovoriti na vprašanje: kaj in kje naj bi bilo objavljeno, in če je bilo – s kakšnimi spremembami.

2 Pravni pogoji

Osemdeseta leta lahko razdelimo na tri cenzorska »obdobja«. Prvo je bilo relativno kratko, saj je trajalo do razglasitve vojnega stanja³ decembra 1981. Takrat so pripravili in sprejeli nov zakon o cenzuri (z dne 31. julija 1981), ki so ga pozneje dvakrat spremenili in zaostri. Tudi drugo obdobje, tj. čas vojnega stanja, je bilo razmeroma kratko (13. 12. 1981–22. 7. 1983), četudi v smislu literarnega ustvarjanja – zlasti tistega, ki ga je zasegla cenzura in tistega, ki je bilo objavljeno v drugem obtoku – daleč najbolj intenzivno. Tretje obdobje je trajalo približno od sredine leta 1983 do leta 1988, ko je bil zakon o cenzuri liberaliziran. Omeniti velja, da so v 80. letih na Poljskem delovali trije literarni obtoki: uradni, ki ga je nadzoroval GUKPPiW; drugi obtok (podzemni, onkraj cenzure, od leta 1977⁴) ter emigracijski. Osemdeseta leta so del obdobja, ki ga v poljski književnosti včasih označujejo z imenom »črna luknja« ali »medobdobje«.

V 80. letih se je nekajkrat spremenila pravna podlaga za preventivno cenzuro. Do julija 1981 je še veljal odlok o ustanovitvi GUKPPiW s 5. julija 1946. Po družbenih protestih ter določilih, ki so jih dosegli na t. i. avgustovskem sporazumu leta 1980, se je na Poljskem odvila bolj ali manj uradna razprava o novem zakonu o cenzuri. V GUKPPiW so sprejeli odločitev, da bodo nekatere predpise, ki bodo začeli veljati šele skupaj z zakonom dne 31. julija 1981 uporabljali že prej kot »dejanje politične dobre volje, ki ustreza duhu časa«.⁵

Vendar pa je bilo treba določena vprašanja kar najhitreje urediti. V luči novega zakona so se med drugim ukvarjali z vprašanjem, kaj storiti z direktivami, tj. s preskriptivnimi sezname prepovedanih imen.⁶ Ena zadnjih direktiv je bila uveljavljena še leta 1980. V začetku maja leta 1981 je predsednik GUKPPiW Stanisław Kosicki v pismu vodji Oddelka za tisk, radio in televizijo Centralnega komiteja Poljske združene delavske stranke (PZPR) Józefu Klasi pisal, da so direktive, ki zadevajo priimke v tujini živčih oseb, deloma še veljavne. Hkrati je dodal: »zakon, ki naj bi v kratkem začel veljati, naravnost prepoveduje uporabo predmetnih direktiv«. Pismu je bil priložen tudi seznam avtorjev v emigraciji, za katere je t. i. »zaznamek«, tj. vpis na seznam še vedno

³ Vojno stanje (polj. stan wojenny) je izredno stanje, ki je bilo na Poljskem razglašeno 13. decembra 1981. Ob razglasitvi je bila podana obrazložitev, da je namen preprečiti morebiten vstop sovjetske vojske v državo. V času vojnega stanja so bili številni politični nasprotniki aretirani in zaprti, umrlo je približno 40 ljudi. Vojno stanje je bilo prekinjeno 31. decembra 1982, 22. julija 1983 pa dokončno odpravljeno.

⁴ Drugi obtok je bil v razumevanju takratnega prava nezakonit. Za razlikovanje med knjigami, izdanimi na Poljskem v uradnem obtoku, od tistih, objavljenih »v podzemlju«, za slednje uporabljam oglete oklepaje, npr.: [Varšava, 1980] oziroma, če gre za časopis [*Nowy Zapis*, 1983].

⁵ Gre za obdobje 31. 7.–1. 10. 1981.

⁶ Dolga leta so v GUKPPiW obstajali redno aktualizirani sezname avtorjev, katerih dela je bilo prepovedano objavljati, njihovih imen pa se ni smelo omenjati na straneh časopisov in knjig.

veljal.⁷ V odgovoru je Klasa podprl mnenje Kosickega in predlagal »prehod na nadzor vsebine«. ⁸ Kljub temu, da so se v Uradu že zavedali, da bi jih bilo treba postopoma umakniti, je del »začnih« direktiv preživel vse do julija 1981.

31. julija 1981 je bil na Poljskem sprejet nov, milejši zakon o cenzuri. Veljati je začel dva meseca pozneje, 1. oktobra. Ime ustanove so spremenili v Glavni urad za kontrolo publikacij in videa (polj. Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk, GUKPiW); od takrat naprej naj bi bile njegove odločitve bolj »transparentne«. Ukinili so dotedanjo prakso preprečevanja objave zgolj na podlagi avtorjevega priimka. Uvedli so možnost pritožbe nad odločitvami GUKPiW pri vrhovnem upravnem sodišču in obvezno označevanje cenzuriranih delov v objavljenih publikacijah, najpogosteje z »[----]« (Bafia 1986: 193).

Zaradi drugega člena, ki je bil eden najpomembnejših v vsem zakonu, so potekale debate v zvezi z obsegom delovanja GUKPiW, zlasti zaradi formulacij, s pomočjo katerih so lahko osebe, ki so nadzirale besedila, lahko utemeljile praktično vsako negativno odločitev glede objave. Vendar pa je zaradi uvedbe vojnega stanja nov zakon veljal zgolj dobrih deset dni. Pravni pogoji so se znova zaostriili, skupaj z vojnim stanjem se je vrnil oster in natančen nadzor besedil.

Uvedba represije je privedla do začasne »paralize« družbene komunikacije. Oblast je prekinila delovanje celotnega tiska z izjemo dveh časopisov (*Trybuna Ludu*, glasila Poljske združene delavske stranke in *Żołnierz Wolności*, glasila Ministrstva za narodno obrambo). Internirali so številne pisatelje.⁹ Najhujše prepovedi niso veljave ves čas trajanja vojnega stanja. Že v drugi polovici leta 1982 je bilo dovoljeno ponovno izhanje nekaterih časopisov.¹⁰

Do naslednjih pravnih sprememb je prišlo že po prekinitvi, nato pa ukinitvi vojnega stanja. 28. julija 1983 je bila sprejeta novela zakona o cenzuri. Na kakšen način so interpretirali njegova določila, oziroma kako so z njimi manipulirali, pokaže Zofia Radzikowska na primeru alineje 6.2 1. točke 2. člena, oziroma 3. člena zakona o cenzuri (1990: 10–30). Prenovljeni zakon, dopolnjen z omenjenimi, večpomenskimi odstavki, je veljal do konca obstoja Poljske ljudske republike. To je opaziti tako v dnevnem tisku, kot v knjigah, kjer so ostale oznake, npr. v obliki »[----]«, ki pričajo o tem, da je bilo na tistem mestu izrezano celotno besedilo ali njegov del.

⁷ Med drugim Zygmunt Bauman, Henryk Grynberg, Witold Jedlicki, Leszek Kołakowski, Jan Kott, Maria Kurecka, Alicja Lisiecka, Kalman Segal, Leopold Tyrmand, Andrzej Wirth, Witold Wirpsza, Stanisław Wygodzki.

⁸ Arhiv novih spisov (polj. Archiwum Akt Nowych, v nadaljevanju: AAN) v Varšavi, GUKPiW, št. 1627 (308/29), l. 57–64.

⁹ Med njimi so bili: Jacek Bocheński, Andrzej Drawicz, Andrzej Kijowski, Anka Kowalska, Józef Kuśmierek, Andrzej Szczypiorski, Andrzej Werner, Wiktor Woroszyński, Lothar Herbst, Grzegorz Musiał, Antoni Pawlak, Jan Polkowski.

¹⁰ Prva številka tednika *Tygodnik Powszechny* je denimo izšla 23. maja 1982 (označena kot št. 1–21).

Za raziskovanje cenzure poljske književnosti v 80. letih je ključno arhivsko gradivo – večina je shranjenega v enoti GUKPPiW v varšavskem Arhivu novih spisov, AAN. Pri tem gradivu pa gre za drugačno vrsto pomanjkljivosti kakor v primeru dokumentov z začetka dejavnosti urada za cenzuro (Pawlicki 2001: 17; Budrowska 2009: 17). V devetem desetletju 20. stoletja so uradniki delali zgolj izvlečke iz posegov v besedila. Kljub temu, da je večina preživela v obliki formularjev, ki povzemajo vse posege urada, pa bomo zaman iskali posege, ki so jih v danem obdobju opravili konkretni uradniki. Dokumente so v Glavnem uradu uničevali redno, skladno s proceduro: napotke in navodila po dvajsetih dneh, *Sprotnne informacije* po dveh mesecih, »pomožna gradiva pa takoj potem, ko so se seznanili z vsebino« (Budrowska 2015: 304). Kljub tem proceduram in navodilom so se obširni povzetki posegov v obliki zbirnih, obdobjnih »informacij« ohranili praktično v celoti.

Kljub temu, da so del dokumentacije uničili, so imeli cenzorji dostop do natančnih informacij o tem, kateremu besedilu, kdaj in v kateri publikaciji so že prepovedali objavo, oziroma kakšne posege so v njem opravili prej – pripisi o tem se nahajajo pod nekaterimi posegi.¹¹ Ob cenzuri književnega dela in z dostopom do teh informacij se je hkrati dalo vplivati tudi na njegovo recepcijo. Kako? Na primer s poseganjem v intervju z njegovim avtorjem ali v časopisno recenzijo.¹²

Najdragocenejše informacije, kot so na primer označevanja posegov (skupaj z morebitnim bibliografskim naslovom) in fragmenti cenzuriranih ali zaseženih del, se najde v dokumentih, naslovljenih z »*Informacije*«. Na prelomu 70. in 80. let ter v 80. letih so jih v GUKPPiW pripravljali ciklično. Znotraj njih lahko razlikujemo:¹³ *Informacije o tekočih posegih*¹⁴ (vodili so jih od 1981 do 1990), *Dnevne informacije o posegih* (1976–1981), *Mesečne informacije o posegih* (1976–1981, 1981–1989), *Informacije o posegih v katoliške publikacije – kvartalne in mesečne* (1976–1981).

Poleg tega so v 80. letih v uradu med drugim¹⁵ sestavljali *Informacije z napotki*¹⁶ (1976–1981), kjer so beležili opombe, priporočila, posege, spregledane dele, navajali časopisne naslove, v katerih so kaj črtali, prilagali cenzurirana besedila; *Problemske elaborate za zunanjo uporabo* (1985–1989), kjer se pojavljajo sklopi posegov, informacije o posegih (tudi količine), fragmenti del ali njihove celotne različice, pa tudi uradni zaznamki; *Elaborate za lastne potrebe* (1985–1989), ki prav tako vsebujejo zaznamke, primere posegov (med drugim neupravičenih, imenovanih »odvečni«); *Mesečne informacije z napotki* (1977–1980), v katerih so obravnavani neutemeljeni

¹¹ Obstaja verjetnost, da so poleg *Informacij o tekočih posegih* pripravljali tudi same sezname posegov z navedbo avtorjevega priimka, naslova dela ter datumom posega, vendar do sedaj tega ni bilo mogoče potrditi.

¹² Leta 1982 so bili narejeni posegi v zbirko Jerzjja Ficowskega *Gryps i errata* – nato so sledili časopisnim recenzijam cenzuriranega dela in zasegli eno, ki naj bi bila objavljena v časopisu *Tygodnik Powszechny*. Prav tako leta 1982 so prvič zasegli roman *Kapitan* Jana Józefa Szczepańskega, nato pa cenzurirali odlomke intervjuja z njegovim avtorjem v časopisu *Więzi*, v katerem je omenil to temo.

¹³ Dokumenti so last Odseka za usmerjanje in dokumentiranje ter Oddelka za informiranje in nadzor.

¹⁴ V letih 1975–1977 pod naslovom: *Dnevne informacije o opravljenih posegih*.

¹⁵ V Odseku za usmerjanje in dokumentiranje ter Oddelku za informiranje in nadzor.

¹⁶ V letih 1979–1980 pod naslovom: *Mesečne učne informacije*.

posegi, cenzorski spregledi (zlasti v dnevnem tisku), fragmenti del, citirani so članki. Prav v mapah s takšnimi naslovi se najdejo posegi, ki zadevajo književnost. Razpršeni so med številnimi drugimi zabeleženimi ingerencami z vseh področij življenja: politike, gospodarstva, ekonomije, informacijah o tekočih dogodkih na Poljskem in po svetu.

3 Praksa

O poeziji 80. letih se je pogosto pisalo.¹⁷ Objavljenih je bilo tudi nekaj člankov in antologij del iz tega obdobja, med njimi največ takšnih, ki obravnavajo tematiko vojnega stanja.¹⁸ Na kakšen način lahko opredelimo pesmi, ki jim je cenzura v 80. letih preprečevala objavo? Na to vprašanje je pred 30 leti skušal odgovoriti Stanisław Barańczak, ko je iskal ustrezen naslov za antologijo pesmi, ki jo je pripravljal. Termin, ki ga je predlagal je sicer širši in se ne nanaša zgolj na poezijo 80. let: »Poezija pričevanja in upora« (Barańczak 1989: 8). To poimenovanje se ne nanaša zgolj na ozko, »politično« interpretacijo, temveč kaže na univerzalni smisel književnega ustvarjanja, ki je zapis določenih izkušenj.

Označevanje poezije 80. let kot zgolj »politične«, stoječe nasproti oblasti, se zdi preozko in enodimenzionalno. Vendar pa se je izkazalo, da takšno pojmovanje zelo dobro povzema interpretativne sheme cenzorjev: v poezijo so najpogosteje posegali prav zaradi široko razumljene politične tematike – pesem, v kateri so zaznali kakršnekoli navezave (dobesedne, metaforične, alegorične) na »tekočo situacijo«, je bila cenzurirana, oziroma je bila njena objava preprečena. Če je bil poseg opravljen zaradi t. i. »zaznamka« na priimek, je bila delu preprečena objava ne glede na tematiko. V uradu za nadzor so se pravzaprav v enaki meri bali same pesmi, kakor tudi njene možne interpretacije.

Takšna doslednost uradnikov GUKPiW se je ohranila še dolgo po avgustu 1980, pravzaprav vse do konca 80. let prejšnjega stoletja. Po drugi strani pa je mnogo del, ki so bila označena kot politično nekorektna do bralcev prišlo zahvaljujoč drugemu obtoku ter objavam poljske književnosti, ki so izhajale na emigraciji.

Na objavljanje so v 80. letih (do spremembe zakona 31. julija 1981) lahko pozabili avtorji, ki jih je oblast označila za »neugodnek«. Njihovi primki so bili med drugim navedeni v *Črni knjigi cenzure LRP* (polj. *Czarna księga cenzury PRL*), izdani leta 1976,

¹⁷ Ryszard Matuszewski, *Literatura polska 1939-1991*, Varšava, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1995; Przemysław Czaplinski, Piotr Śliwiński, *Literatura polska 1976-1998*, Krakov, Wydawnictwo Literackie, 2000; Stanisław Burkot, *Literatura polska 1939-2009*, Varšava, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010; Tadeusz Drewnowski, *Literatura polska: Próba scalenia: obiegi, wzorce, style*, Krakov, »Universitas«, 2004.

¹⁸ Npr. *Poezja stanu wojennego. Antologia*, ur. Inga (Iwona Smolka), Jot Em (Jarosław Markiewicz), Spectorator (Leszek Szaruga), London, Puls, 1982; *Noc generatów. Zbiór poezji wojennej 13 XII 1981 – 13 II 1982*, Varšava, Wojenna Oficyna Wydawnicza, 1982; *Polska po 13 grudnia 1981: pejzaż poetycki*, ur. Jan Marty (Jarosław Markiewicz), Marek Mayer (Ryszard Holzer), Lund, Independent Polish Agency, 1984; *Na skrzyżowaniu Azji i Europy. Wiersze polskie 1980-1984*, ur. Stanisława Stelmachowa (Anna in Tadeusz Patrzyłko), Wrocław, Oficyna Wydawnicza im. Grzegorza Przemyska, 1985; *Poeta pamięta: antologia poezji świadectwa i sprzeciwu 1944-1989*, ur. Stanisław Barańczak, Varšava, Niezłomni, 1989; Anna Skoczek, *Poezja świadectwa i sprzeciwu: stan wojenny w twórczości wybranych polskich poetów*, Krakov, SMS, 2004; Anna Skoczek, *Poezja stanu wojennego: antologia wierszy, piosenek, kontrafaktur, parafraz i fraszek*, Krakov, Wydawnictwo Dante, 2004.

nato pa še 1977.¹⁹ Med pesniki, ki jih je še na začetku 80. let bremenil »zaznamek« so bili med drugim Wiktor Woroszyński, Stanisław Barańczak in Czesław Miłosz. Položaj Miłosza se je spremenil v trenutku, ko je prejel nobelovo nagrado.²⁰

Cenzuriranje pesniških del, zaseganje njihovih odlomkov ali del v celoti je moglo vplivati na način dojemanja takratne poezije kot angažirane, politične, enodimenzionalne. V primeru nekaterih del je resnično težko govoriti o drugačni interpretaciji, vendar pa sta posploševanje in takšno razumevanje skoraj celotne poljske poezije 80. let preveč preprosta (Matuszewski 1995: 194–195; Czaplinski, Śliwinski 1998: 94).

V GUKPİW se niso ozirali na generacijske razlike.²¹ Uradniki so na vsa literarna dela gledali enodimenzionalno in v njih ne glede na literarni tok, poetiko ali zgodovinsko obdobje iskali vsebine, ki jih je bilo mogoče pripisati aktualni družbeno-politični situaciji. Zato so sprejeli poenostavljeno interpretativno shemo, skozi katero so poskušali ujeti zgolj »aktualne« motive: metafore, alegorije ali aluzije, sem ter tja neposredne formulacije. Preprečevali so torej objavljanje vsebin, ki bi lahko bile razumljene kot prizadevanja za svobodo in to utemeljevali z »grožnjo (za) državno varnost«²² ali »napadom na ustavna načela zunanje politike LRP in njene zaveznice«.²³

Iz dokumentacije urada je razvidno, da so v 80. letih »neugodne« pesmi poskušali objavljati zlasti v tiskcu – večino zaseženih besedil so v tisk oddajala uredništva časopisov. Izmed vseh časopisov je bil daleč najostreje nadzorovan tednik *Tygodnik Powszechny*: vanj so posegali v praktično vsaki številki, ti posegi pa so podrobno opisani v *Informacjach* ....

4 Primeri

Leto pred uvedbo vojnega stanja je bila v cenzurni pregled poslana pesem enega od predstavnikov generacije Novi val (polj. Nowa Fala), Stanisława Barańczaka. V pesmi *21.12.79: But why*²⁴ je pesnik na ironičen način pokazal soočenje človeka z Zahoda s komunistično Poljsko. Po obisku Varšave je mlada Američanka polna začudenja, tamkajšnje situacije ne more razumeti:

¹⁹ Eden od uradnikov, Tomasz Strzyżewski, je tajne dokumente odnesel iz krakovske izpostave GUKPİW in jih leta 1977 prepeljal na Švedsko.

²⁰ O odnosu cenzure do Miłosza pred in po prejemu nobelove nagrade pišem v drugem članku: Wiktor Gardocki, *Rzecz o nieistnieniu Czesława Miłosza (1979–1981)*, v: "1984." *Literatura i kultura schyłkowego PRL-u*, Varšava. 317–338.

²¹ Cenzurirane pesmi Mieczysława Jastruna (letnik 1903) ali Jerzyja Zagorskega (1907), Anne Kamińskiej (1920) in Wiktorja Woroszyńskiego (1927) se v arhivskem gradivu pojavljajo poleg del pesnikov mlajše generacije, kot na primer Stanisława Barańczaka (1946), Jana Polkowskega (1953) ter nenazadnje predstavnika generacije časopisa *BruLion* Jacka Podsiadła (1964).

²² AAN, GUKPİW, št. 1718 (343/4), l. 178–179.

²³ *Ibidem*, k. 150–151.

²⁴ Prva izdaja: Stanisław Barańczak, 1980, *21.12.79: But why, Tryptyk z betonu, zmęczenia i śniegu*, [Varšava, Krakowska Oficyna Studentów].

Jak ludzie tutaj mogą to wszystko wytrzymać?
Czemu nikt tego nie zdemaskuje w gazetach?

[...]

A dlaczego tu wszyscy tacy źli i smutni?
Czemu nikt się nie śmieje, gdy idzie ulicą?
Przecież za parę dni Christmas!²⁵

Pesem, ki jo je za tisk predlagalo uredništvo revije *Student* je cenzura zadržala. Barańczak se je odločil o tem pogovdati v intervjuju za tednik *Kultura*. Tudi pogovor so cenzurirali.²⁶ To je eden od primerov, ko je bilo cenzurirano tako literarno delo kot njegova (uradna) recepcija.

Po 13. decembru 1981, ko je bilo na Poljskem uvedeno vojno stanje, je GUKPPiW začel delati intenzivneje. Pesniška dela, ki jih v tem obdobju niso pustili v veliki meri obravnavajo vojno stanje in njegove posledice: interniranje ustvarjalcev in opozicijskih aktivistov. Celó tedaj, ko v teh delih ni aktualnih referenc, se zdi, da so umeščene v trenutni poetiki »pričevanja in upora« in v njih ni sledu univerzalnosti.

V obdobju vojnega stanja je cenzura zasegla kar sedem pesmi Jana Polkowskega, enega tistih pesnikov, ki bo v že svobodni Poljski za dolga leta literarno umolknil. Vse te pesmi naj bi bile objavljene na straneh časopisa *Tygodnik Powszechny* (št. 19) leta 1983, nazadnje pa cenzura objave ni dovolila. Med vojnim stanjem je bil pesnik interniran, kar se je izrazilo v njegovi ustvarjalnosti.

Del takrat nastalih pesmi Polkowskega je mogoče povezati s tedaj aktualno situacijo na Poljskem in v njih razbrati tematiko podjarmljenosti in (vselej zatrtih) prizadevanj za svobodo. Nekaj je tudi pesmi, ki obravnavajo bivanje v zaporu, med drugim *Wolny, w wolnym kraju*, *Hymn*, *Wrony kołują i spadają*,²⁷ *Żadnej ofiary* ter *Otworzy cię miecz*:²⁸

To banalne, człowieku, ale jest tak jakbym bał się
ciepła albo szczęścia

Rozmyślam o śmierci jak piętnastolatek,
który nigdy nie dotknie dojrzałej kobiety.

[...]

Śpią wkoło więźniowie.²⁹

²⁵ AAN, GUKPPiW, št. 1509 (289/4), l. 34.

²⁶ AAN, GUKPPiW, št. 1552 (294/3), l. 125–26.

²⁷ Prva izdaja: Jan Polkowski, 1982, *Hymn, Wolny, w wolnym kraju, Wrony kołują i spadają*, [*Wezwanie* 2/3. 3, 15–16].

²⁸ Prva izdaja: Jan Polkowski, 1983, *Żadnej ofiary, Otworzy cię miecz*, *Ogień. Z notatek 1982-1983*, [Kraków, Półka poetów].

²⁹ AAN, GUKPiW, št. 1733 (347/18), l. 36.

Eden od avtorjev starejše generacije, čigar ustvarjalnost so v 80. letih pozorno cenzurirali, je bil Wiktor Woroszyłski. Pisatelj, ki je bil do leta 1966 uradno član Poljske združene delavske stranke, se je v 70. letih angažiral v opozicijsko dejavnost, nato pa ga je doletel »zaznamek«, tj. preprečitev objavljanja na podlagi priimka. Na začetku vojnega stanja je bil interniran.³⁸ V 80. letih so zasegli najmanj sedem njegovih del, kar pomeni, da je bil avtor zbirke *Zagłada gatunków* eden tistih avtorjev, ki jih je cenzura obravnavala najostreje. Njeni posegi so precej razpršeni in raznoliki, saj zadevajo tako pesniška dela, kakor tudi prozne odlomke.

Aprila 1982 so cenzorji naredili popravke v knjigi Woroszyłskega. Iz zbirke *Jesteś i inne wiersze* so odstranili pesem *Pewnej zimy w pewnym mieście robotnicy ostrzegają przechodniów żeby nie przyłączali się do nich*,³⁹ ki je bila posvečena zadušenemu protestu delavcev v 70. letih.⁴⁰

Oktobra 1982 so iz tednika *Tygodnik Powszechny* izrezali štiri njegove pesmi, ki bi morale biti objavljene na prvi strani časopisa. Vse so se navezovala na dogodke s preloma let 1981 in 1982 ter bivanja Woroszyłskega v zaporu in centrih za internirance (tri pesmi so imele pripise, ki so izdajali kraj nastanka: Białoleka, Jaworze, Darłówko). Cenzura je takrat zadržala pesmi *Nie denerwuj się*,⁴¹ *Spotkanie*,⁴² *Byle do wiosny*⁴³ in *18 października 1982*.⁴⁴ Slednja pripoveduje o zadnjih trenutkih, ki jih je pesnik preživel v ujetništvu:

Starszy kapral Jan Maciejewski
 [...]

po raz ostatni pełni służbę przy moim ciele

W skupieniu
 przetrząsa bieliznę i listy
 [...]

Jest w tym coś z oczyszczenia
 i uświęcenia

[...]
 cóż byłoby warte moje błaganie się
 przez tyle miesięcy w poświęceniu tego Elizjum
 gdybym na koniec zaniedbał zatrzymać w oku
 starszego kaprala Jana Maciejewskiego
 jego płowy wąs i jaskółcze gniazdo nad karkiem
 rumiane policzki

³⁸ *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury* (W-Z), ur. Jadwiga Czachowska, Alicja Szałagan, Varšava, Wydawnictwo IBL, 2004, 269.

³⁹ Prva izdaja: Wiktor Woroszyłski, 1977, *Pewnej zimy w pewnym mieście robotnicy ostrzegają przechodniów żeby nie przyłączali się do nich*, [*Głos* 3. 1].

⁴⁰ AAN, GUKPiW, št. 1704 (334/24). 70–71.

⁴¹ Prva izdaja: Wiktor Woroszyłski, 1982, *Nie denerwuj się*, [*Veto* 7. 25].

⁴² Prva izdaja: Idem, *Spotkanie*, v: *Ibid.*, 26.

⁴³ Prva izdaja: Idem, 1983, *Byle do wiosny*, [*Obecność* 4. 20–21].

⁴⁴ Prva izdaja: Idem, 1982, *18 października 1982 r.*, [*Wezwanie* 4. 15].

opięte łydki
i tłuste zwinne palce
których dotyk na zawsze
wypalił na mnie swój znak⁴⁵

Pisatelj iz iste generacije kot Woroszyłski, ki je bil v 40. in 50. letih aktiven pri izgradnji socialistične Poljske, pozneje pa je v sistem podvomil, je bil Kornel Filipowicz. Sprememba nazorov se je odslkala v pesmi *Życiorys*, ki pripoveduje o veri človeka v socializem – začetek je bil težak, poln dilem, vse se je dogajalo takoj po vojni. To delo ima lastnosti obračuna, povzema poseben miselni tok človeka, ki je predan socializmu – vendar zgolj do določenega trenutka:

I doszedł do tego że w tym co robił
Nie odczuwał żadnego przymusu
Czynił wszystko automatycznie
Jakby przerzucał biegi swego samochodu
W obrębie oczywiście systemu ruchów⁴⁶

V pesmi *Życiorys* pesnik opozarja na bankrot določenih vrednot in političnega sistema (ta večpomenska beseda se v pesmi tudi pojavi), ki niso prestali preizkusa časa. Še več – postali so tako obremenjujoči, da jih je končno treba preseči. Pesem, ki jo je v tisk prijavil *Tygodnik Powszechny*, je bila v GUKPiW zadržana januarja 1983. V časopisu je bilo tedaj objavljenih nekaj drugih Filipowiczevih del, ki jih je cenzura sprejela: ***(*Między wiosną a jesienią*), *Za wcześniej*, *Krótką rozmowa*. Na mestu cenzorskega posega je bila objavljena ustrezna klavzula.⁴⁷ *Życiorys* je bil objavljen v zbirki *Powiedz to słowo*, ki je izšla mimo cenzure leta 1984.

Poezija »pričevanja in upora« je kljub ukinitvi vojnega stanja še naprej nastajala. Motivi kot so mesijanizem, občutek ujetosti in zgodovinski odnos z ZSSR se bodo pojavljali še nekaj let po letu 1983 in tako nadaljevali nekdanje idejne votke. Cenzura pa je tako kot prej z vsemi silami napadala vsak poskus objave književnih del, ki bi jih bilo mogoče povezati z vojnim stanjem ali zatiralskim sistemom.

V drugi polovici 80. let so preprečili objavo osmih pesmi Ryszarda Krynickega (med drugim dvakrat pesmi *Uwielbia mundury*). Kar sedem so jih izrezali iz zbirke *Niepodlegli nicości*, ki je bila prijavljena za izdajo decembra 1987.

Te pesmi se je dalo brati na »aktualen« način. Tako so jih brali tudi cenzorji, ki so takrat zasegli *I naprawdę nie wiedzieliśmy*,⁴⁸ pesem o življenju v nesvobodni resničnosti, v kateri vsak igra vnaprej določeno vlogo in upor proti njej. Skozi cenzuro ni

⁴⁵ AAN, GUKPiW, št. 1689 (334/9), l. 181.

⁴⁶ AAN, GUKPiW, št. 1721 (347/2), l. 60.

⁴⁷ Kornel Filipowicz, 1983, ***(*Między wiosną a jesienią*), *Za wcześniej*, *Krótką rozmowa*, *Tygodnik Powszechny* 2. 4.

⁴⁸ Prva izdaja: Ryszard Krynicki, 1981, *I naprawdę nie wiedzieliśmy*, v: idem, *Nasze życie rośnie*, Pariz, Instytut Literacki.

prišla niti *Podróż pośmiertna (III)*,⁴⁹ pesem o nenadni prebuditvi v svetu, v katerem se strašljiva realnost zdi kakor sanje:

może spotkasz Jana Palacha,
 twojego rówieśnika,
 który bezbronny spłonął w sercu Europy
 [...]
 może spotkasz robotników z Wybrzeża
 ze stygmatami
 na przestrzelonych czołach.⁵⁰

Cenzura je zadržala tudi nekaj krajših del Krynickega, med drugim *Podobno*⁵¹ – ironične štiri verze o varljivem liberalizmu PZPR, *Twarzą do ściany* in *Nie strzelajcie*⁵² – pesmi, napisani decembra 1981, podajata turobno ozračje vojnega stanja; poleg njih pa še *Nie wysłany list do Adama Michnika*⁵³ – o vlogi pesnika in vplivu, ki ga ima njegovo delo na resničnost.

Cenzura je imela zadržke tudi do pesmi *Uwielbia mundury*:

Bezprawie uwielbia mundury
 i szaty
 prawa.⁵⁴

To pesem so že nekaj mesecev prej, avgusta 1987, poskušali objaviti uredniki časopisa *Tygodnik Powszechny* – tudi takrat je bila zadržana, skupaj s pesmijo *Nic więcej*. Obe pesmi sta izšli v zbirki *Niepodlegli nicości. Uwielbia mundury* kljub negativnemu mnenju pri knjižni izdaji, *Nic więcej* pa kljub negativnemu mnenju na objavo v dnevnem tisku.

Najverjetneje leta 1989 so bile nekatere odločitve cenzure glede pesmi Krynickega omiljene, med drugim zaradi pritožb založbe. Ryszard Krynicki v spremni besedi h knjigi pojasnjuje: »zbirka z naslovom *Niepodlegli nicości* obsega nekoliko več pesmi in prevodov kot jih je bilo mogoče tu umestiti. Upam, da bo prišel čas tudi za objavo celote«. ⁵⁵ Knjiga, bližja umetniškim nameram Krynickega, je bila z istim naslovom izdana leto poprej v drugem obtoku in je vsebovala vse pesmi, ki jih je zasegla cenzura, ter številne druge, ki niso prišle v uradno izdajo.⁵⁶ Leta 1989 je poleg tega izšla še zbirka *Niepodlegli Nicości. Errata* – dopolnitev cenzurirane knjige, ki jo je objavila založba Znak.

⁴⁹ Prva izdaja: *ibid.*

⁵⁰ AAN, GUKPiW, št. 2060 (416/12), l. 101.

⁵¹ Prva izdaja: Ryszard Krynicki, 1984, *Podobno*, v: idem, *Niewiele więcej i nowe wiersze*, [Varšava, Wydawnictwo Przedświt].

⁵² Prva izdaja obeh pesmi: Ryszard Krynicki, 1983, *Twarzą do ściany, Nie strzelajcie*, v: idem, *Jeżeli w jakimś kraju. Wiersze i apele*, [Varšava, Wydawnictwo Przedświt].

⁵³ Prva izdaja: Ryszard Krynicki, 1988, *Nie wysłany list do Adama Michnika*, v: idem, *Niepodlegli nicości*, [Varšava, Niezależna Oficyna Wydawnicza].

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ Ryszard Krynicki, 1989, *Niepodlegli nicości*, Krakov, Znak, 185.

⁵⁶ Ryszard Krynicki, 1988, *Niepodlegli nicości*, op. cit.

Eno zanimivejših del druge polovice 80. let je *Pułapka*⁵⁷ Jerzyja Afanasjewa. Objava ji je bila preprečena v mesečniku *Pomerania* julija 1986. Gre za alegorično in močno ironično pesniško prozo:

I oto brama graniczna, strażników ani śladu. Tam rozpościerał się z dawna przeze mnie wymarzony kraj wolności [...]. Teraz byłem już w innym kraju. Nic mi nie groziło, nareszcie byłem wolny. [...] Lecz oto noga moja zaplątała się w pętlę leżącą na drodze, ta zaczęła mnie ciągnąć z powrotem. [...] Pętla ciągnęła mnie z powrotem do ojczyzny, w której tyle lat przeżyłem. I oto znów znajoma brama graniczna, a na niej triumfalny napis: Witajcie. A dalej wielka równina pozbawiona ludzi.⁵⁸

V tej antiutopični pripovedi se je avtor sicer res lotil teme podjarmljenosti, vendar je to storil bistveno manj dobesedno od pesnikov, ki so se ukvarjali s poezijo »pričevanja in upora«. K temu je nedvomno prispevala večja časovna oddaljenost: pisalo se je že leto 1986 in od vojnega stanja je minilo nekaj let. Kljub temu je bilo aluzije seveda preveč lahko razbrati in identificirati, zato bi jih po mnenju cenzorjev bralci pesmi razumeli kot alegorijo Ljudske Poljske.

Ena od najboljčutljivejših tem s sovjetskim ozadjem je bilo nedvomno vprašanje pokola poljskih častnikov v Katinskem gozdu. V pesmi *Czarny opłatek*⁵⁹ se je Tadeusz Urgacz te teme lotil na »neustrezen« način. Decembra 1987 je bila po odločbi GUKPiW pesem zavrnjena:

Czarnym opłatkami się łamali
w noc wigilijną. Dymił mróz
i gwiazda gasła nad Katyniem
jakby na zawsze gasła już.

Ale niczego nie przeczuli
jakby wciąż jeszcze mieli czas
na miłość wiarę i nadzieję.
Sępem krążyła wokół straż.

Widmo cerkiewki przez kolczaste
druty ze śniegiem do nich szło
jakby kościółek podhalański
z Panienką malowaną pstro

A dzisiaj tylko ciężkie cienie
przy naszych wigilijnych stołach
siadają, każdy z dziurą w czaszce
i milczą. Tylko cisza woła.

[...] ⁶⁰

Objava pesmi ni dobila soglasja, saj je njena vsebina nedvomno nakazovala narodnost krivca za zločin. V skladu s tedanjo zgodovinsko politiko pa je bilo treba za Katinski

⁵⁷ Prva izdaja: Jerzy Afanasjew, 1990, *Pułapka*, v: idem, *Miasto chleba. Miniatury poetyckie*, Gdańsk, Wydawnictwo Morskie, 101.

⁵⁸ AAN, GUKPiW, št. 1996 (395/27), l. 116.

⁵⁹ Prva izdaja: Tadeusz Urgacz, 1989, *Czarny opłatek*, v: *Kultura i Życie* 17. 2.

⁶⁰ AAN, GUKPiW, št. 2060 (416/12), l. 70.

incident kriviti Hitlerjeve vojake.⁶¹ Tednik *Kultura*, kjer naj bi *Czarny oplatek* izšel, je takrat za objavo prijavila nekaj pesmi Tadeusza Uragacza: *Anioł '87, Chrystus się rodzi, Baruch, Baltazar, Mongoł, Dostojewski, Psy Dżeka* – ob nobeni od njih cenzorji niso imeli zadržkov, objavljene so bile vse.⁶²

Septembra 1988 je bil predlagan poseg v pesmi *Spoleczeństwo*⁶³ Jacka Podsiadła, ki ga je za objavo v zbirki *wah-wah* prijavila ustanova Staromiejski Dom Kultury v Varšavi. Cenzorji so sicer postavili pod vprašaj fragmente pesmi, vendar je bila na koncu objavljena v načrtovani obliki.

Zadržkov ni vzbudila prva kitica pesmi, v kateri se pojavi nevarno aniuotopična vizija naslovne družbe, v kateri vsi, z drobnimi izjemami, neutrudno igrajo določene vloge in podpirajo vlado, pa tudi zanikanj polni, brutalni opisi tistega, česar družba ne počne («ne muči živali ne kastrira prašičev/ z mečkanjem genitalij (...) ne drži živih rač na temperaturi šestdeset/ stopinj«⁶⁴). Za izrez pa je bil predlagan naslednji fragment:

spoleczeństwo nie zmusza żołnierzy pierwszego roku służby
do czyszczenia cegłą
betonowej posadzki szaletu póki cegła nie zmniejszy się
do rozmiarów kostki domina
nie każde im nosić w styczniu stalowych hełmów na owrzodzonych
głowach
nie wali w ich gołe tyłki skórzanymi pasami gdy nie chcą
meldować się słowami obywatelu kapralu szeregowy Koniowalenko
posłusznie prosi i pozwolenie wyprania onuc i bielizny
obywatela kaprala
spoleczeństwo nie zmusza szeregowców do wycierania dupy listami
przysyłanymi z drugiego końca Polski przez dziewczyny które
kochają⁶⁵

Nazadnje pesmi niso cenzurirali. Kaj je lahko botrovalo takšni odločitvi? Najverjetneje so napisali učinkovito pritožbo. Knjiga je bila objavljena v nakladi zgolj dvesto izvodov (z dopisom »Založba pripravljena za pesniški večer avtorja. Za uporabo znotraj klub«⁶⁶), torej so nedvomno sklepali, da število njenih bralcev ne bo prav veliko.

⁶¹ Še leta 1980 so v GUKPPiW pripravili zaznamek, ki je narekoval, kako je treba pisati o Katinu. V njem je bil med dru gim naslednji odlomek: »Poljski častniki, zbrani v taboriščih pri Smolensku, ki jih je Rdeča armada internirala septembra 1939, so padli v roke Nemcem, ki so julija 1941 zasedli to območje. Te oficirje so hitlerjanci jeseni 1941 postreljali in jih pokopali v množičnih grobovih v katinskih gozdovih.« – AAN, GUKPPiW, št. 1545 (293/28), l. 2–3.

⁶² Tadeusz Uragacz, 1987, *Anioł '87, Chrystus się rodzi, Baruch, Baltazar, Mongoł, Dostojewski, Psy Dżeka*, *Kultura* 51/52. 9.

⁶³ To je bila prva izdaja dela: Jacek Podsiadło, 1988, *Spoleczeństwo*, v: *wah-wah*, Varšava, Staromiejski Dom Kultury. 5–6.

⁶⁴ Ibid, 5.

⁶⁵ AAN, GUKPPiW, št. 2144, l. 39.

⁶⁶ J. Podsiadło, *wah-wah*, op. cit. 2.

5 Zaključek

Poezija 80. let je neke vrste rezultanta zgodovinskih dogodkov, soobstoja treh literarnih obtokov in preventivne cenzure. Dela, ki so bila zasežena in cenzurirana v 80. letih imajo nedvomno dokumentarno vrednost. Kljub temu, da je bila večina pozneje objavljena v izvorni različici, je bila pot do te objave zelo dolga. Cenzura je potekala na več ravneh: upoštevali so pesnikov življenjepis, vsebino dela, aktualno politično dogajanje in iskali pravno podlago, s katero bi lahko utemeljili zadržanje pesmi (če so prepoznali takšno potrebo). V večini primerov so bila ta prizadevanja uspešna. Zaseganja in cenzure književnih del pa pri pesnikih niso povzročila poseganja po manj dobesednih izraznih sredstvih. Če so bili pri poskusu »uradne« objave neuspešni, so izbrali drugo možnost, tiskanje na emigraciji ali molk. Skupaj z uspešnim prizadevanjem za svobodo in sistemsko tranzicijo je poezija »pričevanja in upora« postopoma začela izgubljati svoj pomen in dajati prostor novim literarnim težnjam. Del avtorjev se v novi realnosti ni znašel. Julian Kornhauser opozarja, da so po letu 1989 vsi pričakovali prelom, čeprav je bilo to neutemeljeno: »Leta 1990 še ni bilo videti izrazite meje med enim in drugim obdobjem. To je bil še zmeraj isti svet, ki so ga napolnjevale že davno določene vrednote« (1995: 18–19). Po drugi strani je simptome dogorevanja obvezujočih teženj – ne preloma, pač pa sledove preloma – mogoče opaziti tako v letih 1876–1989, kakor že po letu 1989 (Czapliński 1997: 7). Zaton »črne luknje« ali »medobdobja«, kakor drugo polovico 80. let imenujejo literarni teoretiki, ni avtomatsko pomenil, da prihaja novo obdobje: čeprav je bilo konec vladavine komunizma in s tem tudi konec preventivne cenzure.

VIRI IN LITERATURA

- Justyna BŁAŻEJOWSKA, 2010: *Papierowa rewolucja. Z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Polsce 1976-1989/1990*. Varšava: Instytut Pamięci Narodowej.
- Kamila BUDROWSKA, 2009: *Literatura i pisarze wobec cenzury PRL. 1948-1958*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kamila BUDROWSKA, 2015: Popiełuszko. O najtrudniejszym cenzorskim zadaniu roku 1984. »1984.« *Literatura i kultura schyłkowego PRL-u*. Ur. K. Budrowska, W. Gardocki, E. Jurkowska. Varšava: Wydawnictwo IBL.
- Kamila BUDROWSKA, Wiktor GARDOCKI, Elżbieta JURKOWSKA, 2015: »1984.« *Literatura i kultura schyłkowego PRL-u*. Varšava: Wydawnictwo IBL.
- Przemysław CZAPLIŃSKI, 1997: *Ślady przelomu. O prozie polskiej 1976-1996*. Krakov: Wydawnictwo Literackie.
- Przemysław CZAPLIŃSKI, Piotr ŚLIWIŃSKI, 2000: *Literatura polska 1976-1998: Przewodnik po prozie i poezji*. Krakov: Wydawnictwo Literackie.
- Dorota DEGEN, Jacek GZELLA, 2010: *Ograniczanie wolności słowa na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*. Varšava: Trzecia strona.
- Grażyna GZELLA, Jacek GZELLA, 2013: *Nie należy dopuszczać do publikacji. Cenzura w PRL*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

- Kamila KAMIŃSKA, 2015: Cenzura instytucjonalna w przededniu okrągłego stołu – analiza tematyczna i statystyczna ingerencji. *Zakazane i niewygodne. Ograniczanie wolności słowa w XIX i XX wieku*. Ur. D. Degen, G. Gzella, J. Gzella. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. 233–44.
- Jerzy KANDZIORA, Zyta SZYMAŃSKA, 1999: *Bez cenzury 1976-1989: Literatura, ruch wydawniczy, teatr: Bibliografia*. Varšava: Wydawnictwo IBL.
- Julian KORNHAUSER, 1995: *Międzyepoka*. Krakov: Wydawnictwo Baran i Suszczyński.
- Jacek LADORUCKI, 2010: O próbach negacji cenzury instytucjonalnej i egzystencjalnej na przykładzie drugoobiegowej działalności łódzkiego „Pulsu” i krakowskiego „bruLionu”. Podobieństwa i różnice w strategii działania obydwu periodyków. *Niewygodne dla władzy: Ograniczanie wolności słowa na ziemiach polskich w XIX i XXw.: Zbiór studiów*. Ur. D. Degen, J. Gzella. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Ryszard MATUSZEWSKI, 1995: *Literatura polska 1939-1991*. Varšava: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
- Jan OŁASZEK, 2015: *Rewolucja powielaczy: Niezależny ruch wydawniczy w Polsce 1976-1989*. Varšava: Trzecia strona.
- Aleksander PAWLICKI, 2001: *Kompletna szarość: Cenzura w latach 1965-1972: Instytucja i ludzie*. Varšava: Wydawnictwo Trio.
- Zofia RADZIKOWSKA, 1990: *Z historii walki o wolność słowa w Polsce (cenzura PRL w latach 1981-1987)*. Krakov: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych »Universitas«.
- Mateusz ŚWISTAK, 2010: Niepolityczne tabu PRL, czyli o cenzurze obyczajowej lat 80. *Przeskoczyć tę studnię strachu: Autor i dzieło a cenzura PRL*. Ur. E. Skorupa. Krakov: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 115–31.

SUMMARY

The article is divided into two main parts. The introduction provides a description of the archives I examined during my research and includes information on legal and institutional changes in speech controls in Poland in the 1980s. The description of the new censorship law of 1981 and control strategies in subsequent years is described here as well. I devote special attention to martial law, when a particular decree was in force, and after 1983, when the censorship act of 1981 was tightened.

The second part is dedicated to the censorship of literary texts. It considers the most interesting cases of censorship of Polish poetry in the 1980s: Jerzy Afanasjew, Stanisław Barańczak, Kornel Filipowicz, Ryszard Krynicki, Urszula Kozioł, Jacek Podsiadło, Jan Polkowski, Wiktor Woroszyński, Tadeusz Uragacz, and Adam Zagajewski.

The aim of the article is to show the process of censoring Polish literature based on examples of specific works, which in combination with other interventions would create a larger whole, and to arrive at a summary description. The arrangement of literary texts is not based on archival research; it reflects a chronological and at the same time thematic juxtaposition. In considering the topic of a specific text, reference was made both to archival documents (in the

Central Archives of Modern Records in Warsaw) and to its first edition (if it was issued). If the work was only published in a censored version, information about its subsequent, complete release (if any) has been provided. The project provided answers to such questions as: to what extent a book was censored (or why it was not printed), what passages were deleted, what specific threads were censored, and last but not least, which literary texts or books are available in censored versions today.

OCENE - ZAPISKI - POROČILA - GRADIVO

СЧАСТЬЕ И СВОБОДА: ОБ АНДРЕЕ АНАТОЛЬЕВИЧЕ ЗАЛИЗНЯКЕ

Эссе о русском лингвисте Андрее Анатольевиче Зализняке (1935—2017), о связи его личных черт с его индивидуальностью как учёного. Используется материал посмертно опубликованных биографических материалов, в том числе автобиографической прямой речи А. А. Зализняка.

Ключевые слова: Андрей Зализняк, личность ученого, история лингвистики

An essay of the Russian linguist Andrei Zalizniak (1935—2017) and of the links between his personal traits and his individuality as a scholar. The text is based on the biographical material published posthumously, including the autobiographical first-person account by Zalizniak.

Keywords: Andrei Zalizniak, personality of a scholar, history of linguistics

В 1942 году в поселке Манчаж на Урале, где скопилось много эвакуированных семей с детьми, был устроен кружок иностранных языков. Преподавали на них такие же бежавшие от войны женщины. В городских детях, оказавшихся в голодном уральском посёлке, хотели «поддерживать интеллигентность».

Набрали группу немецкого языка — это был главный иностранный язык в советской школе до войны и остался им, когда немцы стали главными врагами. Детей-первоклассников учили простым фразам. «Анна и Марта купаются. Я еду в Анапу». Они их заучивали и повторяли.

А один семилетний мальчик вместо этого сам, по своему почину, составил табличку: как по-немецки называются все известные ему цвета. Он захотел учить немецкий в виде замкнутых списков слов, охватывающих все явления. И начал с цветов радуги. Простые фразы его не очень интересовали.

Матери мальчика сказали, что у ее сына нет способностей к языкам, «это не его область». И из кружка его надо забрать.

Андрей Анатольевич Зализняк потом вспоминал эту историю не только с юмором, но и всерьёз — как «просветительную» для себя. Делом жизни для него стало представить язык в виде строгих, ясных правил и исчерпывающих списков, выявить его закономерности столь же кристально, что и в математике. Его «визитной карточкой», в частности, стали предельно краткие конспекты грамматик разных древних и новых языков, а потом полное алгоритмическое описание

русских склонений и спряжений, созданное еще в 1960-70-е годы, которое «ввели в компьютер» сразу же, как такой компьютер появился, — и используют до сих пор.

Вот что рассказывает о себе Андрей Анатольевич на страницах недавно вышедшей книги М. М. Бурас *Истина существует* (Бурас 2019). Это необычная биография — кроме автора, в ней постоянно звучит прямая речь десятков людей, знавших Зализняка в разные периоды его жизни, а также самого героя.

«Была такая толстая грамматика французского языка на 800 страниц — не пошло. У меня какое-то было ощущение, что не может быть. Не может быть, чтобы было нужно 800 страниц, я же не могу 800 страниц запомнить! И я стал сам себе составлять грамматики и словари»

Именно стремление увидеть в языке базовую стройную систему, а не хаос деталей (при полном уважении к ним!), стало причиной другого его замечательного открытия — еще не побывав ни разу в Новгороде, не видя берестяных грамот в глаза, он понял, что многие грамоты читают неправильно, что в них совсем другая грамматическая система и орфография, чем та, к которой привыкли специалисты. И в рамках этой системы они написаны почти без ошибок — а не как бог на душу положит.

Кстати, почему-то эта тяга к системности, вопреки той учительнице, не мешала ему разговаривать и понимать на иностранных языках (хотя он из скромности всегда утверждал обратное). Венгры и молдаване принимали его на улице за своего, а венецианцы спрашивали у него дорогу на своём диалекте. В «Науке и жизни» одна журналистка написала о молодом Зализняке, что он знает сорок языков. Это было преувеличением, из-за которого он очень рассердился — понятие «знать» очень относительно, лекции Зализняк научился читать, например, всего-то на каких-то четырех языках, включая русский, — но до последних лет он мог с интересом пролистать пришедшую в Институт славяноведения, где он работал, книгу на албанском или сделать тонкие поправки к исландским примерам, которые были приведены в прочтенной им диссертации в качестве второстепенной параллели. В том, чтобы объясниться на языке той страны, где он находился, Зализняк находил азарт и дело чести, не зависящие от практической необходимости. Он обожал пересказывать историю, как французский лингвист Антуан Мейе, приехав в Германию, ночевал на вокзале, так как, не зная немецкого, не смог купить билет. «Мне думается, Мейе подозревал, что какой-нибудь матрос, зная три-четыре слова (или даже не зная ни одного), успешно решил бы и не такую жизненную проблему; но ему было легче просидеть целую ночь на вокзале, чем так уронить идею бесценности и незаменимости языка. Во всяком случае, я знаю за собой немало эпизодов совершенно такой же структуры, пусть с несколько меньшими жертвами, чем ночь на вокзале».

Андрей Анатольевич Зализняк родился в Москве в 1935 году, его родители принадлежали к технической интеллигенции. К будущему призванию его толкала одна случайность за другой. Сначала поездка в детстве на край доступного света, в разоренную войной, но еще не растворившуюся в советском русскоязычном

пространстве западнобелорусскую деревню к дальним украинским родственникам, говорившим еще и по-польски (а рядом нашелся и священник, знавший латынь). Потом подростковая футбольная травма, после которой был предписан полный покой, а в руки попала французская грамматика («и действительно, поскольку лежать нужно было недели две, то с тех пор я ее более-менее знаю...»). Наконец, совершенно фантастическое в те времена событие — год в Париже, куда его отправили учиться по обмену в первые оттепельные месяцы. Там он попал в студенты к крупнейшим лингвистам XX века, историкам и теоретикам языка. И он полюбил Париж на всю жизнь. А прежде чем полюбить и даже увидеть, выучил его по картам и книгам наизусть, а потом стал не столько знакомиться с ним, сколько узнавать его.

Тогда поездка за границу для советского человека была чем-то вроде полёта на Марс — отсюда эта удивительная память на еще не виденное и стремление запомнить всё навсегда — «а вдруг в последний раз», и постоянные ощущения «совершенной ирреальности происходящего», настигавшие его потом в разных странах. Новые путешествия начнутся только в перестройку, в конце 1980-х (причем по состоянию здоровья — последствия той самой футбольной травмы — Андрею Анатольевичу тогда уже нельзя было летать, и странствия с пересадками на не всегда пунктуальных поездах добавляли в сюжет авантюры), но привычка запоминать всё сохранилась. Вот такие высказывания встречаются в разных местах его книги *Прогулки по Европе* (Зализняк 2018) — хронике путешествий, собранной из литературно обработанных самим Андреем Анатольевичем дневниковых заметок и фрагментов писем:

Названия улиц почти все знакомы, и каждая надпись дает какой-то странный резонанс в душе. Ощущение, что ты всё это прекрасно знаешь, только просто еще не видел. Вот если сейчас поверну налево, то выйду к Сене у самого Нотр-Дама. Поворачиваю — он действительно стоит на своем месте. В свете солнца ровно там, где и должны быть, поблескивают химеры....

Fondamenta Nuove напротив острова Сан-Микеле. Чувство нереальности, парадокса: я этот остров в любой момент могу ясно увидеть с закрытыми глазами, а тут он сверх того еще и сам стоит!

Разумеется, никогда не спрашивая дорогу: это вопрос чести...

А видеть ни на одном перекрестке не видел ничего, чего бы не видел столь же явственно в произвольный момент в произвольном месте, закрыв глаза. Даже уже и не понимаю, хорошо это или плохо.

Мой туризм состоит теперь только в том, чтобы видеть виденное, а еще точнее то, что и так прочно нарисовано на оборотной стороне век.

Зализняк, действительно, обладал отличной памятью, в том числе профессиональной, но понимал, что для учёного это не главное. Я помню его фразу на семинаре: «Знание, куда надо посмотреть, стоит ровно столько же, сколько хорошая память». Это был его фундаментальный педагогический принцип: «Я

хочу, чтоб они умели на мой вопрос найти ответ. Хотите — в памяти, хотите — в записи, хотите — в книге. Хотите — из соображений общего порядка». Он любил задавать вопросы и получать удовольствие от того, как слушатели находят разгадку. На этом строились его легендарные ежегодные «берестяные» лекции, тридцать лет созывавшие в переполненную аудиторию МГУ толпы, от академиков до школьников, и эта пёструю аудиторию держал в идеальной тишине его артистизм, нараставший от начала (всегда трудного и «на нервах») к концу лекции. Когда он был в Словении на съезде славистов в 2003 году, на его доклад собралось гораздо больше слушателей, чем мог вместить зал Люблянского университета (в дневнике скромно записано: «Было примерно человек 130»), и организаторы ответили ему вдвое больше времени, чем полагалось по регламенту.

Думаю, искусство вопроса и беседы с аудиторией пришло к нему «от противного» тоже во время парижской стажировки, где его любимый преподаватель индолог Рену вёл себя тоже блестяще, но иначе: «он все время говорит сам. Вопросов почти не бывает. Но это не потому, что вопросы задавать не полагается. Просто он так точно предвидит все возможные трудности, что успевает их прокомментировать раньше, чем зададут вопрос».

В Париже 1950-х научная гениальность его только рождалась, но с ним были уже две другие черты, сопутствующие ему всю жизнь — внутренняя свобода и счастливый восторг перед миром. И обе они были связаны с его свойствами как учёного.

Зализняк не чувствовал себя скованным ни условиями советского государства (при том что мелочная тирания всех государств и самодурство любых чиновников вызывали у него примерно одинаковую иронию), ни научного социума (он ни минуты не стремился сделать карьеру — почести, от докторской степени до звания академика и множества премий, находили его сами не без помощи бескорыстных друзей, и он воспринимал это с неловкостью), ни устоявшихся мнений. Как вспоминала о нем жена — Елена Падучева, сама великий лингвист — «он как раз склонен на самом деле сам все придумать, а потом как-то судорожно искать, на кого бы сослаться». И очень радовался, когда иногда всё же оказывалось, что кто-то какое-нибудь из его открытий уже сделал: важнее приоритета ему всегда было независимое подтверждение находки. Как правило, это были знаменитые лингвисты XX века, в компании которых было не так и стыдно прийти к финишу вторым.

С каким наслаждением он, выросший за «железным занавесом», пересекал границы в буквальном смысле — в той еще дошенгенской Европе, где нарушение условий визы могло перечеркнуть дальнейшие планы, зато пограничники, если повезет, могли ничего и не спросить! Особое удовольствие приносили экстремальные проделки, свои и чужие: скажем, подняться на какую-нибудь гору во Франции и спуститься уже в Италии... Было такое чувство и в науке. Например, будучи по призванию «чистым лингвистом» и выступая за то, чтобы лингвистика была

отделена от литературоведения и «филологии» в широком смысле — как наука, более близкая к математике — Зализняк делал такие же авантюрные вылазки за пределы своей прямой специальности и в изучение древнерусских рукописей, и в текстологию, и, скажем, в финно-угроведение — причем специалистам в этих областях оставалось только подтвердить своим авторитетом находки, «вычисленные» им буквально на кончике пера.

Его счастье было в готовности ценить каждый момент красоту городов, пейзажа, людей, языковой системы, математической задачи. «Я ужасно рад, что бог дал мне такие нереальные и романтические мозги и что пёстрая толпа на бульваре Сен-Жермен или, если угодно, некрасивая студентка-парижанка, уткнувшаяся в книжку на ступеньках набережной, мне куда дороже, чем десяток пальто, да и толстых книг — тоже». Он любил скорость — «завораживающий лик спидометра с застывшей у правого края стрелкой» (сам Зализняк был прекрасным водителем) сливался для него с мелькающим пейзажем в «неправдоподобно счастливую нереальность, ощущение кульминации жизни...» «Образ ярмарочной карусели, вихря, свободы, счастья...» запомнился ему в парижском кино. Когда он хотел похвалить коллегу-лингвиста, он говорил: «какая у него быстрота решения» — и, конечно же, сам ей обладал в высшей степени. Эта «моцартианская лёгкость», про которую говорилось во многих статьях о нём, сочеталась в нём с огромной работоспособностью (как, собственно, и у настоящего, а не пушкинского Моцарта). Он мог решить задачу методичным перебором всех вариантов и умел обрабатывать (в том числе вручную, задолго до всяких компьютеров, но и после их появления тоже) огромные массивы информации — от карточек со словами до средневековых рукописей.

Для Пушкина, кстати, талантливый художник всегда был именно «проворным» или «быстроокиим». В записках Зализняка есть зарисовки, сделанные именно таким художником, которому удаётся при помощи двух-трёх деталей и лаконичного синтаксиса дать запоминающийся образ:

Фантастичны голуби в воздухе, подсвеченные снизу. Подсвеченная пиния между сияющей аркой Константина и серебристым Колизеем реет в небе...

Поднимаю взгляд: вид, плавающий душу, — мягчайшей итальянской гармонической красоты и какой-то особой чистоты цвета и рисунка: горы — четыре гряды, от темно-зеленых до снежных; река, зеленая и охряно-коричневая; дома нежных расцветок (нет ни одного с резким цветом); мост — Ponte del Diavolo XV века; высоченный тонкий кипарис, соединяющий все горные гряды; скалы; итальянское небо.

Как совершенно по-набоковски кричит локомотив! — без нужды, для собственного удовольствия, как конь.

Все горы удвоены, как карточные дамы...

Он умел иногда ценить даже contemporary art — но предпочитал старых мастеров, помнивших, что мир бывает «не только безобразным». С восторгом он говорил о стиле и лаконизме берестяных грамот. Большая часть его работ о древненовгородском диалекте посвящена грамматике, орфографии, лексике грамот, но на страницах, казалось бы, строгих научных трудов прорывалось эстетическое чувство. Например, вот берестяная грамота 750, датируемая началом XIV в. — письмо от оружейника Степана недобросовестному клиенту:

Поклон от Степана Потке. Рассуди сам: ты мне не присылаешь ни самих доспехов, ни возмещения за них, ни платы за оковы — ни кун [денег в виде куничьих шкур], ни серебра, ни двух полтей [кусков мяса].

А вот что пишет об этом письме Зализняк:

Стилистика письма великолепна. Автор как бы просто приглашает адресата задуматься над несколькими фактами, явно нарушающими справедливость. Никакого банального резюме типа «так пришли же скорее». Чрезвычайная выразительность достигается, с одной стороны, предельным лаконизмом в изложении фактов... с другой — тройным повторением «ни ты мне», несущего основной эмоциональный заряд, и еще двумя ни в составе последней фразы.

Стилистику самих работ Зализняка тоже не спутаешь ни с чем. У него было немало авторских словечек, фразеологизмов и развернутых образов. И одно из них — слово «ровно», которое он, по признанию современников, ввёл в повседневную речь московских лингвистов в значении «именно» (а не только о ровном арифметическом количестве). Лингвист Николай Перцов заметил, что Зализняк владел большим диапазоном стилей — от сухого научного (и в нём как раз «ровно» употребляется строго математически!) до полемического, в котором он высмеивает псевдонаучные построения Фоменко, Чудинова и других, и этот отчасти сатирический стиль напоминает язык Гоголя. А есть еще книга, в которой Зализняк доказал подлинность «Слова о полку Игореве», и она, хотя это серьёзный труд по лингвистике, изначально адресована более широкому читателю, чем, скажем, алгоритмическое описание русской морфологии, и популярный стиль, демонстрирующий непреложность научных выводов, выдержан в ней очень последовательно. Излюбленная метафора Зализняка — научная «конструкция», которая, как «пирамида», состоит из нескольких «этажей» или «уровней» — или, как «щепочка», из нескольких «звеньев». Для безупречности доказательства эта «конструкция» уже на первом уровне должна содержать надёжные факты. Если уже там что-то весьма сомнительное — грош цена и дальнейшим выводам. Уязвимость подобных построений Зализняк-полемист показывал виртуозно и очень наглядно, специально выделяя «звенья» логической аргументации в «вязкой массе частных».

С этим счастьем и этой лёгкостью сочеталось ощущение хрупкости жизни и призрачности человеческого бытия. В 49 лет Зализняк, только-только занявшийся берестяными грамотами, перенес инфаркт, а несколько лет спустя только срочная кардиологическая операция в Швеции спасла ему жизнь. С этого времени он

непрерывно помнил, что его «сердце работает на жилах из ноги», что времени не так много, и стремился найти душевное примирение с этим чувством. Именно этой теме посвящено единственное, кажется, сохранившееся его стихотворение, проникнутое тютчевскими мотивами: «Всё тот же сумрак — время неподвижно, / Лишь мы скользим в нем — мимо, в никуда...». Религиозным человеком он не был, а ощущение, похожее на катарсис, он ощущал от фильмов своего любимого Феллини. Вот слова из его дневника, которые особо выделяет в своей биографии и Мария Бурас:

Опять чувство, которое появляется только от Феллини: болезней нет, старости нет, смерти нет, жестокости нет, реальности нет. Есть только карнавал, добрый беспорядок жизни, мягкость, все во всех чуть-чуть влюблены...

Днем 24 декабря 2017 года Андрей Анатольевич умер — мгновенно, во время послеобеденного отдыха в своем кабинете; «баловень богов» даже в эту минуту. После него остались не до конца отредактированные книги, где разными цветами было размечено — какие фрагменты снять, какие добавить, какие уточнить, переделать, причем эти цвета комментировались в начале файлов. Он работал почти всегда один, без соавторов, но стремление к кристальности и логичности работы и забота о читателе привели к тому, что его ученикам и последователям осталось сделать сравнительно немного и подготовить последние книги Зализняка к печати.

Будем благодарны тому, что Андрей Анатольевич подарил нам, — и радоваться тому, чему радовался он.

ЛИТЕРАТУРА

- А. А. Зализняк, 2018: *Прогулки по Европе*. С.-Петербург: Нестор-История.
[А. А. Zaliznjak, 2018: *Progulki po Evrope*. S.-Peterburg: Nestor-Istorija.]
М. М. БУРАС, 2019: *Истина существует: Жизнь Андрея Зализняка в рассказах ее участников*. Москва: Индивидуум.
[М. М. Buras, 2019: *Istina sušestvuet: Žizn' Andreja Zaliznjaka v rasskazah ee učastnikov*. Moskva: Individuum.]

Дмитрий Сичинава/Dmitrij Sičinaва/Dmitri Sitchinava

Институт русского языка им. В.В. Виноградова

Российской академии наук;

Национальный исследовательский институт "Высшая школа экономики"

mitrius@gmail.com

MEDNARODNI DAN SLOVARJEV 2019

V organizaciji Sekcije za leksiko pri Zvezi društev Slavistično društvo Slovenije smo letos prvič obeležili mednarodni dan slovarjev, ki je 16. oktobra, na rojstni dan ameriškega slovaropisca Noaha Webstra, ki je za izdelavo svojega znamenitega enojezičnega slovarja ameriške angleščine porabil 28 let. Leto prvega slovenskega »praznovanja« mednarodnega dneva slovarjev sovpada s 100. obletnico rojstva Staneta Suhadolnika, enega najpomembnejših slovenskih slovaropiscev. Dogodki ob mednarodnem dnevu slovarjev so se zvrstili v dveh dneh. V sredo, 16. 10. 2019, smo se zbrali v Vodnikovi domačij, kjer je najprej potekala okrogla miza o slovarjih in slovaropisju, sledila pa je še gledališka predstava o Valentinu Vodniku. Slednji si poleg leksikografske izkušnje z Noahom Webstrom deli tudi letnico rojstva, letos pa od Vodnikove smrti mineva 200 let. V četrtek, 17. oktobra 2019, so na ZRC SAZU potekale še slovarske delavnice.

Okroglo mizo o slovarjih in slovaropisju, ki je potekala v sredo, 16. oktobra 2019, v Vodnikovi domačiji, smo organizirali z namenom, da slovaropisci in raziskovalci, ki se s slovarji ukvarjamo vsakodnevno, na slovarje pogledamo še z drugih zornih kotov, vsi drugi pa dobijo vpogled v nastajanje različnih vrst slovarjev. Na okrogli mizi so sodelovali red. prof. dr. Irena Stramljič Breznik (Filozofska fakulteta UM), red. prof. dr. Andreja Žele (Filozofska fakulteta UL), izr. prof. dr. Alenka Vrbinc (Ekonomski fakulteta UL), doc. dr. Polona Gantar (Filozofska fakulteta UL), dr. Andrej Perdih (ZRC SAZU), doc. dr. Helena Dobrovoljc (ZRC SAZU) in dr. Mojca Žagar Karer (ZRC SAZU). Okroglo mizo je povezoval Boštjan Narat Meden, zaradi bolezni pa je moral sodelovanje odpovedati izr. prof. dr. Tomaž Erjavec (Inštitut Jožef Stefan). Diskutantke in diskutant so odprli številne zanimive teme. Red. prof. dr. Irena Stramljič Breznik, sicer profesorica na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, ki se je s slovaropisjem prvič srečala pri pripravi svojega Besednodružinskega slovarja slovenskega jezika, je izpostavila vidik besedotvorja, ki je ena njenih poglavitnih tem raziskovanja. O slovaropisju je razmišljala z dveh vidikov, in sicer kateri slovarji so uporabni za besedotvorno raziskovanje ter kateri slovarji lahko nastanejo kot njegov rezultat. Red. prof. dr. Andreja Žele, profesorica na študiju slovenistike na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani ter avtorica in soavtorica več temeljnih slovarjev, je predstavila študijska predmeta Leksikologija in Leksikografija, ki študente vpeljujeta tudi na področje slovaropisja in sta lahko izhodišče za boljše in hitrejše uvajanje v slovaropisno delo, zato ju je treba sproti prilagajati obstoječim zahtevam sodobnega slovaropisja. Sledila je zanimiva predstavitev rezultatov raziskave o uporabnosti ponazarjalnega gradiva v *Merriam-Webster Learner's Dictionary* s stališča uporabnika, ki nam jo je predstavila izr. prof. dr. Alenka Vrbinc, profesorica angleškega jezika na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani, ki je leksikografka in metaleksikografka, hkrati pa svoje slovarske izkušnje predaja tudi študentom. V omenjeni raziskavi so preučevali uspešnost iskanja redkejših pomenov večpomenskih besed v spletnem ameriškem pedagoškem slovarju, pri čemer so bila izpostavljena mnenja uporabnikov slovarja, ki so za slovaropisce

vedno dobrodošla. Doc. dr. Polona Gantar, leksikografka, soavtorica več slovarjev, se je osredinila na temo slovaropisja in digitalnega sveta, pri čemer je posebej izpostavila uporabo digitalnih slovarskih podatkovnih baz in na kratko predstavila odzivne slovarje, ki nastajajo na Centru za jezikovne vire in tehnologije Univerze v Ljubljani. O vlogi splošnih razlagalnih slovarjev v posamezni jezikovni skupnosti ter konkretno o slovenski situaciji se je spraševal dr. Andrej Perdih, sodelavec Leksikološke sekcije na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, ki meni, da je slovar zagotovo priročnik, primarno namenjen za praktično uporabo, vendar pa opozarja, da je slovar, v katerem je bogat nabor empirično ugotovljenih podatkov o pomenu, zapisu, izgovoru, kategorialnih lastnostih, tipični rabi ter okolju in slogovnih lastnostih, tudi pomemben prinašalec novih spoznanj v jezikoslovju, torej v znanstvenem smislu. Sledila je kratka predstavitev dveh specifičnih vrst slovaropisja, in sicer je doc. dr. Helena Dobrovoljč, vodja Pravopisne sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, najprej predstavila slovensko normativno slovaropisje nekoč in danes. Poudarila je, da se mora v nasprotju s splošnim razlagalnim slovarjem, kot je npr. SSKJ, normativni slovar ukvarjati tudi z najbolj nezačelnimi, neprototipičnimi primeri iz jezikovne prakse, da pa se je ideologija normodajalnega telesa v elektronski dobi oddaljila od strahu pred variantnostjo knjižnojezikovne norme, zato tudi težnja po ostrih normativnih usmeritvah ni več izrazita. Cilj jezikoslovcev je, da uporabnikom čim bolj olajšajo spopadanje z jezikovnimi zadregami, vsekakor pa niso »varuhi« jezika, ampak njegove zakonitosti raziskujejo in ga preudarno usmerjajo. Na koncu je nastopila še dr. Mojca Žagar Karer, vodja Terminološke sekcije na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, ki je predstavila terminografsko delo, pri katerem tesno sodelujejo s področnimi strokovnjaki, ki so hkrati tudi primarni uporabniki teh slovarjev. Omenila je, da imamo v slovenskem prostoru kar veliko terminoloških slovarjev. Dr. Simon Atelšek, sodelavec Terminološke sekcije, vsako leto dopolni seznam terminoloških slovarjev, od leta 1991 do vključno leta 2018 jih je naštel kar 314, pri čemer so na seznam vključeni samo tisti slovarji, ki so zavedeni v nacionalnem bibliografskem sistemu. Po kratkih predstavitvah vseh udeleženk in udeležencev okrogle mize je sledila diskusija, ki jo je moderiral Boštjan Narat Meden. Dotaknili so se zanimivih vprašanj, kot npr. kako sodelujoči vidijo svojo dvojno vlogo, saj so na eni strani ustvarjalci slovarjev, na drugi strani pa tudi njihovi uporabniki. Izpostavljeni sta bili tudi temi demokratizacije jezika in težavnosti vključevanja leposlovja in stvarnih besedil v jezikovne korpuse. Diskusanti so se strinjali, da si želijo še več raznovrstnih slovarjev in posluha pri financerjih.

Po enournem premoru, ki je bil hkrati tudi priložnost za nadaljevanje pogovora o zanimivih temah, ki so jih sogovorniki odprli na okrogli mizi, smo si ogledali še predstavo o Vodniku z naslovom Ljubljanski vodnik našel Vodnika, ki sta jo uprizorila Andrej Rozman Roza in Alenka Tetičkovič. Ogled predstave je omogočila Ustanova patra Stanislava Škrabca.

Naslednji dan, v četrtek, 17. oktobra 2019, so se v prostorih ZRC SAZU odvijale delavnice za učitelje, lektorje, prevajalce in drugo zainteresirano javnost. Večino delavnic so izvedli sodelavke in sodelavci Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Dopoldan sta vzporedno potekali dve delavnici, prva, namenjena zlasti lektorjem, in druga, kjer so bili vsi udeleženci prevajalci. Lektorski sklop delavnic se je

začel z delavnico z naslovom *Jezikovni zdrs ali napaka – lektorjeva pomoč pri presoji*, ki jo je izvedla Kristina M. Pučnik in smo jo pripravili v sodelovanju z Lektorskim društvom Slovenije. Sledila je delavnica doc. dr. Mateje Jemec Tomazin z naslovom *Ko iščemo z lučjo pri belem dnevu ali kje poiskati terminološke rešitve*, sklop pa je s predstavitevijo slovaropisnega dela pri slovarju eSSKJ (*Kako nastajajo gesla v splošnem razlagalnem slovarju?*) zaključila dr. Špela Petric Žižić. Prevajalski sklop delavnic je začel doc. dr. Boris Kern z delavnico *Kje je kaj na Franu? O aktualnih pravopisnih in besedotvornih dilemah*, sledila je delavnica dr. Tanje Fajfar *Kaj v terminoloških slovarjih najde prevajalec?*, za konec prevajalskega sklopa delavnic pa je dr. Matej Meterc izvedel delavnico z naslovom *Paremiologija: od predstav o rabi k analizam rabe za kakovostne slovarske podatke*. V popoldanskem terminu so potekale še delavnice za učitelje. S predstavitevijo delovanja dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in delavnico z naslovom *Narečno izrazje na Franu* je zadnji sklop delavnic začela dr. Tjaša Jakop, sledila je delavnica dr. Lare Godec Soršak s Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani z naslovom *Raba SSKJ2 in SP 2001 pri pouku*, po odmoru pa je dr. Domen Krvina izvedel še delavnico z naslovom *Fran: od obetavnega seznanjanja do pogumnega iskanja*. S kratkimi obiski Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU pri terminografijah ob 10. uri in zgodovinskih slovaropisjih ob 14. uri smo dobili vpogled v ti dve specifični veji slovaropisja. Terminografijo je predstavil dr. Simon Atelšek, zgodovinsko slovaropisje pa dr. Alenka Jelovšek.

Obisk dogodkov, ki smo jih organizirali v okviru mednarodnega dneva slovarjev, je bil nad pričakovanji, odzivi udeleženk in udeležencev delavnic pa zelo pozitivni, kar zagotovo dokazuje, da si slovarji še kako zaslužijo, da jim tudi v Sloveniji vsaj enkrat letno posvetimo dan ali dva.

Mija Michelizza, Nina Ledinek

Sekcija za leksiko ZSDSDS in

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

mmija@zrc-sazu.si, nledinek@zrc-sazu.si

